

EKONOMSKI INSTITUT SARAJEVO

DIJAGNOZA TRŽIŠTA RADA

Sarajevo, 2015. godina

EKONOMSKI INSTITUT SARAJEVO

DIREKTOR EKONOMSKOG INSTITUTA SARAJEVO

Doc. dr Muamer Halilbašić

ISTRAŽIVAČKI TIM

Doc. dr Muamer Halilbašić, rukovodilac projekta i autor

Prof. dr Vjekoslav Domljan, autor

Doc. dr Nermin Oruč, autor

Mr. sc Merima Balavac, autor

Mr. Nađa Kalamujić, asistent na projektu

Sarajevo, 2015. godina

SADRŽAJ

Lista skraćenica.....	5
1. UVOD.....	6
1.1 Oporavak od krize bez stvaranja novih radnih mjesta	6
1.2 Strukturna nezaposlenost.....	8
1.3 0.3 ili 0.5 miliona poslova daleko od EU.....	9
1.4 Neaktivnost stanovništva	9
1.5 Država kao najveći i vjerovatno najatraktivniji poslodavac.....	11
1.6 Metodologija i pregled izvještaja	12
2. DEMOGRAFSKA STRUKTURA	15
2.1 Stanovništvo	15
2.2 Starosna struktura stanovništva	15
2.3 Migracija stanovništva.....	19
2.3.1 Emigracija	19
2.3.2 Imigracija	19
2.3.3 Interne migracije.....	20
2.4 Pregled poglavlja - identificirana ključna pitanja	21
3. ZAPOSLENOST I KARAKTERISTIKE RADNE SNAGE	23
3.1 Radno sposobno stanovništvo	23
3.2 Učešće u radnoj snazi	25
3.3 Nezaposlenost.....	27
3.4 Zaposlenost.....	30
3.5. Regionalne razlike	34
3.6 Pregled poglavlja - identificirana ključna pitanja	38
4. PROCJENA KARAKTERISTIKA NEFORMALNE EKONOMIJE I ONIH KOJI U NJOJ PARTICIPIRAJU.....	40
4.1 Procjena veličine neformalne ekonomije.....	41
4.2 Procjena veličine neformalne zaposlenosti	43
4.3 Kako se nositi sa neformalnošću?	48
4.4 Pregled poglavlja - identificirana ključna pitanja	50
5. OBRAZOVANJE I ISHODI TRŽIŠTA RADA	52
5.1 Veza između obrazovanja i zaposlenosti	52
5.2 Obrazovanje i tržište rada: rodna perspektiva.....	56
5.3 Neravnoteža na tržištu rada	57
5.4 Stručno obrazovanje u BiH	60
5.5 Edukacija odraslih	62
5.6 Pregled poglavlja - identificirana ključna pitanja	65
6. EKONOMSKI RAST I DINAMIKA POTRAŽNJE ZA RADOM	66
6.1 Analiza rasta po sektorima	67
6.2 Industrije sa potencijalom rasta - perspektive dinamike zapošljavanja, relativnog značaja i izvoznih performansi.....	73
6.4 Regionalna koncentracija ekonomske aktivnosti.....	75
6.5 Vještine kao ograničenje rastu.....	78
6.6 Pregled poglavlja - identificirana ključna pitanja	79
7. SIROMAŠTVO I NEJEDNAKOST	80
7.1 Siromaštvo	80
7.2. Nejednakost.....	82
7.3 Socijalna zaštita.....	83
7.4 Pregled poglavlja - identificirana ključna pitanja	86
8. AKTIVNE POLITIKE NA TRŽIŠTU RADA	88
8.1 Institucionalna osnova za poduzimanje APTR	88
8.2 Osnove politike za provođenje APTR	89

8.3 Nezaposlenost "istiskuje" APTR	90
8.4 Vrste APTR	90
8.5 Strategije za poboljšanje APTR.....	95
8.6 Pregled poglavlja - identificirana ključna pitanja	99
9. POSEBNE TEME U VEZI SA TRŽIŠTEM RADA U BIH.....	100
9.1 (Ne)sigurnost zaposlenja	100
9.2 Nezaposlenost mladih – priča o izgubljenoj generaciji	103
9.3 Pregled poglavlja - identificirana ključna pitanja	107
10. ZAKLJUČCI I PREPORUKE ZA POLITIKE.....	108
10.1 Neophodnost uvođenja aktivacijske politike.....	109
10.1.1 Obuke	111
10.1.2 Važnost uspostavljanja i razvoja centara za obrazovanje odraslih.....	112
10.1.3 Centri za obrazovanje odraslih pri regionalnim paktovima zapošljavanja.....	113
10.1.4 Uvođenje javnih radova.....	113
10.2 Politike suzbijanja migracije i "odliva mozgova"	114
Literatura.....	115
ANEKSI.....	118

Lista skraćenica

APD	Anketa o potrošnji domaćinstava
APTR	Aktivne politike na tržištu rada
ARS	Anketa o radnoj snazi
ASBiH	Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine
BD	Brčko Distrikt
BDP	Bruto domaći proizvod
BiH	Bosna i Hercegovina
CCI	Centar civilnih inicijativa
CISOs	Centri za informisanje, savjetovanje i trening
DEP	Direkcija za ekonomsko planiranje
EBRD	Evropska banka za obnovu i razvoj
EU	Evropska Unija
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
FISIM	Indirektno mjerene usluge finansijskog posredovanja
GDP pc	Bruto domaći proizvod po stanovniku
GTZ	Njemačka organizacija za tehničku saradnju
ICLS	Međunarodna konferencija statističara rada
IPARD	Instrument za pretpristupnu pomoć za ruralni razvoj
ILO	Međunarodna organizacija rada
JSZ	Javne službe za zapošljavanje
KM	Konvertibilna marka (BAM)
LLL	Cjeloživotno učenje
LSEs	Level Large-Scale Enterprises
NEET	Ni zaposleni, ni u formalnom programu obrazovanja ili obuke
NOE	Neopažena ekonomija
NUA	Neuključene aktivnosti
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
PDV	Porez na dodanu vrijednost
PIU SESER	Jedinica za implementaciju projekata socio-ekonomske podrške, obuke i prezapošljavanja
RPT	Regionalni paktovi za zapošljavanje
RS	Republika Srpska
SDC	Švicarska agencija za razvoj i saradnju
SDI	Strane direktne investicije
SNR	Sistem nacionalnih računa
SSNESP	Projekat Podrška mrežama socijalne sigurnosti i zapošljavanja
SZBiH	Strategija zapošljavanja BiH 2010-2014
UN	Ujedinjene Nacije
UNDP	Razvojni program Ujedinjenih nacija
UNFPA	Populacijski fond Ujedinjenih nacija
UNICEF	Fond za djecu Ujedinjenih nacija
VET	Stručno obrazovanje i obuka
WB	Svjetska banka
YEP	Projekat zapošljavanja mladih
YERP	Projekat zapošljivosti i zadržavanja mladih

1. UVOD

Ekonomski institut Sarajevo je potpisao ugovor sa Federalnim ministarstvom rada i socijalne politike (Jedinica za implementaciju projekata socio-ekonomske podrške, obuke i prezapošljavanja PIU SESER) i Ministarstvom zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske za izradu dokumenta "Dijagnoza tržišta rada". Ugovor je dio projekta "Podrška mrežama socijalne sigurnosti i zapošljavanja", finansiran od strane Svjetske banke. U novembru 2014. godine EIS krenuo sa aktivnostima na pripremi Izvještaja. Sljedeći eksperti su bili uključeni u njegovoj pripremi: (1) Doc. dr Muamer Halilbašić, Tim lider i ekspert za tržište rada; (2) Prof. dr Vjekoslav Domljan, Ekspert za aktivne politike tržišta rada i neformalnu ekonomiju; (3) Doc. dr Nermin Oruč, Ekspert za ekonometriju i analizu tržišta rada; (4) Mr. sc Merima Balavac, ekspert za ekonometriju i analizu tržišta rada; (5) Mr. Nađa Kalamujić, asistent na projektu.

Prema projektnom zadatku, ciljevi dodijeljenog projekta su pomoći da se pronađu rješenja za: (i) poboljšanje povezanosti između javnih službi za zapošljavanje i centara za socijalni rad, kao i funkcije posrednika; (ii) integrisanje onih koji su dio neformalne ekonomije u formalnu ekonomiju; i (iii) pružanje podrške pri zapošljavanju nezaposlenih osoba i neaktivnih osoba. Da bi se osmislile odgovarajuće intervencije na tržištu rada kao i mjere institucionalnih reformi, potrebno je više informacija o karakteristikama tržišta rada, kao i ponudi i potražnji za radnom snagom. Upravo nedostatak ovih informacija identificiran je kao jedno od bitnih ograničenja u BiH. Analiza koju prezentiramo u daljem tekstu Izvještaja trebala bi biti korak u njegovom prevazilaženju.

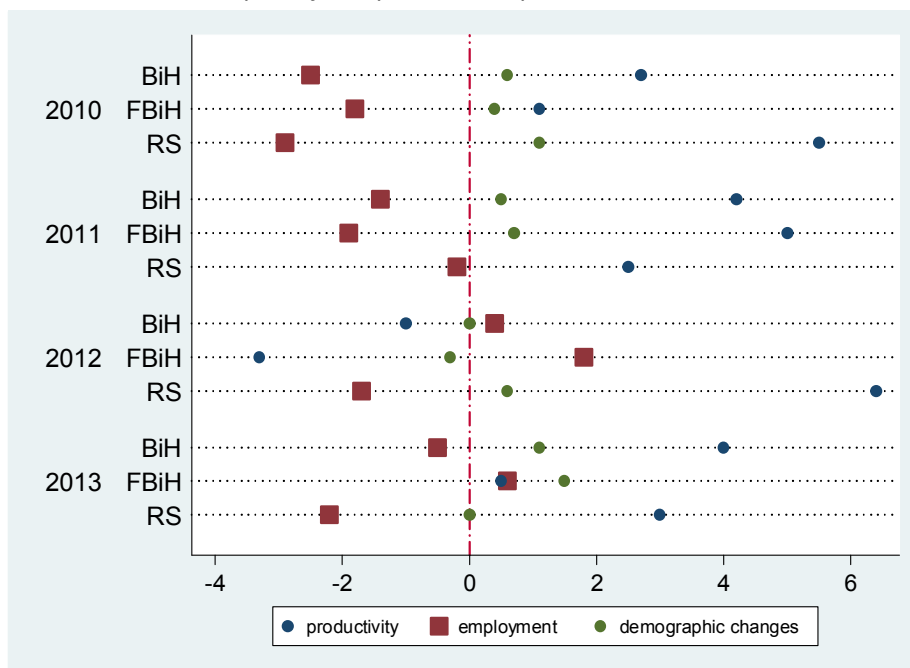
Kod pripreme izvještaja primijenili smo malo neuobičajen pristup. Naime, opredijelili smo se da odmah u uvodnom dijelu izvještaja kratko elaboriramo neke od najznačajnijih karakteristika tržišta rada u Bosni i Hercegovini (BiH) koje su, prema procjenama naših eksperata, vrlo bitne za razumijevanje situacije u kojoj se zemlja nalazi, kao i za razumijevanje ostatka Izvještaja. Nakon toga, u uvodnom dijelu dat ćemo i kratak osvrt na korištenu metodologiju i strukturu samog Izvještaja.

1.1 Oporavak od krize bez stvaranja novih radnih mjesta

Ukoliko ekonomski rast posmatramo iz perspektive rada, jasno je da povećanje outputa dolazi kao rezultat poboljšanja starosne strukture stanovništva (radnosposobno stanovništvo podijeljeno sa ukupnim stanovništvom), zatim porasta produktivnosti i konačno zbog povećanja stope zaposlenosti (zaposleno stanovništvo podijeljeno sa radnosposobnim stanovništvom) (ILO, 2011).

Slika 1.1. i tabela 1.1. opisuju različite doprinose tržišta rada rastu ukupnog outputa, dekomponovano na rast produktivnosti rada, stopu zaposlenosti i demografske promjene.

Slika 1.1. Dekompozicija stope rasta outputa; BiH i entiteti, 2010-2013.

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi podataka SABH (različite godine)

Ekonomski rast u BiH u periodu 2010-2013. godina (vidi sliku 1.1.) je uglavnom bio vođen rastom produktivnosti sa značajnim opadanjem zaposlenosti, posebno u slučaju Republike Srpske (RS).

Detaljan pregled doprinosa tri ranije navedena faktora rastu outputa po stanovniku u BiH, zatim Federaciji BiH i RS dat je u tabeli 1.1.

Tabela 1.1. BDP po stanovniku nije vođen rastom zaposlenosti

	BDP po stanovniku	Produktivnost rada	Zaposlenost	Demografske promjene
BiH				
2010	0,8	2,7	-2,5	0,6
2011	3,3	4,2	-1,4	0,5
2012	-0,6	-1,0	0,4	0,0
2013	4,6	4,0	-0,5	1,1
FBiH				
2010	-0,4	1,1	-1,8	0,4
2011	3,7	5,0	-1,9	0,7
2012	-1,9	-3,3	1,8	-0,3
2013	2,6	0,5	0,6	1,5
RS				
2010	3,7	5,5	-2,9	1,1
2011	2,1	2,5	-0,2	-0,2
2012	5,3	6,4	-1,7	0,6
2013	0,9	3,0	-2,2	0,0

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi podataka SABH (različite godine)

Treba primijetiti da, bez obzira koliko su neprecizni, podaci o broju stanovnika u periodu 2010-2013. pokazuju smanjenje od 2,5%. Ovo je značajno obzirom da opadanje broja stanovnika uvećava rast outputa po stanovniku, kao i uticaj svih indikatora povezanih sa radom.

1.2 Strukturna nezaposlenost

U BiH su prisutna dva pojavna razloga postojeće dominantno strukturne nezaposlenosti¹: (1) loš kvalitet obrazovanja, koje osigurava kompetencije i vještine koje poslodavci ne trebaju, i (2) neefikasne kompanije, koje ne generiraju potražnju za novim radnicima.²

Da bismo demonstrirali loš kvalitet obrazovanja, dovoljno je razmotriti stopu nezaposlenosti mladih. Bila je visoka i prije globalne krize, ali je rapidno porasla sa 47,5% u 2008. na 59,1% u 2013.

Stopa je četiri puta viša od globalnog prosjeka koji je iznosio 12,7% u 2012. godini. Ona je takođe 2,5 puta viša nego prosjek za regiju koja ima najvišu stopu nezaposlenosti mladih, regiju Bliskog Istoka.

Uzrok za visoku stopu nezaposlenosti mladih je loš kvalitet obrazovanja što je uveliko posljedica nedostatka formalnih veza između škola i poslovnog sektora. Škole ne traže mišljenje poslodavaca o tome kakvo osoblje trebaju. S toga je nemoguće osigurati visokokvalitetnu praktičnu nastavu za učenike. U mjeri u kojoj se nudi, praktična nastava je uglavnom osigurana kroz neformalne kanale i dobru volju nastavnog osoblja i menadžera kompanija.

Škole nemaju povratnu informaciju o tome kakav obrazovni učinak postižu i ne inoviraju planove i programe na bazi toga. Kao rezultat, dodatni trening od minimalno 6-12 mjeseci je potreban kako bi učenici ovladali vještinama neophodnim za posao. Samo učenici koji su dobili praktičnu obuku u određenim kompanijama mogu da se zaposle bez dodatne obuke, obzirom da su ovladali vještinama neophodnim za obavljanje dnevnih aktivnosti.

Uobičajeno se smatra da je potrebno educirati osobe kako bi ih se zaposlilo, posebno u slučaju dobro plaćenih pozicija. Međutim, u isto vrijeme moguće je uočiti da postoje visokoobrazovane osobe koje su nezaposlene ili podzaposlene, što znači da posjedovanje dobrog obrazovanja nije dovoljno za visoku zapošljivost.

U vezi sa otvaranjem novih poslova situacija je čak i teža nego u slučaju obrazovanja. Kako bi ekonomija BiH kao jedna od najmanje konkurentnih u Evropi kreirala nove poslove, neophodne su duboke strukturne reforme. One su preduslov za pripremu terena za postizanje visokih stopa ekonomskog rasta, neophodnih za povećanje produktivnosti (i povećanje konkurentnosti u cilju eliminisanja visokih vanjskotrgovinskih deficita) i povećanje stopa zaposlenosti (kako bi se smanjila masovna neaktivnost i nezaposlenost).

Stope ekonomskog rasta ispod 7% godišnje nisu prihvatljive za BiH. Produktivnost rada mora se podići kako bi se povećala konkurentnost za oko 3% godišnje, da bi se zadovoljio Kopenhagen kriterij za priključenje EU, i kako bi se povećala zaposlenost za oko 4% godišnje, da bi se smanjila neaktivnost i nezaposlenost i spriječio kolaps penzionih i zdravstvenih fondova.

¹Po prirodi je strukturna budući da 4/5 nezaposlenih osoba čekaju na posao duže od godinu dana.

² Međutim, fundamentalni uzrok masovne dugoročne nezaposlenosti je neefikasnost ukupnog sistema u BiH. U ekonomskim terminima sistem je neefikasan statički gledano (loša alokativna efikasnost) i dinamički gledano (niska akumulacija ukupne aktive, primarno infrastrukture) (Domljan, 2014).

1.3 0.3 ili 0.5 miliona poslova daleko od EU

Prema ASBiH (2013), radno sposobno stanovništvo (definirano kao 15+ godina) čini 2.598.000 osoba, stvarna zaposlenost je 822.000, stvarna nezaposlenost 311.000, dok je broj neaktivnog stanovništva 1.465.000 sve na bazi procjene ukupnog stanovništva od 3.050.000 osoba. Prema tome, stopa zaposlenosti je 31,6%.

Prema našoj procjeni - baziranoj na radno sposobnom stanovništvu (definiranom kao stanovništvo od 15 - 64 godine) i procijenjenoj veličini stanovništva od 3.300.000 - stopa zaposlenosti jednaka je 40%.

Pitanje je koliko novih poslova BiH treba kreirati kako bi dostigla stopu zaposlenosti od 56%, što je prosječna stopa zaposlenosti u EU zemljama članicama sa stopom zaposlenosti ispod 60%.³

Tabela 1.2. Poslovi koje je potrebno kreirati da bi se dostigla EU (u 000)

Stopa zaposlenosti (u %)	Stanovništvo	Radno sposobno stanovništvo	Zaposlen.	Nezaposlen.	Neaktivan.	Poslovi koje je potrebno kreirati
a) Procjena bazirana na zvaničnim statističkim podacima						
31,6	3.050	2.598	822	311	1.465	
56	3.050	2.598	1.455	0	1.143	633
b) Procjena bazirana na vlastitoj kalkulaciji						
40	3.300	2.250	900	350	1.000	
56	3.300	2.250	1.250	0	1.000	350

Izvor: vlastita kalkulacija na bazi ARS 2013.

Prema procjeni baziranoj na ASBiH pristupu, BiH je 633.000 radnih mjesta daleko od EU. Kako bi se kreirali ovi novi poslovi BiH bi trebala zaposliti sve nezaposlene osobe (311.000) i aktivirati 322.000 neaktivnih osoba.

Prema našim procjenama u BiH je otprilike 300.000 poslova daleko od EU (pogledati tabelu 1.2). Obje procjene jasno ukazuju na vrlo važne činjenice, i to:

- BiH može dostići punu zaposlenost radne snage pri vrlo niskoj stopi zaposlenosti od 56%;
- Zemlja ima previše neaktivnih osoba i potrebna joj je odgovarajuće dizajnirana aktivacijska politika, povezana sa ruralnom razvojnom strategijom i reformom politike socijalne zaštite.

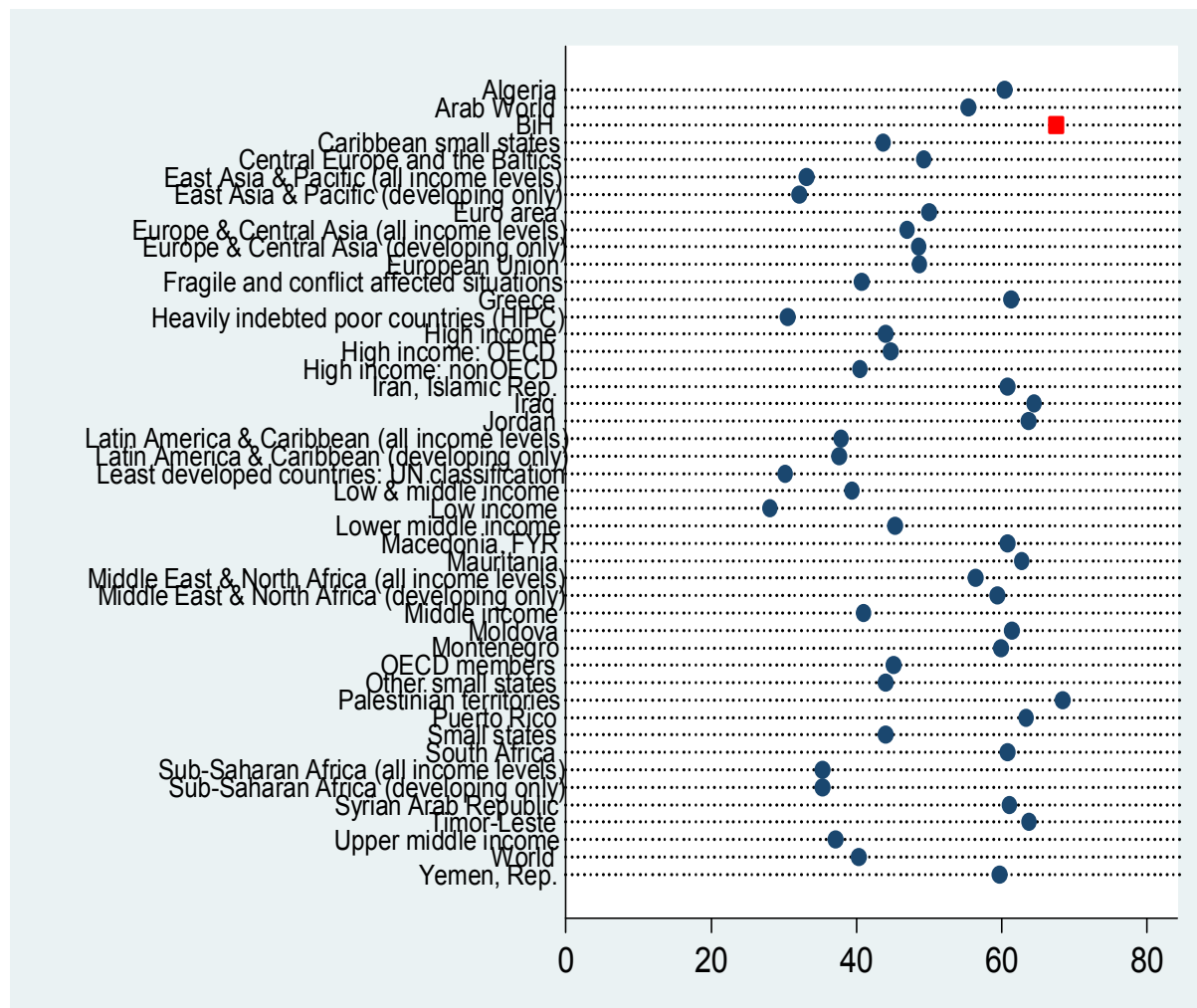
Kreatori politika u BiH ozbiljno bi se trebali zabrinuti u vezi neaktivnosti i nezaposlenosti, posebno dugoročne nezaposlenosti.

1.4 Neaktivnost stanovništva

Kao što slika 1.2. i tabela I.1. u aneksu pokazuju, BiH je druga zemlja nakon palestinskih teritorija u pogledu neaktivnosti stanovništva (izračunato kao odnos broja nezaposlenog i neaktivnog stanovništva prema radno sposobnom stanovništvu). Dvije trećine radno sposobnog stanovništva u BiH je neaktivno, odnosno nezaposleno ili ne traži posao uopšte.

³ Zemlja članica EU sa najnižom stopom zaposlenosti u 2013. je Grčka (48,8%). Slijedi je Hrvatska (52,5%), Španija (54,8%), Italija (55,6%), Mađarska (58,4%), Bugarska (59,5%), Rumunija (59,7%) i Slovačka (59,9%). Prosti prosjek za zemlje sa stopom zaposlenosti ispod 60% je 56%, približno jednak stopi zaposlenosti u Italiji.

Slika 1.2. Pasivnost stanovništva, prosjeci grupa zemalja i 15 zemalja sa pasivnošću stanovništva preko 60%, 2013.

Izvor: Indikatori razvoja Svjetske banke, 2015.

Do sada nisu rađene kalkulacije ekonomskih i socijalnih troškova poduzetih tipično neutralnih makroekonomskih politika u BiH, baziranih na stabilnosti valute, odnosno ortodoksnog valutnog odbora. Troškovi neaktivnosti i nezaposlenosti su ogromni, u smislu socijalnih poremećaja i teških ličnih nedaća. Budući da je manevarski prostor na strani potražnje vrlo ograničen, zbog režima valutnog odbora i nefleksibilnog deviznog kursa, strana ponude još snažnije poziva na ove vrste politika.

Masovna nezaposlenost i razarajuća neaktivnost ne može biti smanjena bez postizanja stope rasta zaposlenosti od 3,5-4% godišnje, a konkurentnost privrede ne može biti poboljšana bez rasta stope produktivnosti od 2-3% godišnje. Dakle bez visokih stopa ekonomskog rasta od 6,5-7% godišnje, BiH ne može uhvatiti priključak sa EU familijom (članovi, kandidati i potencijalni kandidati) i prestići one s najnižim BDP-om po stanovniku.

Čisto matematički gledano, ako bi svaka općina stvorila dva radna mjesta po radnom danu u prosjeku, nezaposlenost bi gotovo nestala u toku samo jednog političkog mandata. Matematička formula: $2 \text{ (osobe)} \times 140 \text{ (općina)} \times 250 \text{ (radnih dana)} = 70.000 \times 4 \text{ (godine)} = 280.000 \text{ radnih mjesta}$.

1.5 Država kao najveći i vjerovatno najatraktivniji poslodavac

Obzirom da tranzicija BiH iz komandne u tržišnu ekonomiju ne napreduje kako je očekivano od strane mnogih, nije jednostavno ohrabriti stanovništvo da iskoristi prilike za zapošljavanje u privatnom sektoru. Posebno mladi teže za pronalaskom zaposlenja u javnom sektoru. Tvrdi se da su u javnom sektoru bolje plaće, i druge beneficije, kao i sigurnost posla, obzirom da ih primjena zakona o radu ne štiti dovoljno u privatnom sektoru.

Iako ne postoje egzaktna istraživanja, ne bismo bili iznenađeni ukoliko bi ista pokazala da je preko 80% nezaposlenih zainteresovano za poslove u javnom sektoru i da mnogi od njih traže poslove isključivo u javnom sektoru. Ovi poslovi su posebno pogodni za mlade žene zbog sigurnosti posla, porodijskog odsustva i drugih pogodnosti.

Što se tiče distribucije zaposlenosti prema sektorima, BiH privreda se naslanja na dvije noge: (i) zaposlenost u javnom sektoru i (ii) neformalnu zaposlenost u poljoprivredi kao najvećeg poslodavca u privatnom sektoru (vidi tabelu 1.3.).

Tabela 1.3. Procijenjena veličina ukupne zaposlenosti, BiH, 2013.

	April 2013. (administrativni podaci)	Prosjek ARS 2011-2013.	Procijenjena zaposlenost
	Formalna	Neformalna	Ukupno
Ukupno sve aktivnosti	684.656	210.664	895.320
Veliki poslodavac (>250.000)			
Javni sektor (opća vlada i javne kompanije) - ukupno	250.762	5.488	256.250
O Javna uprava i odbrana, obavezno socijalno osiguranje	74.680	1.407	76.087
P Obrazovanje	62.417	1.759	64.176
Q Zdravstvo i socijalna skrb	47.022	2.322	49.344
D Električna energija, plin	14.173	0	14.173
B Rudarstvo	16.874	0	16.874
J Informacije i komunikacija	12.611	0	12.611
E Vodovod, kanalizacija, otpad	11.374		11.374
H Prevoz i skladištenje	11.611	0	11.611
C Prerađivačka industrija	2.000	0	2.000
Poslodavci srednje veličine (130.000-150.000)			
A Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	14.865	129.114	143.979
C Prerađivačka industrija	124.146	16.043	140.189
G Trgovina na veliko i malo, popravak motornih vozila i motocikala	125.224	12.876	138.100
Mali poslodavci (25.000-60.000)			
F Građevinarstvo	32.015	24.345	56.360
I Smještaj i hrana, uslužne djelatnosti	27.534	7.107	34.641
H Prevoz i skladištenje	23.020	3.729	26.749
Mikro poslodavci (<20.000)			
M Stručne, naučne i tehničke djelatnosti	18.253	1.337	19.590
K Finansijsko posredovanje	16.661	493	17.154
N Administrativne i uslužne djelatnosti	9.499	1.478	10.977
R Umjetnost, zabava i rekreacija	7.656	2.533	10.189
S Druge uslužne djelatnosti	7.700	2.040	9.740
Neodređeno	7.875	0	7.875

J Informacije i komunikacije	4.960	1.267	6.227
L Poslovanje nekretninama	2.301	633	2.934
E Vodovod, kanalizacija, otpad	1.000	1.267	2.267
D Električna energija, plin	2.500	493	493
B Rudarstvo	2.200	422	2.622

Izvor: ASBH (različite godine) za administrativne podatke, ARS i uredi za reviziju institucija za zaposlene u javnim kompanijama

Javni sektor čini oko 1/3 ukupne zaposlenosti u zemlji. Ne postoje precizni podaci za zaposlene u podsektoru javnih kompanija, ali je naša procjena da se radi o približno 70.000 zaposlenih, ili oko polovine ukupne zaposlenosti u poljoprivredi.

Kao najveći poslodavac unutar privatnog sektora, neformalnu poljoprivredu slijedi trgovina i prerađivačka industrija, takođe značajni izvori neformalne zaposlenosti.

Najbolji portret neformalne poljoprivrede u BiH je dat od strane UNDP-a u njihovom Nacionalnom izvještaju o humanom razvoju iz 2013. (str. 12-14):

- Formalna zaposlenost u poljoprivredi je čini se vrlo niska, gdje je većina rada osigurana od strane neplaćenih članova porodice;
- Vrlo je malo plaćenog rada na farmama;
- Poljoprivrednom zemljom u BiH moglo bi se upravljati sa malim dijelom ukupnog trenutnog broja farmera, ukoliko bi farme bile veće i bolje organizovane;
- Oko 13% ruralnih domaćinstava može se smatrati full-time ili part-time farmerima, koji proizvode značajne količine za prodaju, ipak čak i oni više od 3/4 njihovog dohotka ostvaruju izvan poljoprivrede;
- Manje od 1% domaćinstava bi se tipično klasificiralo kao "komercijalne farme" i bilo targetirano IPARD mjerama za poboljšanje poljoprivredne proizvodnje i marketinga;
- 53% ruralnih domaćinstava ostvaruje dohodak od zaposlenosti, 50% prima različite socijalne naknade, samo 9% generira dohodak u novcu iz poljoprivrede, što u prosjeku čini 6% ukupnog dohotka domaćinstava.

1.6 Metodologija i pregled izvještaja

Glavni cilj dijagnostike tržišta rada prezentirane u ovom Izvještaju je pružiti detaljan pregled karakteristika radne snage i identificirati ključne prepreke, izazove i prilike, koji bi mogli biti korišteni od strane donosioca odluka kod razvoja odgovarajućih politika zapošljavanja. Naš pristup karakteriše kombinacija makro i mikro analize tržišta rada kako bi se osigurali dokazi koji će podržati dizajniranje seta koordiniranih politika.

Analiza je fokusirana na ključne indikatore dijagnostike tržišta rada, u skladu sa metodologijama Svjetske banke i Međunarodne organizacije rada. S tim u vezi, mnoge kros-tabulacije prezentirane u izvještaju nisu sadržane u zvaničnom izvještaju o Anketi radne snage (ARS) u BiH. Kada god je bilo odgovarajuće tabele su kreirane koristeći ADePT softver Svjetske banke, verzija 5.5. Ukoliko tabela ili podatak nije bio dostupan u ADePT softveru, korištena je Stata 13. ADePT zadane vrijednosti su korištene za standardnu radnu sedmicu (40 sati), radno sposobno stanovništvo (15-64) i vrijeme penzionisanja (65 za muškarce i žene).

U pripremi izvještaja, pored ARS podataka, korišteni su i oni sadržani u Anketi o potrošnji domaćinstava (APD) iz 2007. i 2011. godine, kao i administrativni podaci statističkih institucija u BiH, Zavoda za zapošljavanje u FBiH i RS, i drugih institucija. Od značaja je bilo analizirati statičke (kros-tabulacije i korelacije), ali takođe i dinamičke (analize trendova) karakteristike tržišta rada u BiH.

Izvještaj je organizovan kako slijedi. Prvi dio Izvještaja – *Uvod* – navodi, prema ocjeni ekspertnog tima Ekonomskog instituta Sarajevo, neke od ključnih izazova vezanih za zaposlenost i razvoj u Bosni i Hercegovini, koji bi trebali poslužiti kao osnova za razumijevanje tržišta rada u zemlji, kao i za razumijevanje ostatka Izvještaja. Radi se o sljedećim pitanjima: ekonomski rast bez otvaranja novih radnih mjesta u periodu od izbijanja globalne krize, strukturna priroda nezaposlenosti, vrlo niske zaposlenosti i velike neaktivnosti stanovništva, kao i činjenici da je država još uvijek praktično najveći poslodavac u BiH.

U drugom dijelu Izvještaja predstavljen je kratki pregled *karakteristika stanovništva u Bosni i Hercegovini*, uključujući strukturu stanovništva (starost, spol) i dinamiku (stope rađanja i smrtnosti, migracije) kao bitne faktore koji određuju karakteristike tržišta rada. Pošto podaci iz Popisa stanovništva još uvijek nisu dostupni, analize u ovom dijelu su se zasnivale na dostupnim podacima iz Ankete o radnoj snazi i Ankete o potrošnji domaćinstava, kao i referenci na druge objavljene izvještaje domaćih i međunarodnih organizacija.

Treći dio Izvještaja – *Zaposlenost i karakteristike radne snage u Bosni i Hercegovini* – daje pregled situacije na tržištu rada u Bosni i Hercegovini. Ovdje su prezentirane informacije o ključnim pokazateljima tržišta rada (stope aktivnosti, zaposlenost, nezaposlenost, itd.) poređenjem cifri iz različitih izvora (ankete nasuprot administrativnih izvora). Diskutovano je o njihovoj pouzdanosti i primjerenosti. Napravljene su detaljne analize karakteristika zaposlenih, nezaposlenih i neaktivnih osoba u BiH i entitetima. Na kraju ovog poglavlja dat je i osvrt na regionalne nejednakosti vezane za tržište rada.

U četvrtom dijelu Izvještaja analizirano je pitanje *neformalne ekonomije i neformalne zaposlenosti u BiH*. Najprije je napravljen osvrt na različite procjene veličine neformalne ekonomije u BiH. Nakon toga je na bazi podataka iz Anketa o radnoj snazi za period 2011-2013. procijenjena veličina neformalne zaposlenosti u BiH, kao i karakteristike onih koji u njoj participiraju. Analizirano je da li učestalost neformalne zaposlenosti varira u skladu sa različitim definicijama. Predstavljena je i struktura neformalne zaposlenosti po ekonomskim aktivnostima, po tipu naselja, nivou obrazovanja, tipu subjekata, itd. Na kraju ovog dijela Izvještaja dat je i osvrt na neformalnu ekonomiju u formalnom sektoru u BiH.

Peti dio – *Obrazovanje i ishodi tržišta rada* – fokusira se na analizu ljudskog kapitala, karakteristike radne snage, uključujući obrazovanje i mogućnost zapošljavanja. Posebno je analizirano pitanje strukturne neravnoteže na tržištu rada, posmatrano kroz prizmu obrazovne, geografske i neusklađenosti u pogledu vještina između ponude i potražnje radne snage. Dalje, analizirana je uloga formalnog obrazovanja i neformalnih obuka. Ovaj dio takođe daje informacije o stopama pohađanja škola, kvalitetu obrazovanja, procesu prijelaza iz škole na posao i ulozi neformalnog obrazovanja i usavršavanja. Sastavni dio ovog dijela je i analiza stanja u sektoru stručnog usavršavanja sa opisom različitih učesnika. Takođe je analiziran proces certificiranja i razvijanja planova i programa.

Šesti dio – *Ekonomski rast i dinamika potražnje za radnom snagom* – bavi se potražnjom za radnom snagom u Bosni i Hercegovini kroz analizu glavnih izazova za zaposlenost i ekonomski rast. Sektorska struktura ekonomije i tržišta rada, trendovi u razvoju određenih sektora, njihov doprinos BDP-u i rastu zaposlenosti, kao i potencijal za razvoj su analizirani u ovom dijelu. Distribucija i trendovi plata i produktivnosti su takođe analizirani. Poređenjem rasta BDP-a sa rastom zaposlenosti i radne snage, dobili smo procjenu produktivnosti radne snage i elastičnosti zapošljavanja. U ovom dijelu Izvještaja korišteni su podaci zvaničnih statističkih agencija u BiH o sektorskoj strukturi ekonomije, ostvarenim performansama i potencijalu za razvoj određenih sektora; podaci Javnih službi za zapošljavanje o

nezaposlenima i novom zapošljavanju po godinama, kao i podaci iz godišnjih anketa o potražnji za radnom snagom; rezultati anketiranja poslovnog sektora. Na kraju, pregledani su i prezentirani nalazi različitih analiza i izvještaja komparativnih prednosti i izvoznih performansi ekonomije BiH.

Sedmi dio – *Tržište rada i siromaštvo* – bavi se pitanjem siromaštva i nejednakosti i analizira odnos između siromaštva i nejednakosti i pokazatelja tržišta rada. Analiza na mikro nivou kombinovala je podatke iz Ankete o radnoj snazi i Ankete o potrošnji domaćinstava zajedno sa raspoloživim administrativnim podacima.

Osmi dio – *Aktivne politike na tržištu rada* – analizira trenutne odgovore na situaciju na tržištu rada opisanu u prethodnim dijelovima (npr. aktivne politike tržišta rada) da bi se raspravljalo o njihovoj primjerenosti u smislu ciljanja ranjivih grupa, kao i da bi se raspravljalo o njihovoj efikasnosti korištenjem dostupnih podataka. Počeli smo sa kratkim osvrtom na osnov za poduzimanje aktivnih politika u BiH, kao i problem njihovog "istiskivanja" u uslovima rastuće nezaposlenosti. Nakon toga, napravljen je komparativni pregled aktivnih politika tržišta rada u BiH spram zemalja regije. Najveći dio ovog poglavlja analizira aktivne programe tržišta rada provedene u FBiH i RS u posljednjih nekoliko godina. Pored aktivnih programa provedenih/podržanih od strane zavoda za zapošljavanje, prikupljeni su i podaci o jednom broju programa koje su provodila određena ministarstva i međunarodne organizacije i donatori. Navedeno je iskorišteno za formulisanje prijedloga strategije za poboljšanje aktivnih politika tržišta rada u BiH.

U Izvještaju je sadržano i dodatno poglavlje – *Posebne teme u vezi sa tržištem rada u Bosni i Hercegovini*. Ovdje smo dodatno elaborirali dvije tema za koje smo ocijenili da su posebno bitne za kontekst Bosne i Hercegovine, a na osnovu informacija datih u prethodnim dijelovima. Radi se o pitanjima privremenih ugovora i nezaposlenosti mladih.

Na osnovu analiza iz prethodnih dijelova, u posljednjem dijelu studije – *Zaključci* – predstavili smo ključne zaključke provedene analize uz elaboraciju i diskusiju o glavnim prijedlozima za politike.

2. DEMOGRAFSKA STRUKTURA

2.1 Stanovništvo

Prema preliminarnim rezultatima popisa iz 2013. godine ukupan broj stanovnika u BiH je 3.78 miliona. Analizirajući glavne karakteristike stanovništva možemo konstatovati da BiH generalno bilježi trendove stanovništva slične većini razvijenih zemalja. Učešće mladih ljudi uzrasta 0 do 14 godina je među najnižim u svijetu, dok je učešće starog stanovništva uzrasta preko 65 godina među najvišim u svijetu. Rast stanovništva je negativan kao rezultat negativnog prirodnog priraštaja i negativne neto migracije. Stopa prirodnog priraštaja u 2011. godini je bila negativna, -0,8 na 1.000 stanovnika. Stopa fertiliteta u BiH je među najnižim u svijetu. Niska stope fertiliteta ukazuju na nove obrasce izgradnje porodice: manje brakova, više razvoda i više stope fertiliteta u starijim starosnim grupama žena. Rezultati ukazuju na moguću buduću strukturu stanovništva koja bi mogla uključivati više domaćinstava sa jednim roditeljem, porodica bez djece, više vanbračno rođenih, itd.

Kao što podaci raspoloživi iz Ankete o potrošnji domaćinstava (APD) za 2007. i 2011. godine sugerišu, veličina domaćinstva, procent domaćinstava sa muškim nosiocem i učešće zavisnih članova domaćinstva opada i u ruralnim i u urbanim područjima. Opadanje učešća zavisnih članova domaćinstva nije rezultat rastuće zaposlenosti, nego smanjene veličine domaćinstva i većeg broja domaćinstava sa jednim roditeljem. Opadanje je više izraženo u ruralnim područjima što ukazuje da se smanjuje jaz između ruralnih i urbanih domaćinstava u kontekstu ovih mjera strukture domaćinstva.

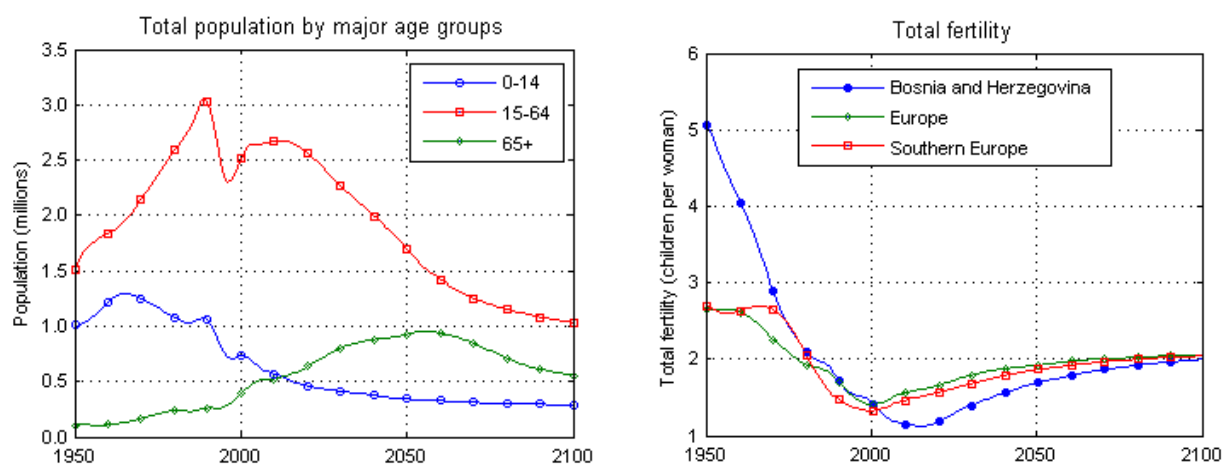
Mladi ljudi se teže odlučuju na ulazak u brak i dobivanje djece; došlo je do promjene u društvenoj percepciji braka i manjoj stabilnosti veza što rezultira većim brojem rastava brakova. Broj brakova se smanjio sa 5,8 na 5,0 na 1000 stanovnika u periodu 2000-2011. godina. Pored toga broj rastava brakova se povećao u istom periodu. Godine majčinstva su pomjerene sa ranih 20-tih na kasne 20-te u posljednjih desetak godina. Uzroke ovakvih trendova moguće je identificirati u društvenim posljedicama rata i premještanju značajnog dijela stanovništva, kao i ekonomskim posljedicama tranzicijskog procesa koji je kreirao visoku nezaposlenost (posebno među mladima) i visoku stopu migracije.

2.2 Starosna struktura stanovništva

Starosna struktura stanovništva u BiH je slična onoj u EU, sa niskom stopom fertiliteta i rastućim starim stanovništvom (prvi grafikon na slici 2.1.). U poređenju sa 1990. kada je iznosila 1,7, stopa fertiliteta u BiH danas je značajno niža i iznosi 1,22 (drugi grafikon na slici 2.1.). Stopa fertiliteta u BiH je među najnižim u svijetu⁴ (UNFPA, 2014). Značajno je ispod stope održanja od 2,16. Prosječna globalna stopa fertiliteta je 2,5 (UN, 2014), dok prosjek za EU iznosi 1,5. Medijana starosti stanovništva je 39 godina (UN, 2014.).

⁴ U stvari ovo je zvanično najniža vrijednost u svijetu, prema UNFPA (2011). Međutim, drugi izvori sugerišu da je stopa fertiliteta u BiH 1,3.

Slika 2.1. Grafikoni stanovništva u BiH

Izvor: UN baza podataka o stanovništvu, 2014.

Učešće žena u ukupnom stanovništvu BiH je nešto veće nego muškaraca, uglavnom kao rezultat činjenice da je očekivani životni vijek žena 78 godina, u poređenju sa očekivanim životnim vijekom muškaraca koji iznosi 73 godine. Urbanizacija u BiH slijedi trend na svjetskom nivou i procent urbanog stanovništva je dostigao 49% u 2010, prema UN procjenama. Međutim ASBH izvještaj o stanovništvu i UNDP Izvještaj o nacionalnom humanom razvoju za 2013. (fokusrajući se na ruralni razvoj) procjenjuju učešće ruralnog stanovništva na oko 62%, što postavlja BiH na treće mjesto u Evropi sa najvećim učešćem ruralnog stanovništva, poslije Islanda i Crne Gore.

Tabela 2.1. Izabrani demografski indikatori za regiju jugoistočne Evrope

Zemlja	Ukupno (milioni)		Prosječni godišnji rast (%)		Urbano (% od ukupnog)	Starosna medijana (godine)	Ukupna stopa fertiliteta	Stopa smrtnosti majki
	2011	2030	1990/1995	2010/2015				
Albanija	3,2	3,3	-0,9	0,3	52,9	30,0	1,75	31
Bosna i Hercegovina	3,8	3,5	-5,1	-0,2	49,2	39,4	1,22	9
Hrvatska	4,4	4,2	0,7	-0,2	58,0	41,5	1,43	14
Makedonija	2,1	2	0,6	0,1	59,4	35,9	1,48	9
Crna Gora	0,6	0,6	1,1	0,1	61,5	35,9	1,73	15
Srbija	9,9	9,5	1,3	-0,1	56,4	37,6	1,41	8
Slovenija	2	2,1	0,4	0,2	49,5	41,7	1,44	18
Evropa	480,5	491,3	0,3	0,2	64,6	34,9	1,54	29
Svijet	6.974,0	8.321,4	1,5	1,1	50,8	29,2	2,53	176

Izvor: UNFPA, 2014.

U poređenju sa drugim zemljama u regiji, starosna medijana stanovništva je nešto viša samo u Hrvatskoj. Međutim, BiH ima najvišu stopu porasta i očekuje se da će imati najvišu starosnu medijanu stanovništva za 15 godina. Vrhunac od 54 godine će dostići u 2055. godini (UN, 2014.). U kombinaciji sa visokim stopama emigracije primarno mladog stanovništva, ovakvi trendovi će neminovno voditi daljem starenju stanovništva, što će rezultirati negativnim trendovima drugih indikatora, kao što je stopa zavisnosti i procent aktivne radne snage.

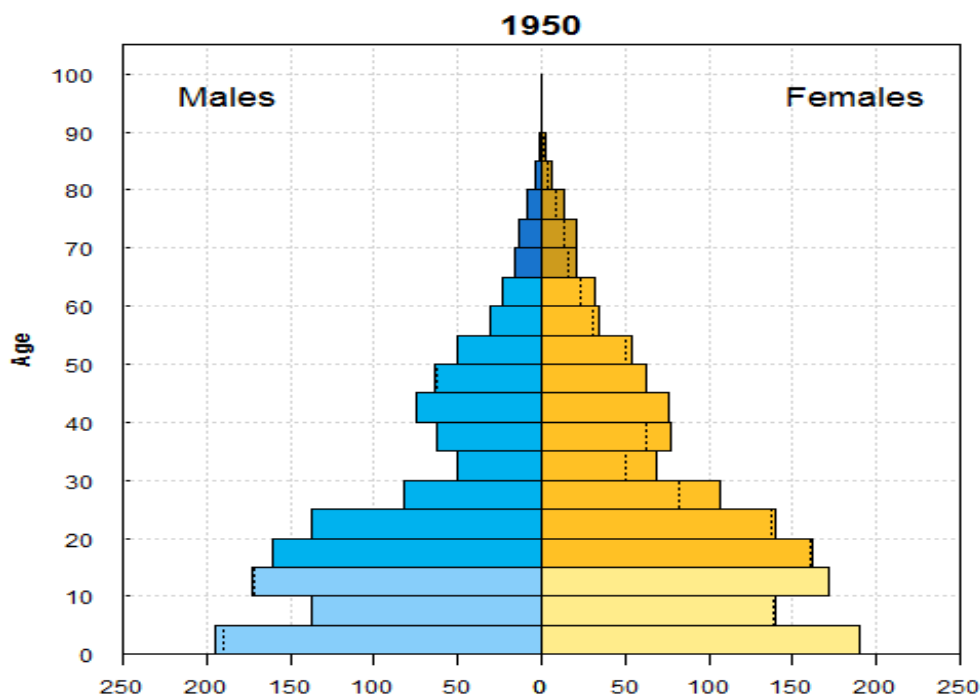
Demografske karakteristike stanovništva prezentirane u ostatku ovog poglavlja bazirane su na ARS 2013. podacima. Podaci ispod trebali bi primarno poslužiti za razumijevanje strukture baze podataka i

za dalje analize, ne kao egzaktni pokazatelji o stanovništvu. Nažalost ovi podaci ne mogu se komparirati sa stvarnim podacima iz popisa kako bi se procijenila reprezentativnost ARS uzorka, budući da podaci sa popisa iz 2013. nisu bili objavljeni u vrijeme pisanja ovog Izvještaja.

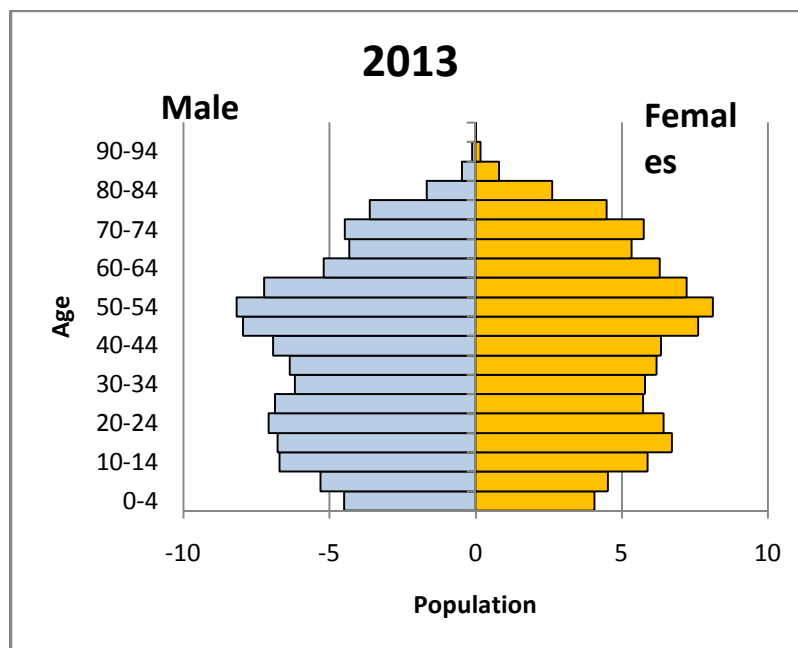
Slika 2.2. pokazuje populacijsku piramidu u BiH za 1950. i 2013. godinu.

Slika 2.2. Stanovništvo prema spolu i starosnoj grupi, 1950. i 2013.

a) 1950

b) 2013

Izvor: a) UN podaci o stanovništvu, b) vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći MS Excel

Poređenje dvije populacijske piramide pokazuje značajnu promjenu u donjem dijelu piramide, koji postaje tanji sugerišući da smanjenje stope fertiliteta vodi starenju stanovništva i ukupnom povećanju stope zavisnosti. Ovakva promjena u populacijskoj piramidi će proizvesti dugoročne efekte kroz kontinuirane trendove pogoršavanja stope zavisnosti i prosječne stope stanovništva.

Analiza podataka o stanovništvu prema mjestu boravka pokazuje da skoro 60% stanovništva živi u ruralnim područjima. Ne postoji značajna razlika između muškaraca i žena, izuzev nešto većeg broja žena u ukupnom stanovništvu kao rezultat dužeg očekivanog životnog vijeka, što je karakteristika i u većini drugih zemalja.

Tabela 2.2. Stanovništvo u urbanim i ruralnim područjima prema spolu

	Urbano	Ruralno	Ukupno
Stanovništvo ('000)			
Muškarci	604,0	892,5	1.496,5
Žene	655,6	901,0	1.556,6
Oba spola	1.259,6	1.793,6	3.053,1
Distribucija stanovništva (%)			
Muškarci	40,4	59,6	100,0
Žene	42,1	57,9	100,0
Oba spola	41,3	58,7	100,0

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Distribucija stanovništva po entitetima i BD prezentirana je u sljedećoj tabeli.

Tabela 2.3. Stanovništvo prema spolu i entitetima

	Muškarci	Žene	Oba spola
Stanovništvo ('000)			
FBiH	964,6	1.001,2	1.965,8
RS	501,2	524,0	1.025,1
BD	30,8	31,5	62,2
Total	1.496,5	1.556,6	3.053,1
Distribucija stanovništva (%)			
FBiH	64,5	64,3	64,4
RS	33,5	33,7	33,6
BD	2,1	2,0	2,0
Ukupno	100,0	100,0	100,0

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Anketa o potrošnji domaćinstava realizovana u BiH u 2011. godini procjenjuje da ukupno stanovništvo od 3,17 miliona živi u 1,03 miliona domaćinstava. Prosječna veličina domaćinstva je bila 3,1 osoba. Domaćinstva u urbanim područjima imaju u prosjeku 2,9 članova u poređenju sa 3,2 člana u ruralnim područjima. Učešće žena u ukupnom stanovništvu je procijenjeno na 51%. Od ukupnog broja stanovnika skoro 64,5% živi u FBiH, 33,4% u RS i 2,1% u Brčko Distriktu BiH.

2.3 Migracija stanovništva

2.3.1 Emigracija

BiH je predominantno zemlja emigracije, čijeg 38% stanovništva živi u inostranstvu. Prema nekim procjenama, oko 20 hiljada ljudi napusti zemlju svake godine. Dva negativna trenda, opadajuća stopa fertiliteta i negativan neto migracijski tok, smanjit će radnu snagu i ljudski kapital u zemlji. Postoji potreba za osnaživanje veze između migracije i razvoja i izgradnje kapaciteta za dobro-upravljanom migracijom rada. Međutim, osiguravanje pristojnih poslova kući je od suštinskog značaja za održivu integraciju na tržištu rada: paralelne investicije u obrazovanje i reforme na tržištu rada mogu promovirati ekonomski razvoj u zemljama porijekla migranata.

Anketiranje 1.216 dugoročnih migranata iz BiH koji su posjetili zemlju tokom sezone godišnjih odmora poduzeto od strane Zwager i Gressmann (2010), nudi set interesantnih nalaza o karakteristikama migranata, kao i obrazaca ponašanja kada se radi o doznakama. Prema ovoj studiji, migranti iz Bosne i Hercegovine dominantno pripadaju ekonomski najviše aktivnom dijelu stanovništva. Ipak, postoje razlike u starosnoj strukturi migranata, prema zemlji porijekla. U slučaju kada su odredišne EU zemlje, prosječne godine migranata su 41, dok su prosječne godine u situaciji kada su odredišne zemlje iz okruženja 37. Anketirani emigranti su dobro integrirani u odredišne zemlje. Iako su možda bili neregularni migranti na samom početku, uspjeli su regulirati njihov boravak relativno brzo (u prosjeku, za 2,4 godine u EU, i za 1,4 godine u susjednim zemljama). Kao rezultat, većina njih radi u formalnom sektoru. Prognozirano razdoblje migracije je relativno dugo (31 godina). Iako je više od polovine anketiranih odgovorilo da se namjeravaju vratiti, većina ih je navela da se ne namjeravaju vratiti na tržište rada u BiH, nego tek nakon penzionisanja.

Na bazi analize nove DIOC-E baze podataka o imigrantima u 31 OECD zemlju i 58 drugih zemalja u 2000. godini, izvještaj Dumont i dr. (2010, str. 24) nalazi da od ukupnog broja BiH imigranata u ovim zemljama, 51,4% čine žene, 11,9% su mladi ljudi u uzrastu od 15-24 godine, i da je 11,2% svih imigranata iz BiH sa fakultetskim obrazovanjem.⁵ Budući da su oni sa fakultetskim obrazovanjem u to vrijeme u BiH činili oko 5% odraslih, može se govoriti o iznad prosječnoj emigraciji visoko obrazovanog stanovništva.⁶ U pogledu destinacije visoko obrazovanih migranata iz BiH u druge OECD zemlje, Katseli (2006) navodi da je njih 39,5% migriralo u Sjevernu ili Južnu Ameriku (uglavnom SAD), 45,8% u EU, 5,3% u druge evropske članice OECD-a, i preostalih 9,3% u Aziju. Izvještaj Bhargava i dr. (2011. str. 24) o emigraciji liječnika, pozicionira BiH među 30 najviše rangiranih zemalja, obzirom da njihovi podaci iz 2004. godine pokazuju da je 12,2% ukupnog broja liječnika obrazovanih u zemlji nastanjeno u inostranstvu.

2.3.2 Imigracija

Učešće stranih radnika u ukupnom broju zaposlenih u BiH je vrlo malo i iznosi približno 0,4%. Ukupan broj radnih dozvola izdatih u periodu 2007-2013. godina prezentiran je u tabeli ispod. Četiri zemlje Zapadnog Balkana, Srbija, Hrvatska, Crna Gora i Makedonija, su među 10 najviše rangiranih zemalja tokom cijelog perioda. Ipak, veliki broj radnih dozvola (više od 50% od 2010. godine) izdato je za druge zemlje, primarno Kinu, Tursku, Rusiju, Italiju i Sloveniju.

⁵ U 2007. godini od ukupnog broja stanovnika u BiH, prema procjenama na bazi APD (ne postoje zvanični podaci), učešće žena je bilo 51,1%, učešće mladih 14,7% i učešće visoko obrazovanih oko 5% (ASBH, 2007).

⁶ Na bazi podataka iz OECD baze o iseljenicima i imigrantima, Katseli i dr. (2006, str. 17) izvještavaju da je u EU-15 zemljama prisutna 182.651 nisko educirana osoba iz BiH, ili 12%. U BiH ovo učešće je 10,2%. Takođe, navodi se da je učešće visoko obrazovanih imigranata iz BiH u EU-15 zemljama 10,95%.

Tabela 2.4. Broj radnih dozvola izdatih strancima od strane Agencije za zapošljavanje BiH

Zemlja	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Albanija	3	6	5	3	5	6	
Hrvatska	333	317	179	207	208	234	231
Kosovo	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a
Makedonija	61	89	67	59	50	48	60
Crna Gora	108	133	106	77	87	86	70
Srbija	1.031	1.108	909	806	918	800	809
Ukupno	2.696	2.993	2.592	2.325	2.607	2.573	2.563

Izvor: Agencija za zapošljavanje BiH (različite godine)

Pored radnika iz susjednih zemalja, prisustvo drugih zemalja, kao što je Turska, Slovenija, Austrija i Italija korelira sa prilikom stranih direktnih investicija (SDI) iz ovih zemalja u BiH. Prema informacijama dobivenim od Asocijacije poslodavaca, veliki broj stranaca kojima su odobrene radne dozvole su menadžeri i eksperti zaposleni u BiH od strane njihovih matičnih kompanija. Analizirano po entitetima, možemo vidjeti da se dozvole u RS-u uglavnom odnose na radnike iz Srbije, Crne Gore i Rusije, dok se iste u FBiH odnose na radnike iz Hrvatske i Turske. Ovi podaci takođe koincidiraju sa lokacijom SDI u BiH.

Ukupan broj izdatih radnih dozvola prema ključnom zanimanju u 2013. godini prezentiran je u tabeli ispod. Kao što možemo vidjeti iz tabele, broj radnih dozvola izdat izvan kvota je čak i veći u odnose na one izdate u okviru kvota sistema, što je posebno vidljivo u slučaju podataka za zanimanja u oblasti obrazovanja i zdravstvene zaštite.

Tabela 2.5. Broj izdatih radnih dozvola prema ključnom zanimanju u 2013.

Zanimanje	Ukupno	U kvoti	Izvan kvote
Prerađivačka industrija	409	223	186
Građevinarstvo	99	29	70
Veleprodaja i maloprodaja	719	394	325
Nekretnine	89	41	48
Obrazovanje	432	11	421
Zdravstvo i socijalna zaštita	106	16	90
Druge usluge	468	285	183
Ukupno	2.563	1.125	1.438

Izvor: Agencija za zapošljavanje BiH

Generalni zaključak analize imigracijskih trendova radne snage u BiH je da strani radnici trenutno ne predstavljaju bilo kakvu ozbiljnu prijetnju tržištu rada u BiH.

2.3.3 Interne migracije

Generalno, raspoloživost i pouzdanost administrativnih podataka o veličini interne migracije u posljednjih nekoliko godina je na zadovoljavajućem nivou. Trenutno, godišnje interne stope migracije u BiH iznose 1% ukupne populacije⁷. Nažalost, prikupljeni podaci sadrže samo informaciju o godinama i spolu migranata. Iako ovi podaci ukazuju da dominantno ruralne općine gube stanovništvo kao rezultat migracije, dok dominantno urbane općine "profitiraju" od migracija, iz ovih podataka nije moguće vidjeti koji dio migracije iz ruralnih općina je prema urbanim ili drugim

⁷ Naprimjer, ukupna interna migracija u BiH, prema Godišnjem izvještaju o migracijama objavljenom od strane BiH Agencije za statistiku, u 2009. godini je iznosila 33.363 osoba.

ruralnim područjima, ili odakle dolazi migracija u urbane općine.⁸ Pored toga, bilo bi korisno imati informaciju o razlozima za promjenu mjesta prebivališta na temelju čega bi se mjerio stepen mobilnosti rada (migracija zbog traženja/pronalaska posla).

Prema ASBH (2011), ukupan broj in/out-migracija u 2010. godini je bio 35.603, i ovaj broj uključuje migracije između: općina, kantona i entiteta. Broj internih migranata u FBiH iz RS-a u 2009. godini je bio 22.870, dok je odliv iz FBiH u RS bio 12.044; što je označeno kao povećanje u odnosu na 2009. godinu za 5,1% ili 11,3% u svakom entitetu, respektivno⁹. Sa druge strane, broj emigranata iz FBiH je bio 23.824 (porast za 5,2% u poređenju sa 2009. godinom), i iz RS-a je bio 10.815 (porast za 8,7% u poređenju sa 2009.). Bilans neto migracije u FBiH u 2010. godini je stoga bio negativan (-954), dok je u RS-u bio pozitivan (1.229 migranata), iako vrlo mali u oba slučaja. Komparirajući podatke o migraciji po općinama sa podacima o siromaštvu prema općinama (UNDP, 2010) navodi da su migracije dominantno ruralno-urbane i da su vođene ekonomskim motivima, što je moguće utvrditi kroz visoke vrijednosti migracija ka velikim i najbogatijim gradovima tokom vremena, dok je suprotno vrijedilo za male i siromašne općine.

U pogledu demografskih karakteristika, podaci o starosnoj i spolnoj strukturi internih migranata pokazuju da je najveći broj njih u uzrastu od 20 do 29 godina. Unutar ove starosne grupe, broj ženskih migranata je gotovo dvostruko veći nego muškaraca. Pored ove grupe, velika je migracija i unutar grupe od 30 do 39 godina, gdje je više muških nego ženskih migranata. Učešće žena u unutrašnjoj migraciji je 56% (ASBH, 2011). Budući da se radi o ekonomski najaktivnijem stanovništvu, ovo može upućivati na zaključak da se značajan dio internih migranata kreće iz razloga povezanih sa tržištem rada. Pored toga, možemo vidjeti da je veliki broj stanovnika u dobi od 60 godina i više koji interno migriraju. Možemo pretpostaviti da su većina njih interno raseljene osobe koje su se vratile u njihovo prijeratno mjesto boravka nakon što su penzionisani.

2.4 Pregled poglavlja - identificirana ključna pitanja

- Broj stanovnika u BiH je u opadanju. Takođe, stanovništvo u BiH stari. Starosna medijana stanovništva u BiH je 39 godina i bilježi najvišu stopu rasta u regiji jugoistočne Evrope. Stopa fertiliteta u BiH je 1,17 i među najnižim je u svijetu. Oko 49% stanovništva u BiH živi u urbanim područjima (slika 2.1. i 2.2.; tabela 2.1).
- BiH je predominantno zemlja emigracije, sa 38% stanovništva koji žive u inostranstvu. Učešće fakultetski obrazovanih emigranata iz BiH je 11,2%.
- Broj stanovnika rođenih u Bosni i Hercegovini koji trenutno žive u drugim zemljama je gotovo jednak polovici stanovništva koje boravi u zemlji, što predstavlja značajan gubitak radne snage. Visoke emigracijske stope će dodatno pogoršati negativne demografske trendove u zemlji, što će reducirati radnu snagu i ljudski kapital u zemlji.
- Imigracija radnika iz drugih zemalja je niska, i ne predstavlja pritisak na tržište rada u BiH (tabele 2.4. i 2.5.).
- Unutrašnja mobilnost rada je niska. Radi se dominantno o migraciji iz ruralnih područja u glavne urbane centre.

⁸ Pored toga, statistika o internim migracijama koja je bazirana na administrativnim podacima iz nedavno uspostavljene IDDEEA baze podataka o boravišnim registrima, ne omogućava da pokrijemo duži period i da identificiramo trendove. Naprimjer, Institut za statistiku RS-a raspolaže sa podacima o internim migracijama od 2007. godine, dok Zavod za statistiku FBiH izvještava o internim migracijama od 2009. godine. Pored toga, nije moguće uporediti podatke o internoj migraciji sa međunarodnim podacima o migracijama budući da ne postoje podaci o međunarodnim migracijama prema regiji.

⁹ U 2009., u poređenju sa 2008., oba entiteta su zabilježila smanjenje ukupnih iznosa interne migracije.

- Unutrašnje migracije su primarno vođene značajnim regionalnim razlikama u nivou ekonomske razvijenosti, stopama siromaštva, stopama zaposlenosti i nezaposlenosti, kao i pristupu bazičnim uslugama. Ovo traži razvojne strategije i politike koje će direktno adresirati pitanje regionalnih razlika.

3. ZAPOSLENOST I KARAKTERISTIKE RADNE SNAGE

3.1 Radno sposobno stanovništvo

U ovom poglavlju prezentirat ćemo osnovne podatke o radnoj snazi u BiH i njenu dekompoziciju prema glavnim karakteristikama (godine, spol, nivo obrazovanja, itd.). Prva tabela pokazuje hijerarhijsku dekompoziciju radne snage prema glavnim grupama, kalkulisanu prema ARS 2013. podacima korištenim u ovom izvještaju. Kako bismo pokazali efekte različitih procjena broja stanovnika na procijenjene iznose o ukupnom broju stanovnika sa odgovarajućim statusom na tržištu rada (npr. zaposleni, nezaposleni, neaktivni), ove smo brojeve kalkulirali za procijenjeni ukupan broj stanovnika prema ARS i APD.

Tabela 3.1. Hijerarhijska dekompozicija radne snage

Indikator	Stopa	Broj osoba (ARS)	Broj osoba (APD)
0. Ukupno stanovništvo	100,0	3.052.000	3.169.985
1. Stanovništvo sa 6 godina i više	94,9	2.896.958	3.008.315
1.1 Djeca (6-14 godina)	9,7	297.264	307.488
1.2 Stanovništvo iznad radne dobi	16,9	411.623	535.727
1.2.1 Zaposleni	4,3	17.699	23.036
1.3 Radno sposobno stanovništvo (15-64 godine)	71,8	2.079.000	2.159.970
1.3.1 Neaktivni	45,5	946.000	982.785
1.3.2 Aktivni	43,6	1.133.000	1.252.472
1.3.2.1 Zaposleni	72,5	822.000	908.042
1.3.2.2 Nezaposleni	27,5	311.000	344.430

Izvor: ASBH ARS izvještaj za 2013., APD izvještaj za 2011. i vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013 podataka koristeći ADePT softver

Stopa zaposlenosti je 31,6%¹⁰, dok je stopa nezaposlenosti 27,5%. Stopa nezaposlenosti izračunata na bazi ARS ankete je značajno manja u odnosu na administrativnu stopu nezaposlenosti, primarno kao rezultat činjenice da je veliki broj neaktivnih ili neformalno zaposlenih registrovan kao nezaposleni na biroima za zapošljavanje kako bi bio zdravstveno osiguran. Oko 45,5% stanovništva je trenutno neaktivno. Posebno je interesantan podatak da je skoro 4,3% stanovništva iznad radne dobi ustvari zaposleno. Uprkos činjenici da se ovaj broj može smatrati visokim u zemlji sa izuzetno visokom nezaposlenošću mladih, ovaj broj je još uvijek prilično nizak u poređenju sa drugim zemljama (OECD prosjek je 13,1%).

Isti podaci po entitetima i godinama (Tabela u aneksu) ukazuju da postoje značajne razlike u ključnim indikatorima tržišta rada između entiteta i da su postojane tokom vremena. Podaci ukazuju na to da su indikatori tržišta rada povoljniji u RS-u, koja ima veću stopu aktivnosti i zaposlenosti. Razlika u stopi nezaposlenosti između entiteta u 2013. godini praktično je nestala.

Trendovi glavnih indikatora tržišta rada u periodu 2006-2013. godina prezentirani su u tabeli ispod.

¹⁰ Stopa zaposlenih osoba od 72,5% prezentirana u tabeli iznad je hijerarhijska stopa i ne treba se interpretirati kao zvanična stopa zaposlenosti za čiji izračun se koristi drugačija formula.

Tabela 3.2. Trendovi glavnih indikatora tržišta rada u periodu 2006-2013.

Indikatori	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Ukupno stanovništvo (000)	3.372	3.315	3.211	3.129	3.130	3.057	3.038	3.050
Radno sposobno stanovništvo 15-65	2.242	2.235	2.120	2.088	2.101	2.062	2.049	2.079
Stopa zavisnosti, stvarna* (%)	811	850	890	859	843	816	814	822
Stopa zavisnosti, bazirana na godinama** (%)	3,16	2,90	2,61	2,64	2,71	2,75	2,73	2,71
Stopa aktivnosti (%)	0,50	0,48	0,51	0,50	0,49	0,48	0,48	0,47
Stopa zaposlenosti (%)	43,1	43,9	43,9	43,6	44,6	44	44	43,6
Stopa nezaposlenosti (%)	29,7	31,2	33,6	33,1	32,5	31,9	31,7	31,6
Registrirana stopa nezaposlenosti (%)	45,7	44,4	42,6	45,9	43,3	43,2	44,4	46,0

*Odnos zavisnosti, stvarni: (ukupno stanovništvo - zaposlene osobe) podijeljeno sa zaposlenim stanovništvom.

**Odnos zavisnosti, na godinama baziran: stanovništvo izvan radne dobi (ispod 15 i iznad 65 godina) podijeljeno sa radno sposobnim stanovništvom.

Izvor: ASBH ARS Izvještaji 2006 – 2013.

Kao što možemo vidjeti iz tabele generalno se mogu uočiti dva suprotna trenda na tržištu rada u BiH u posmatranom periodu. Prvo, pozitivan trend u većini indikatora, uključujući povećane stope aktivnosti i zaposlenosti i opadajuće stope nezaposlenosti u periodu 2006-2009. godina. U drugom periodu (2010-2013), trend je obrnut i pogoršani su indikatori tržišta rada. Glavni razlog za ovu promjenu trenda je globalna ekonomska kriza. Samo podaci o broju stanovnika kontinuirano opadaju kroz period. Iako je udio radno sposobnog stanovništva od dvije trećine konstantan tokom vremena, činjenica da jedna zaposlena osoba treba izdržavati 2,7 drugih osoba nije zadovoljavajuća.

Velika razlika između registrirane stope nezaposlenosti i stope nezaposlenosti prema ARS anketi obično se objašnjava motivima neaktivnih ili neformalno zaposlenih da se registriraju na birou za zapošljavanje kako bi bili zdravstveno osigurani.

Ključni indikatori tržišta rada prema spolu prezentirani su u tabeli ispod.

Tabela 3.3. Sumarna tabela tržišta rada, prema spolu

	Muškarci	Žene
Radno sposobno stanovništvo ('000)	1.268	1.330
Radna snaga ('000)	701	432
Stopa participacije radne snage (%)	55,3	32,5
Zaposleni ('000)	515	307
Stopa zaposlenosti (%)	40,6	23,0
Nezaposleni ('000)	186	125
Stopa nezaposlenosti (%)	26,5	29,0
Nezaposleni mladi ('000)	47	23
Stopa nezaposlenosti mladih (%)	59,1	59,2

Izvor: ASBH ARS Izvještaj za 2013.

Ukoliko glavne indikatore tržišta rada posmatramo prema spolu (tabela 3.3.) možemo identificirati velike razlike između muškaraca i žena u pogledu učešća u radnoj snazi i stopa nezaposlenosti. Žene su generalno manje aktivne i imaju višu stopu nezaposlenosti u odnosu na muškarce. Ukoliko iste podatke posmatramo po entitetima (tabele u aneksu) možemo vidjeti da je jaz između muških i ženskih radnika u stopama aktivnosti i zaposlenosti više naglašen u FBiH u odnosu na RS. Obje vrijednosti su niže u FBiH i za muške i za ženske radnike. Stope nezaposlenosti muškaraca su više u FBiH, dok su stope nezaposlenosti žena više u RS, što je rezultiralo većim jazom u stopi nezaposlenosti između muškaraca i žena u RS. Stope učešća u radnoj snazi i muškaraca i žena su značajno ispod EU prosjeka (72% za oba spola), dok je razlika čak i više naglašena za žene (66% za žene). Pored toga stope zaposlenosti su značajno ispod EU prosjeka (64%, prema EUROSTAT-u), čak i u poređenju sa zemljama regije.

Stopa nezaposlenosti mladih u BiH je među najvišim u Evropi, uporedivo samo sa podacima za Grčku u posljednje vrijeme. Ukupne i stope nezaposlenosti mladih su više među ženama, što sugerije da se žene suočavaju sa većim izazovima u pristupu tržištu rada.

Radno sposobno stanovništvo po entitetima i spolu, u ukupnim brojevima i prema procentualnom učešću prezentirano je u tabeli ispod.

Tabela 3.4. Radno sposobno stanovništvo po entitetu i spolu

	Muškarci	Žene	Oba spola
Radno sposobno stanovništvo ('000)			
FBiH	809	846	1.655
RS	433	458	891
BD	25	26	51
BiH	1.267	1.330	2.597
Distribucija radno sposobnog			
FBiH	63,9	63,6	63,7
RS	34,1	34,4	34,3
BD	2,0	2,0	2,0
BiH	100,0	100,0	100,0

Izvor: ASBH ARS Izvještaj za 2013.

Podaci prezentirani u tabeli iznad sugeriju da ne postoje razlike u spolnoj strukturi radno sposobnog stanovništva po entitetima. Možemo samo primijetiti neznatno veće učešće žena u FBiH u poređenju sa RS.

3.2 Učešće u radnoj snazi

Analiza učešća u radnoj snazi na BiH tržištu rada prezentirana je ispod. Prva tabela pokazuje podatke o ukupnoj radnoj snazi i stopama učešća po entitetu i spolu.

Tabela 3.5. Radna snaga i stope učešća u radnoj snazi po entitetu i spolu

Radna snaga ('000)	Muškarci	Žene	Oba spola
FBiH	440	252	692
RS	249	173	422
BD	12	7	19
BiH	701	432	1.133
Stopa učešća u radnoj snazi (%)			
FBiH	54,4	29,8	41,8
RS	57,5	37,8	47,4
BD	48,3	25,3	36,7
BiH	55,3	32,5	43,6

Izvor: ASBH ARS Izvještaj za 2013.

Podaci iznad sugeriju da je ukupna stopa participacije u RS-u značajno viša u odnosu na FBiH ili BD. Stopa participacije je generalno viša za muškarce. Jaz u stopi participacije između muškaraca i žena više je naglašen u FBiH.

Naredna tabela pokazuje podatke o radnoj snazi po entitetima i obrazovnom nivou.

Tabela 3.6. Učešće u radnoj snazi (%) po entitetu i nivou obrazovanja

Radna snaga ('000)	Osnovno ili manje	Srednje	Visoko	Ukupno
FBiH	124	452	116	692
RS	94	262	67	423
BD	5	11	2	18
BiH	224	724	185	1.133
Učešće u radnoj snazi (%)				
FBiH	18,0	65,2	16,8	100,0
RS	22,0	62,2	15,8	100,0
BD	29,3	57,9	12,8	100,0
BiH	19,7	63,9	16,4	100,0

Izvor: ASBH ARS Izvještaj za 2013.

Kao što možemo vidjeti iz tabele, učešće u radnoj snazi onih sa osnovnim obrazovanjem je veće u BD i RS nego u FBiH, dok suprotno vrijedi za visoko obrazovanje.

Kada kros-tabuliramo podatke o radnoj snazi prema postignutom nivou obrazovanja i starosnoj grupi, možemo vidjeti da najveći dio radne snage čine mladi u uzrastu od 15 do 24 godine, a koji imaju srednju školu.

Tabela 3.7. Učešće u radnoj snazi (%) prema dostignutom nivou obrazovanja i starosnoj grupi

Starosna grupa	Osnovno ili manje	Srednje	Visoko
15-24	45,71	51,18	3,11
25-34	16,18	64,83	18,98
35-44	29,37	60,02	10,61
45-54	31,78	59,15	9,07
55-64	48,76	41,11	10,13
65-65	72,79	21,14	6,07
15-65	34,88	55,02	10,10

Izvor: ASBH ARS Izvještaj za 2013.

Učešće stanovništva sa univerzitetskom diplomom je najveće u starosnoj grupi 25-34 godine što je rezultat povećanog upisa na univerzitete mladih ljudi u posljednjih nekoliko godina. Ovo je generalno dobar znak, ali bi trebao biti usklađen sa potrebama tržišta rada kako bi se izbjegao fenomen "preeducirane nezaposlenosti".

Sljedeća tabela pokazuje strukturu ekonomski neaktivnog stanovništva prema razlogu neaktivnosti i spolu.

Tabela 3.8. Ekonomski neaktivno stanovništvo prema razlogu neaktivnosti i spolu

Ekonomski neaktivno stanovništvo kao dio radno sposobnog stanovništva (%)	Muškarci	Žene	Oba spola
Pronašli ste posao i startat ćete u naredna tri mjeseca	10,2	15,2	13,4
Briga o djeci, briga o starima, itd.	0,3	6,4	4,2
Očekujete povratak na prethodni posao	0,2	4,4	2,9
Drugi lični ili porodični razlozi	8,2	11,1	10,1
Obrazovanje	2,1	5,3	4,2
Penzionisanje	29,2	18,4	22,2
Bolest ili nesposobnost za rad	26,1	13,7	18,1
Drugi razlozi	11,6	9,0	9,9
Smatrate da ne možete pronaći posao (obeshrabreni)	12,2	16,5	15,0

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Kao što možemo vidjeti iz tabele, učešće obeshrabrenih neaktivnih osoba je 15% i veće je među ženama (16,5%). Ovo učešće je generalno više nego u drugim zemljama i dijelom može biti objašnjeno trajanjem konflikta i post-konfliktnim ekonomskim oporavkom, što je rezultiralo produženim traženjem posla koje je obeshrabrilo ljude koji ga nisu uspjeli naći.

Ekonomski neaktivno stanovništvo dolazi iz pretežno nižeg nivoa obrazovanja, kao što možemo vidjeti iz naredne tabele.

Table 3.9. Ekonomski neaktivno stanovništvo prema nivou obrazovanja

Nivo obrazovanja	%
Bez obrazovanja	13,12%
1-4/5 razreda Osnovne škole	14,17%
5/6-8/9 razreda Osnovne škole	6,45%
Završena Osnovna škola	26,42%
Završena Srednja škola 3 godine	16,74%
Završena Srednja škola 4 godine	18,75%
Završena Srednja škola	2,28%
Završen fakultet	1,95%
M.A., P.h.D diploma	0,13%

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Sljedeća tabela pokazuje neaktivno stanovništvo prema starosnim grupama.

Table 3.10. Ekonomski neaktivno stanovništvo prema starosnim grupama

Starosna grupa	%
15-24	20,2%
25-49	19,68%
50-64	25,89%
65+	34,23%

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013 podataka koristeći ADePT softver

Podaci u prethodnim tabelama ukazuju na to da bi aktivnosti usmjerene na aktiviranje ljudi trebale ciljati dob 40+ manje obrazovanih, žene i među njima posebice one koji su trenutno obeshrabreni.

3.3 Nezaposlenost

Ključni podaci o nezaposlenosti prezentirani su u setu tabela ispod.

Sljedeća tabela dezagregira stope nezaposlenosti prema spolu, mjestu boravka, starosnoj grupi i nivou obrazovanja.

Tabela 3.11. Nezaposlenost prema spolu, starosnoj grupi i mjestu boravka

	FBiH	RS	BiH
Ukupno	27,8	26,9	27,5
Muškarci	27,2	25,2	26,5
Žene	28,9	29,4	29,1
15-24	59,1	58,9	59,1
25-49	25,8	27,6	26,5
50-64	17,8	18,9	18,3
Urbano	25,2	29,4	26,8
Ruralno	29,5	25,3	27,9

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Tabela iznad pokazuje da je stopa nezaposlenosti značajna veća među mladim i ženama. Posebno je interesantno da je stopa nezaposlenosti veća u ruralnim područjima u FBiH; suprotno tome viša je u urbanim područjima u RS.

Podaci o nezaposlenosti prema nivou obrazovanja prezentirani su u sljedećoj tabeli.

Tabela 3.12. Nezaposleni prema nivou obrazovanja

Nivo obrazovanja	FBiH	RS	BiH
Bez obrazovanja	34,18	14,81	26,32
4 godine osnovne škole	29,76	6,43	15,18
Manje od osnovnog obrazovanja	38,35	25,95	32,20
Završena osnovna škola	29,78	27,00	28,71
Srednja škola, 3 godine	33,17	30,50	32,16
Srednja škola, 4 godine	26,67	29,99	27,88
Viša škola (2 godine)	14,35	20,17	16,46
Visoko obrazovanje	15,07	21,50	17,55
Postdiplomski	16,67	3,85	12,79

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Tabela iznad pokazuje da je stopa nezaposlenosti generalno viša među manje obrazovanim stanovništvom. Također, možemo vidjeti da najveći dio nezaposlenih čine oni sa srednjom školom (preko 70%). Interesantno je da je stopa nezaposlenosti niža među onima sa završenom višom školom u odnosu na one sa završenim fakultetom.

Podaci o nezaposlenima prema spolu i starosnoj grupi predstavljeni su u tabeli ispod.

Tabela 3.13. Nezaposleni prema spolu i starosnoj grupi

	Muškarci	Žene
Nezaposlenost ('000s)		
15-24	383	186
25-49	830	661
50-64	265	139
65+	2	0
Stopa nezaposlenosti (%)		
15-24	59,01	59,24
25-49	24,30	29,86
50-64	18,68	17,51
65+	1,79	0,00

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Tabela sugerise da je stopa nezaposlenosti značajno viša među mladim ljudima, i da opada sa svakom starosnom grupom. Šta više, stopa nezaposlenosti je viša među ženama u svim starosnim grupama osim u grupi iznad radne dobi (65+).

Sljedeća tabela pokazuje stope nezaposlenosti prema spolu i entitetu.

Tabela 3.14. Nezaposlenost prema spolu i entitetu

	Muškarci	Žene	Oba spola
FBiH	27,18	28,86	27,78
RS	25,20	29,42	26,92
BD	26,45	29,09	27,5
Ukupno	27,18	28,86	27,78

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Podaci iz tabele pokazuju da je stopa nezaposlenosti najniža u RS-u, dok je viša za žene u oba entiteta.

Dok je nezaposlenost mladih bila identificirana kao jedna od primarnih briga za politike tržišta rada u prvoj tabeli ovog poglavlja, detaljnija dezagregacija podataka o nezaposlenosti mladih prezentirana je u sljedeće dvije tabele. U prvoj tabeli prezentirane su stope nezaposlenosti mladih prema spolu.

Tabela 3.15. Učešće mladih nezaposlenih u populaciji mladih, prema spolu i entitetu

Učešće mladih nezaposlenih u populaciji mladih (%)	Muškarci	Žene	Oba spola
FBiH	59,0	59,5	59,1
RS	59,1	58,6	58,9
BiH	59,0	59,2	59,1

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Podaci iz tabele pokazuju da je stopa nezaposlenosti mladih nešto niža u RS-u dok je takođe niža za žene. U FBiH je stopa za žene viša.

Dugoročna nezaposlenost u BiH je među najvišim u regiji, blizu 90% u posljednjoj deceniji (Vidovic i dr., 2010). Iz tog razloga, dezagregacija nezaposlenosti prema trajanju je analizirana i prezentirana u sljedećoj tabeli.

Tabela 3.16. Trajanje nezaposlenosti prema spolu

	FBiH		RS		BiH	
Trajanje nezaposlenosti	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene
Manje od 5 mjeseci	5,48	9,12	5,35	35,02	5,43	22,34
6-11 mjeseci	9,24	6,32	7,41	4,88	8,61	5,58
12-23 mjeseci	12,67	16,14	10,70	6,57	12,00	11,25
24-59 mjeseci	29,32	27,54	27,16	18,01	28,58	22,68
60-119 mjeseci	17,08	19,65	20,99	13,80	18,42	16,67
120 mjeseci i više	26,21	21,23	28,40	21,72	26,96	21,48
Ukupno	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Analiza vremenskog trajanja nezaposlenosti sugerise da približno 85% muškaraca i 70% žena može biti posmatrano kao dugoročno nezaposleni (traže posao duže od 12 mjeseci), dok među njima najveći broj traži zaposlenje između 2 i 4 godine, i duže od 10 godina. Kada analiziramo trajanje nezaposlenosti prema spolu i entitetu, primjećujemo velike razlike između učešća žena u grupi nezaposlenih osoba koje traže posao manje od 6 mjeseci.

U pogledu metoda traženja posla, 81% ispitanika kontaktiralo je biro za zapošljavanje, 19% je kontaktiralo privatnu agenciju za tražnje posla, 68% je ostvarilo direktan kontakt sa poslodavcem, 90% je tražilo posao putem ličnih kontakata sa rodbinom i prijateljima, 65% je čitalo oglase za posao, 29% je objavilo vlastiti oglas. Više od polovine (56%) osoba traže dugoročno zaposlenje, dok je više od polovine njih spremno prihvatiti posao sa nepunim radnom vremenom. Samo 1,7% osoba traže isključivo posao na nepuno radno vrijeme.

Samo 0,5% osoba je odbilo ponuđeni posao u posljednje 4 sedmice. Ovo sugerise da je učestalost nudi posla nezaposlenom stanovništvu niska. Kada su pitani za razlog odbijanja posla, najveći dio njih (44%), odgovorio je da se radi o mjestu ponuđenog posla. Pored podataka o internoj migraciji prezentiranim iznad, ovo može sugerisati da je generalna spremnost radnika da promijene mjesto boravka u potrazi za poslom vrlo niska.

U pogledu razloga za napuštanje ranijeg posla, kao glavni se navodi (40% osoba), penzionisanje, dok su drugi važni razlozi prestanak rada firme (14%), ili lični razlozi (11%).

Unutar sekcije koja analizira nezaposlenost, važno je adresirati pitanje velikih razlika između stopa nezaposlenosti baziranih na administrativnim podacima (osoba registrovane kao nezaposlene u biroima za nezapošljavanje) i stopa nezaposlenosti baziranih na anketama (ARS). Registrovana stopa nezaposlenosti je tokom godina približno 50% viša u odnosu na anketnu stopu (45% naspram manje od 30%). Glavni razlog za ovu razliku obično se identificira u osiguranju zdravstvene zaštite za nezaposlene osobe baziranoj na njihovoj registraciji na biroima. Ovo implicira da je veliki broj neformalno zaposlenih i neaktivnih osoba uključen u registrovane nezaposlene osobe, što značajno uvećava podatke i administrativnu stopu čini značajno višom u odnosu na stvarnu. U skladu s tim, stope nezaposlenosti bazirane na anketi trebalo bi smatrati mnogo bližim stvarnim stopama. Iako bi dezagregirani podaci o strukturi nezaposlenih osoba prema različitim karakteristikama (kao što su godine, pol i nivo obrazovanja) omogućili nam da napravimo precizniju procjenu karakteristika "registrovanih kao nezaposleni ali nisu stvarno nezaposleni", ova komparacija sa podacima iz ankete nije moguća. Ipak neki dokazi sugeriraju da se uglavnom radi o neformalno zaposlenim mladim i neaktivnim ženama iznad 40 godina. Anketiranje realizovano u okviru projekta zapošljavanja mladih (finansirano od strane SDC), među registrovanim nezaposlenim osobama u Sarajevu i Doboju pokazalo je da više od polovine osoba nije aktivno tražilo posao i da su na zavodu bili registrovani iz drugih razloga.

3.4 Zaposlenost

Glavni set tabela u pogledu zaposlenosti prezentiran je ispod. Prva tabela pokazuje podatke o zaposlenim prema spolu i godinama.

Tabela 3.17. Zaposlenost prema spolu i starosnoj grupi

	Muškarci	Žene	Oba spola
15-24	6,46	5,33	6,04
25-34	21,36	21,72	21,49
35-44	27,12	27,42	27,23
45-54	28,21	28,46	28,31
55-64	14,17	14,27	14,21
65+	1,97	2,16	2,04

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Kao što možemo vidjeti, najveći dio zaposlenih osoba čine oni dobi od 45 do 54 godine.

U pogledu zaposlenosti po sektorima, tabela ispod pokazuje da su žene mnogo više prisutne u zaposlenosti u uslužnom sektoru, dok su muškarci više zaposleni u industriji, što je u skladu sa očekivanjima i generalnim karakteristikama bilo kog tržišta rada.

Tabela 3.18. Zaposlenost po sektoru i spolu

	Muškarci	Žene	Oba spola
Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	20,6	13,8	18,1
Industrija i građevinarstvo	37,4	23,1	32,1
Prerađivačka industrija	17,9	12,9	16,0
Građevinarstvo	12,1	0,8	7,9
Ostalo	7,4	9,3	8,2
Usluge	42,0	63,1	49,8

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Kada se analizira sektorska zaposlenost po entitetima možemo vidjeti u tabeli ispod da je učešće poljoprivrede u ukupnoj zaposlenosti mnogo veće u RS-u, dok je učešće usluga posebno visoko u BD, i

takođe više u FBiH u poređenju sa RS. Ove razlike odražavaju razlike u stepenu urbanizacije između entiteta.

Tabela 3.19. Sektorska zaposlenost po entitetima

	FBiH	RS
Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	13,7	25,0
Industrija i građevinarstvo	33,4	30,1
Prerađivačka industrija	16,8	13,2
Građevinarstvo	8,3	6,2
Ostalo	8,3	10,7
Usluge	52,9	44,9

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

U pogledu statusa u zaposlenosti, podaci prezentirani po entitetima u tabeli u aneksu pokazuju da je u RS-u veće učešće neplaćenih porodičnih radnika i farmera u odnosu na FBiH i RS, dok FBiH ima veće učešće zaposlenika. BD ima najveće učešće poslodavaca.

Tabela ispod prezentira podatke o zaposlenima prema dužini trajanja ugovora. Kao što možemo vidjeti, učešće dugoročnih ugovora je visoko posebno među radnicima u dobi iznad 35 godina, što ne mora biti dobro za fleksibilnost tržišta rada.

Tabela 3.20 Zaposlenost prema tipu ugovora i starosnoj grupi

Zaposlenost (%)	FBiH		RS	
	Dugoročni ugovor	Kratkoročni ugovor	Dugoročni ugovor	Kratkoročni ugovor
15-24	65,40	34,60	57,47	42,53
25-49	84,23	15,77	83,70	16,30
50-64	94,62	5,38	90,83	9,17
65+	85,71	14,29	100,00	0,00

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Kao što možemo vidjeti iz tabele, učešće dugoročnih ugovora konstantno raste sa rastom godina, što može sugerisati da kompanije praktikuju potpisivanje dugoročnog ugovora sa zaposlenicima nakon određenog perioda kratkoročnih ugovora. Ovo može takođe sugerisati u određenoj mjeri da postoji trend zaključivanja kratkoročnih ugovora, što je potrebno dodatno istražiti koristeći ARS podatke za više godina.

Razlike između spolova u zaposlenosti prema dužini trajanja ugovora prezentirane su u sljedećoj tabeli.

Tabela 3.21. Učešće u ukupnoj zaposlenosti (%) prema tipu ugovora, spolu i starosnoj grupi

Starosna grupa	Muškarci		Žene	
	Dugoročni ugovor	Kratkoročni ugovor	Dugoročni ugovor	Kratkoročni ugovor
15-24	64,92	35,08	59,81	40,19
25-34	75,34	24,66	77,68	22,32
35-44	86,41	13,59	89,80	10,20
45-54	89,44	10,56	94,16	5,84
55-64	93,07	6,93	96,21	3,79
65+	100,00	0,00	100,00	0,00

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Žene (osim u dobi od 15 do 24 godine), će vjerovatnije imati dugoročni nego kratkoročni ugovor, dok suprotno vrijedi za muškarce.

U pogledu radnog vremena, 50% ispitanika redovno radi a 24% njih radi povremeno subotama. 23% ispitanika redovno radi nedjeljama, dok 18% povremeno radi nedjeljama. Skoro 8% zaposlenih osoba redovno radi tokom noći, dok 10% radi povremeno. Od ukupnog broja zaposlenih osoba skoro 10% je voljno raditi više nego što je uobičajeno radno vrijeme. Samo 1,93% ispitanika je kazalo da imaju drugi posao. Distribucija zaposlenosti prema radnom vremenu (puno i nepuno radno vrijeme) prema spolu prezentirana je u tabeli ispod.

Tabela 3.22. Radno vrijeme prema spolu

	Muškarci	Žene	Oba spola
Puno radno vrijeme	90,69	88,60	89,92
Nepuno radno vrijeme	9,31	11,40	10,08

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Kao što možemo vidjeti, nešto je veća vjerovatnoća da će žene raditi nepuno radno vrijeme. Kada analiziramo razloge za nepuno radno vrijeme, možemo vidjeti da je ključni (38,5%) briga o djeci i starima, i da je jednako distribuiran između muškaraca i žena. Ključna razlika je u "drugim porodičnim razlozima", što je razlog za 17% žena i samo 3% muškaraca.

Tabela 3.23. Zaposleni prema satima rada sedmično i spolu

	Muškarci	Žene	Oba spola
<25	5,06	8,43	6,29
25-34	4,27	4,61	4,39
35-39	1,39	1,37	1,38
40-48	69,33	73,52	70,86
49-59	9,83	7,43	8,95
>=60	10,14	4,65	8,13

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Podaci prezentirani iznad pokazuju da je generalno veća vjerovatnoća da će žene raditi manje nego regularno radno vrijeme (40 do 48 sati sedmično), dok muškarci češće rade duže nego regularno radno vrijeme. Pored toga, kao što možemo vidjeti iz sljedeće tabele najveći dio stanovništva koji rade prekovremeno su oni sa srednjom školom. Kako bi razjasnili dalje pitanje, provjerili smo koje aktivnosti su zastupljene u skupini ljudi koji rade prekovremeno. Ekonomske aktivnosti¹¹ s najvećim udjelom onih koji rade prekovremeno i u isto vrijeme samo iznad prosjeka, su A poljoprivreda, B šumarstvo i ribarstvo; F Građevinarstvo; I Smještaj i ugostiteljstvo.

Table 3.24. Broj zaposlenih koji rade više od 48 sati sedmično prema nivou obrazovanja i entitetu

	RS	FBiH	BiH
Osnovno	210	151	361
Srednje	241	386	627
Visoko	19	53	72
Ukupno	470	590	1.060

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći STATA

U poređenju sa udjelom zaposlenih osoba prema nivou obrazovanja, prikazano u tabeli 4.2, možemo vidjeti da su radnici sa srednjom stručnom spremom prezastupljeni.

¹¹ Anketa o radnoj snazi koristi NACE Rev2 klasifikaciju za ekonomske aktivnosti.

Kada su pitani da li su posao našli putem biroa za zapošljavanje 26% njih je dalo afirmativan odgovor. Ne postoji razlika između muškaraca i žena u tom pogledu.

Podaci iz ARS-a analizirani u ovom izvještaju takođe sadrže informacije o drugom poslu. Zaposlenost na drugom poslu prema statusu u zaposlenosti prezentirana je u tabeli ispod.

Tabela 3.25. Broj zaposlenih sa drugim poslom prema statusu zaposlenosti

Status u zaposlenosti	Imate li drugi posao?		
		Yes	Ne
Poslodavac	Frek.	1	280
	Procent	0,36	99,64
Zaposlen na farmi	Frek.	0	31
	Procent	0,00	100,00
Neplaćeni porodični radnik	Frek.	2	324
	Procent	0,61	99,39
Samozaposlen	Frek.	6	310
	Procent	1,90	98,10
Poljoprivrednik	Frek.	9	746
	Procent	1,19	98,81
Zaposlenik	Frek.	105	4704
	Procent	2,18	97,82
Ukupno	Frek.	105	4704
	Procent	100,00	100,00

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Samo 136 osoba je imalo drugi posao. 20% njih su bili sezonski poslovi, dok se po 40% odnosilo na redovne i povremene poslove.

U posljednjih nekoliko tabela ovog poglavlja prezentiramo poređenja u statusu u zaposlenosti ispitanika tekuće i prethodne godine prema podacima iz ARS 2013. kako bismo identificirali stepen mobilnosti stanovništva između različitih statusa.

Tabela 3.26. Mobilnost radne snage između radnih statusa od 2012. do 2013. godine

Trenutni status	Status prethodne godine			
	Zaposlen	Nezaposlen	Neaktivan	Ukupno
Zaposlen	5.310	332	59	5.701
Nezaposlen	508	3.278	359	4.145
Neaktivan	304	197	10.254	10.755
Ukupno	6.122	3.807	10.672	20.601

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći ADePT softver

Tabela iznad sugerise nekoliko interesantnih nalaza. Prvo, kada uporedimo ukupne podatke, možemo vidjeti da je broj zaposlenih smanjen za 6,9% (sa 6122 na 2012 do 5701 u 2013.), dok se broj nezaposlenih osoba povećao za 8,8% (sa 3807 na 2012 do 4145 u 2013.). Broj neaktivnih osoba ostao je gotovo nepromijenjen. Drugo, 508 ljudi koji su bili zaposleni u prethodnoj godini sada su nezaposleni, dok se 332 ljudi koji su bili nezaposleni u prethodnoj godini zaposlilo u tekućoj godini. Kada gledamo karakteristike tih osoba (tabela ispod), možemo vidjeti da se pomak u statusima (tj. zapošljivost i gubitak radnih mjesta) razlikuje među nivoima obrazovanja.

Tabela 3.27. Osobe koje su promijenile status iz nezaposlenosti u 2012. u zaposlenost u 2013. prema nivou obrazovanja i entitetu

Nivo obrazovanja	RS	FBiH	BiH
Osnovno	24%	19%	21%
Srednje	60%	69%	65%
Visoko	16%	12%	14%

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći STATA

U poređenju sa ukupnom strukturom nezaposlenih osoba, možemo vidjeti da su fakultetski obrazovane osobe pre zastupljene u ovoj grupi, što sugerise veću zapošljivost.

Tabela 3.28. Osobe koje su promijenile status iz zaposlenosti u 2012. u nezaposlenost u 2013. prema nivou obrazovanja i entitetu

		Osnovna ili manje	Srednja	Fakultet
Nezaposleni koji su se zaposlili	FBiH	29	151	31
	RS	20	74	27
Zaposleni koji su postali nezaposleni	FBiH	96	217	31
	RS	46	106	12

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći STATA

U slučaju gubitka posla vidimo suprotnu sliku u poređenju sa zapošljavanjem prezentiranim u prethodnoj tabeli. Ovdje su radnici sa srednjom školom pre zastupljeni što sugerise da je veća vjerovatnoća da će izgubiti posao.

Ako analiziramo tranziciju između radnih statusa prema starosnoj grupi (naredna tabela), možemo primijetiti da su mladi u nepovoljnom položaju. Oko 19% onih koji su našli posao, a bili su nezaposleni u prethodnoj godinu spada u starosnu grupu od 16-24.

Table 3.29. Osobe koje su promijenile status iz 2012 u 2013, prema starosnoj grupi i entitetu

		15 - 24	25 - 49	50 - 64	65+
Nezaposleni koji su se zaposlili	FBiH	42	147	21	1
	RS	15	94	12	0
Zaposleni koji su postali nezaposleni	FBiH	32	240	71	1
	RS	12	103	46	3

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013 podataka koristeći Stata 13 softver

3.5. Regionalne razlike

BiH je podijeljena na dva entiteta sa različitom internom političkom organizacijom. Entitet RS je centralizovan, bez podjele na regije, samo općine. Ipak, i u ovom entitetu mogu se identificirati ekonomske regije. Tako npr. UNDP (2010) koristi podjelu ovog entiteta na šest regija. Ova podjela će za komparativne svrhe biti korištena i u ovom izvještaju. Sa druge strane entitet FBiH je podijeljen na deset kantona, sa jasnim granicama i visokim nivoom autonomije. Svaki kanton npr. ima svoju vladu, parlament, i potpunu autonomiju u vezi politika tržišta rada i obrazovanja.

U BiH praktično ne postoje studije koje se bave regionalnim razvojem zemlje. Čak i strategija regionalnog razvoja ne započinju sa bilo kakvom detaljnom analizom trenutne situacije i identificiranjem potencijalnih problema, kao što ne nedostatak odgovarajućih vještina i sl. Jedina raspoloživa studija je ona UNDP-a o regionalnim nejednakostima u BiH, objavljena 2010 god. S toga

je jedina mogućnost bila da se iskoriste svi raspoloživi podaci na regionalnom nivou, objavljeni od strane statističkih agencija u zemlji, uključujući ključne indikatore tržišta rada i kombinujući ih sa podacima UNDP (2010) studijom.

Glavne karakteristike tržišta rada različitih regija analizirane su i prezentirane u tabeli 3.30.

Tabela 3.30. Karakteristike tržišta rada prema regijama u BiH

Kanton/Regija	Zaposleni	Nezaposleni	Stopa aktivnosti	Stopa zaposlenosti	Stopa nezaposlenosti	Zaposleni/penzioneri
Banjaluka	130.242	55.725	32,5	22,7	30,0	n/a
Bijeljina	43.406	28.157	28,4	17,2	39,3	n/a
Doboj	38.850	23.214	27,5	17,2	37,4	n/a
Istočno Sarajevo	23.366	12.318	33,6	22,0	34,5	n/a
Foča	6.443	4.710	30,9	17,9	42,2	n/a
Trebinje	16.898	8.950	38,1	24,9	34,6	n/a
Una-Sana	34.634	36.277	30,7	15,0	51,2	1,7
Posavina	5.362	5.436	31,2	15,5	50,3	1,8
Tuzla	82.993	85.711	41,5	20,4	50,8	1,3
Zenica	73.267	61.529	41,5	22,6	45,6	1,4
Goražde	4.778	4.164	31,4	16,8	46,6	0,9
Centralna Bosna	37.974	36.482	36,3	18,5	49,0	1,1
Mostar	42.531	29.403	38	22,5	40,9	1,3
Zapadna Hercegovina	13.112	8.702	32,6	19,6	39,9	1,3
Sarajevo	118.418	62.475	51,5	33,7	34,5	1,5
Kanton 10	9.676	8.464	25,8	13,8	46,7	1,7

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi podataka statističkih zavoda u BiH

Kao što možemo vidjeti iz tabele, postoje značajne razlike u nekim od karakteristika tržišta rada, kao što su stope zaposlenosti i nezaposlenosti između regija. Npr. stope zaposlenosti u Unsko-sanskom kantonu i Posavskom kantonu su 15,0 i 15,5% respektivno, dok su njihove stope nezaposlenosti 51,2% i 50,3%. Sa druge strane, Sarajevski kanton ima najvišu stopu zaposlenosti od 33,7% i najnižu stopu nezaposlenosti od 34,5% (poslije regije Banjaluka, gdje je stopa nezaposlenosti 30,0%). Pored toga, ovaj kanton ima najvišu stopu aktivnosti od 51,5%. Najniža stopa aktivnosti je u kantonu 10.

Tržište rada u BiH, generalno karakteriše niska mobilnost radnika. Kao što podaci o internoj migraciji govore, mali dio ukupnog stanovništva uključen je u interne migracije. Ovo ima posebno negativan uticaj na razvoj tržišta rada. Podaci o neto internim migracijama prema regiji kombinovani sa raspoloživim podacima o regionalnim demografskim, geografskim i ekonomskim karakteristikama su prezentirani u tabeli 3.31.

Tabela 3.31. Neto migracije i druge karakteristike regija u BiH

	GDP po stanov.	Broj stanovnika	Površina (km ²)	Broj općina	Gustoća	Neto interne migracije	Stopa neto interne migracije
Kanton/regija	2008	2009			Stanovništvo/površina	2010	neto migracije/stanovništvo
Banjaluka	6.659	655.783	8.977	21	73,1	760	0,12
Bijeljina	4.899	287.840	3.349	12	85,9	304	0,12

Doboj	4.255	255.878	3.120	8	82,0	-72	-0,03
Istočno Sarajevo	6.672	118.800	3.082	9	38,5	390	0,33
Foča	5.667	39.946	2.350	5	17,1	-94	-0,24
Trebinje	6.846	79.230	3.754	7	21,1	-59	-0,07
Una-Sana	4.060	287.998	4.125.0	8	69,8	-900	-0,31
Posavina	4.274	40.513	324.6	3	124,8	-125	-0,31
Tuzla	5.802	497.813	2.649.0	13	187,9	-692	-0,14
Zenica	5.588	400.848	3.343.0	12	119,9	-1,355	-0,34
Goražde	4.238	33.225	504.6	3	65,8	-80	-0,24
Centralna Bosna	4.445	255.648	3.189.0	12	80,2	-889	-0,35
Mostar	7.592	226.632	4.401.0	9	51,5	-178	-0,08
Zapadna Hercegovina	4.860	81.833	1.362.2	4	60,1	-316	-0,39
Sarajevo	13.024	421.289	1.276.9	9	329,9	1182	0,28
Kanton 10	3.953	81.369	4.934.7	6	16,5	-258	-0,32

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi podataka statističkih zavoda u BiH

Kao što možemo vidjeti iz tabele, samo regije Sarajevo, Banjaluka i Bijeljina imaju pozitivan neto migracijski balans. Regija (kanton) Sarajevo je sačinjeno od 9 općina, i svaka od njih su ili općine glavnog grada ili prigradska područja. Ova regija ima najviši nivo urbanizacije u zemlji. Banjaluka i Bijeljina su regije sa dva najveća grada u entitetu RS. Ovo već sugeriše visok nivo ruralno-urbane migracije. Detaljnija analiza podataka na nivou općina pokazuje da čak i regije sa negativnom neto migracijom imaju pozitivan neto migracijski balans u općinama sa velikim gradovima, dok je neto migracija iz dominantno ruralnih općina čak i veća u odnosu na podatke na nivou cijele regije. Npr. regija Mostar ima vrlo malu negativnu neto migraciju, dok podaci sa nivoa općina pokazuju pozitivnu neto migraciju za grad Mostar i negativnu neto migraciju za druge općine regije. Nominalno posmatrano, regije sa najvećom negativnom neto migracijom su: Zeničko-dobojski kanton (-1355 osoba), Unsko-sanski kanton (-900 osoba) i Srednjobosanski kanton (-889 osoba). Iskazano u stopama neto migracije, regije sa najvećim neto gubitkom su: Zapadnohercegovački kanton (-0,39% stanovništva), Srednjobosanski kanton (-0,35%), i Unsko-sanski i Posavski kanton (-0,31%). Regija sa najvećim neto povećanjem je kanton Sarajevo, sa povećanjem stanovništva kao rezultat internih migracija od 1182 osobe, ili 0,28% stanovništva kantona. Druge regije sa neto porastom su: Istočno Sarajevo sa 0,33% i regije Banjaluke i Bijeljine sa povećanjem od 0,12%, kao rezultat interne migracije.

Pored iznad prezentiranih indikatora relevantnih za analizu tržišta rada, tabela o starosnoj strukturi stanovništva prema kantonima u FBiH¹² je prezentirana ispod.

¹² Podaci za RS nisu bili raspoloživi po regijama.

Tabela 3.32. Demografske karakteristike regija u FBiH

Regija / kanton	Starosna struktura stanovništva (2009)				
	0-14	65+	Total	Učešće mladih	Učešće starih
Una-Sana	57,119	31,551	288,114	19.8	11.0
Posavina	5,831	6,262	39,886	14.6	15.7
Tuzla	91,920	63,291	498,549	18.4	12.7
Zenica-Doboj	75,995	49,388	400,602	19.0	12.3
Bos. Podrinje	4,709	6,187	33,093	14.2	18.7
Centralna Bosna	50,598	33,830	254,992	19.8	13.3
Neretva	37,351	38,251	225,930	16.5	16.9
Zapadna Hercegovina	14,965	12,042	81,707	18.3	14.7
Sarajevo	70,573	69,129	423,645	16.7	16.3
Kanton 10	10,973	17,526	80,800	13.6	21.7

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi podataka statističkih zavoda u BiH

Kao što možemo vidjeti, prisutne su velike razlike u učešću mladih i učešću starih stanovnika između kantona u FBiH. Učešće mladih kreće se od 13,6% u kantonu 10 do 19,8% u Srednjobosanskom kantonu, dok učešće starih ljudi varira od 11% u Unsko-sanskom kantonu do 21,7% u kantonu 10. U nedostatku podataka na regionalnom nivou, možemo pretpostaviti na bazi podataka prezentiranih u tabeli iznad da nezaposlenost mladih predstavlja veće opterećenje u Srednjobosanskom i Zeničko-dobojskom kantonu, dok je pritisak na penzioni sistem veći u Kantonu 10 i Bosanko-Podrinjskom kantonu.

Konačno, u tabeli ispod je prezentiran i set indikatora koji pokazuju regionalne razlike u kvalitetu života.

Tabela 3.33. Nivo siromaštva i drugi indikatori kvaliteta života po regijama/kantonima u BiH

Regija / kanton	Stopa siromaštva	Prosječ. plaća*	Broj registrov. personalnih automobila na 1000 stanovnika	Broj studenata na 1000 stanovnika	Broj škola na 1000 stanovnika	Broj doktora na 100 stanovnika	Broj bolničkih kreveta na 1000 stanovnika	% domaćinstava sa sistemom kanalizacije
Banjaluka	19.5	n/a	175	139	0.6	1.6	4.4	40.0
Bijeljina	18.7	n/a	160	129	0.6	1.0	1.7	18.7
Doboj	20.2	n/a	158	121	0.7	1.1	2.7	29.6
Istočno Sarajevo	17.3	n/a	160	133	0.5	1.5	3.6	33.1
Foča	37	n/a	121	116	0.7	2.4	5.1	62.5
Trebinje	22.9	n/a	178	151	0.6	1.6	2.5	36.9
Una-Sana	19.5	769.96	146	165	0.6	1.0	2.6	45.2
Posavina	11.7	693.04	176	144	0.6	1.2	2.3	8.1
Tuzla	26.5	733.59	182	173	0.5	1.7	2.9	50.2
Zenica	23.5	702.83	167	173	0.6	1.2	2.6	60.3
Goražde	29.2	729.46	145	141	0.5	1.1	2.2	68.9
Centralna Bosna	15.3	675.02	168	173	0.6	1.1	5.1	40.0
Mostar	9.9	911.24	234	174	0.7	2.0	3.9	38.7
Zapadna Hercegovina	7.5	811.30	263	190	1.0	0.8	0.0	14.7
Sarajevo	5.2	1000.60	253	186	0.3	2.8	5.7	92.9
Kanton 10	19.6	801.64	147	121	0.8	1.0	1.1	25.0

* Napomena: Podaci za RS nisu bili raspoloživi po regijama

Izvor: UNDP, 2010.

Tabela ukazuje na značajne razlike u stopama siromaštva između regija (od 5,2% u Kantonu Sarajevo do 37% u regiji Foča), kao i značajne razlike u raspoloživosti doktora, bolničkih kreveta i kanalizacijskih sistema. Tabela nedvosmisleno ukazuje na tzv. "capital city bias", gdje je kvalitet života u Kantonu Sarajevo značajno bolji u odnosu na ostatak BiH.

3.6 Pregled poglavlja - identificirana ključna pitanja

- Ukupno i radno sposobno stanovništvo u BiH opada, tako da su odnosi zavisnosti konstantni tokom vremena (tabela 3.2.)
- Učešće u radnoj snazi je nisko, posebno među ženama i mladim 16-24 godine (tabele 3.1.-3.9.).
- Stopa zaposlenosti je niska, posebno među ženama (tabela 3.3.). Više od polovine zaposlenosti skoncentrisano je u uslužnom sektoru.
- Nezaposlenost među ženama je viša, dok je stopa aktivnosti niža, u poređenju sa muškarcima (tabela 3.3.).
- Stope zaposlenosti i aktivnosti su više, dok je stopa nezaposlenosti niža u RS, u poređenju sa FBiH (tabela 3.4.).
- Učešće radne snage sa primarnim obrazovanjem je niže u RS u odnosu na FBiH (tabela 3.7).
- Učešće onih sa tercijarnim obrazovanjem u radnoj snazi opada sa godinama starosti, što može biti rezultat značajnog porasta upisa u tercijarno obrazovanje posljednjih godina i što može voditi problemu "pre-educirane nezaposlenosti", posebno u odsustvu odgovarajućih upisnih politika.
- Neaktivnost je najviša kod onih sa primarnim obrazovanjem.
- Glavni razlozi za neaktivnost su: penzionisanje, bolest, obeshrabrenost (tabela 3.9.).
- Stopa nezaposlenosti je najviša među mladim ljudima. Značajno je viša u odnosu na stopu učešća u radnoj snazi. Stope nezaposlenosti su takođe veće za žene i u ruralnim područjima (tabela 3.10.).
- Više od 80% ukupne nezaposlenosti se može okarakterisati kao dugoročna nezaposlenost (tabela 3.15.).
- Više od polovine nezaposlenih je u potrazi za stalnim zaposlenjem.
- Glavni metod pronalaska posla je kroz personalne kontakte; samo 26% onih koji su trenutno zaposleni je posao našlo preko biroa za zapošljavanje.
- Većina zaposlenika ima stalne ugovore o radu, što ne mora biti dobar znak, obzirom da može upućivati na problem niske fleksibilnosti tržišta rada. Stalno zaposlenje je više zastupljeno kod starijih radnika i žena (tabele 3.19. i 3.20.).
- Manje od 2% stanovništva ima drugi posao (tabela 3.24.).
- Manje od 10% stanovništva je voljno raditi više u odnosu na trenutni broj radnih sati.
- Oni sa tercijarnim obrazovanjem će vjerovatnije promijeniti njihov radni status, što može sugerirati veću zapošljivost i manji rizik napuštanja posla (tabela 3.26.).
- Činjenica da je glavni razlog za odbijanje ponude za posao mjesto samog posla upućuje na nisku geografsku mobilnost rada.
- Postoji jasan tzv. "capital city bias" koji se ogleda u razlikama indikatora regionalnog razvoja, što je uglavnom rezultat nedostatka regionalnih razvojnih politika.
- Interne migracije su primarno vođene značajnim regionalnim razlikama u nivou ekonomskog rasta, stopama siromaštva, stopama zaposlenosti i nezaposlenosti, kao i pristupu bazičnim uslugama (tabele 3.29.-3.32.). Ovo ukazuje na potrebu osmišljavanja razvojnih strategija i politika koje će direktno tretirati pitanje regionalnih razlika.
- Budući da je neformalna zaposlenost uglavnom skoncentrisana u poljoprivredi, ovo može sugerirati da više ruralna područja imaju veću koncentraciju neformalno zaposlenih ljudi.
- Budući da je pristup uslugama kao što su obdaništa niži u ruralnim područjima, a da je briga o djeci i starima navedena kao jedan od glavnih razloga za neaktivnost, možemo očekivati da je

ovaj vid neaktivnosti više prisutan u ruralnim područjima. S tim u vezi, bolja regionalna pokrivenost ovakvim uslugama može se smatrati kao jedna od politika koja bi imala pozitivan uticaj na aktivaciju žena.

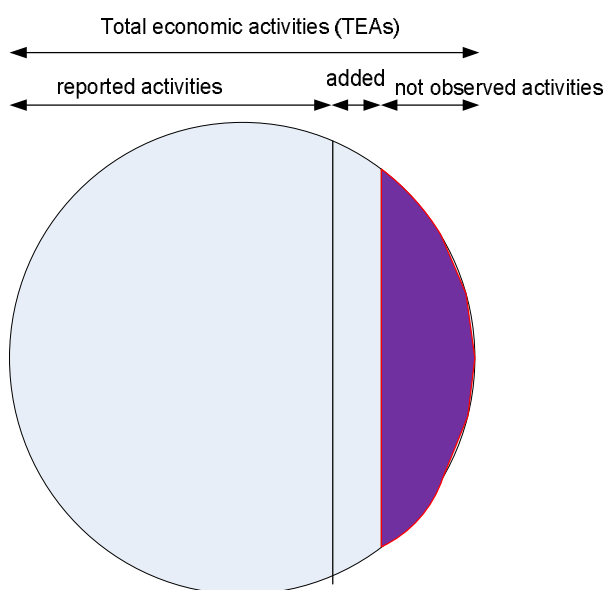
- Budući da je ponuda programa cjeloživotnog učenja i obrazovanja odraslih skoncentrisana u urbanim područjima, možemo zaključiti da su prikupljeni podaci o različitim tipovima treninga zaposlenih i nezaposlenih osoba uglavnom vezani za one iz urbanih područja.
- Imajući u vidu nedostatak podataka na regionalnom nivou, možemo pretpostaviti da podaci prezentirani u Izvještaju o nezaposlenosti mladih predstavljaju veći teret za regije gdje je učešće mladih veće.

4. PROCJENA KARAKTERISTIKA NEFORMALNE EKONOMIJE I ONIH KOJI U NJOJ PARTICIPIRAJU

Zbog nedostatka prvenstveno primarnih istraživanja, znanje o neformalnoj ekonomiji u BiH je vrlo limitirano. Ne postoji čak ni konsenzus oko toga da li veličina neformalne ekonomije raste ili pada (Krstić i Sanfey, 2006). Prva ekspertska procjena napravljena je netom poslije rata (Tomaš, 1997), dok je prva zvanična procjena urađena od strane entitetskih statističkih agencija za 2004. godinu unutar EUROSTAT-OECD projekta za poboljšanje mjerenja neopažene ekonomije u zemljama Zapadnog Balkana (SABH, 2010).

Generalno govoreći, ukupna ekonomska aktivnost ima svoje uključene (mjerene, zvanične) i neuključene (nemjerene, nezvanične) komponente (vidi sliku 4.1.)¹³

Slika 4.1. Ukupna ekonomska aktivnost

Izvor: vlastita elaboracija

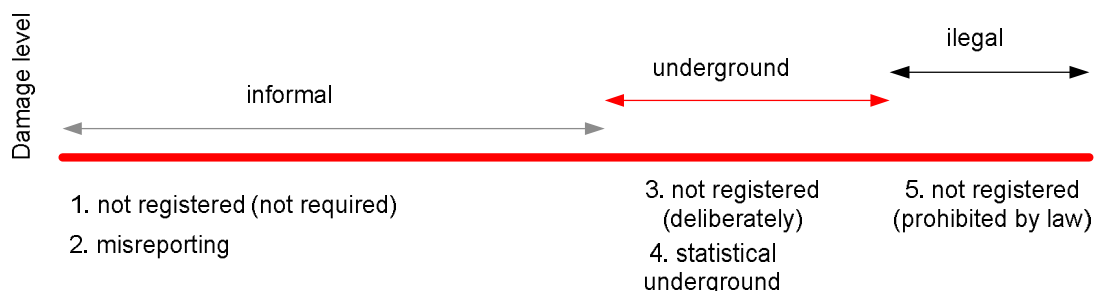
U slučaju BiH dodani dio čine imputirane rente (procjena rente za stanove u kojima žive vlasnici) i indirektno mjerene usluge finansijskog posredovanja (FISIM). Neuključene aktivnosti (NUA) prepoznate su međunarodno prihvaćenom definicijom opisanom u Sistemima nacionalnih računa (SNR) iz 2008. godine kao neopažena ekonomija (NOE).

NUA su produktivne aktivnosti (koje generiraju dodanu vrijednost) ali iz nekog razloga nisu obuhvaćene redovnim izvještajima statističkog sistema u zemlji. Prema SNA 2008., čine ih

¹³ Primarno se oslanjamo na relevantne standarde i uputstva: (1) SNR 2008, (2) Rezolucija 15-e međunarodne konferencije statističara rada u vezi sa statistikom zaposlenosti u neformalnom sektoru, (3) Uputstva 17-e međunarodne konferencije statističara rada u vezi sa statističkim definisanjem neformalne zaposlenosti, i (4) Statistički priručnik za neformalni sektor i neformalnu zaposlenost Delhi grupe. U skladu s tim koristimo termine sugerisane od strane ILO i EUROSTAT, kao što je neformalna zaposlenost (sa poslovima kao jedinicama posmatranja), neformalni sektor (sa proizvodnim jedinicama kao jedinicama posmatranja) i neformalna ekonomija (koju čine neformalna zaposlenost i neformalni sektor) (ILO, 2013).

neformalne¹⁴, podzemne ili ilegalne aktivnosti. Isključivanje ovih aktivnosti rezultira podcjenjivanjem BDP-a (ili precjenjivanjem ekonomskih indikatora izraženih kao dio BDP-a).

Slika 4.2. Dijelovi NOE

Izvor: vlastita elaboracija

Ilegalne aktivnosti zaslužuju posebnu pažnju obzirom na poteškoće u vezi njihove procjene. Imajući u vidu prirodu ovih aktivnosti (zakonom zabranjene) problemi vrlo oskudnih izvora podataka i nepouzdanost podataka rezultiraju praktičnim poteškoćama u njihovom mjerenju. Ne postoje ekspertna ili zvanična mjerenja veličine nelegalne ekonomije u BiH. Do sada je napravljena samo jedna procjena (Dell'Anno i Piirisild, 2004) za 2001. godinu u visini od 7,27% BDP-a, samo za prostituciju i droge.

Treba primijetiti da ogromna većina aktivnosti unutar neformalnog sektora osigurava dobra i usluge čija proizvodnja i distribucija je potpuno legalna (za razliku od kriminalnih aktivnosti ili ilegalne proizvodnje).

Postoji takođe razlika između koncepta neformalni sektor i skrivene ili podzemne ekonomije, obzirom da aktivnosti neformalnog sektora nisu neminovno poduzete sa svjesnom namjerom izbjegavanja plaćanja poreza ili doprinosa nego da se smanje proizvodni troškovi.

4.1 Procjena veličine neformalne ekonomije

Nacionalni računi u BiH nude procjenu BDP-a na bazi proizvodnog i metoda rashoda. Prvi metod ne uključuje proizvodnju koja je bila prikriivena iz poreskih razloga, dok druga metoda uključuje. Stoga se razlika između ove dvije procjene može dijelom pripisati poreskim utajama. Drugi uzroci raskoraka su greške u tajmingu i statističke greške. Kao što tabela 4.1. pokazuje, postoji značajan raskorak između BDP-a mjenenog proizvodnim i rashodovnim metodom, i ona se kreće između 4 i 7% BDP-a.

Tabela 4.1. Raskorak između BDP-a po proizvodnoj i rashodovnoj metodi (u mln KM)

Godina	BDP - proizvodna metoda	BDP - rashodovna metoda	Razlika (%)	Razlika u mil. KM
2007	22.065	23.328	5,7	1.263
2008	24.984	26.091	4,4	1.107
2009	24.307	25.810	6,2	1.503
2010	24.879	25.886	4,0	1.007
2011	25.772	26.798	4,0	1.026
2012	25.734	27.308	6,1	1.574
2013 ^{x)}	26.297	28.027	6,6	1.730

^{x)} Preliminarni podaci

Izvor: ASBH za različite godine

¹⁴ O označavanju neformalne ekonomije diskutovano je u akademskim krugovima i krugovima kreatora politika. Ne postoji jedinstvena definicija neformalne ekonomije u literaturi, a termini kao što je siva, skrivena i sl. ekonomija koriste se za njeno definisanje.

O nedostatku pokrivenosti BDP procjena u BiH dugo se diskutuje i cirkulišu različite alternativne procjene iz različitih izvora. Najveći dio aktivnosti do sada je bio koncentrisan na procjenu veličine neformalne ekonomije, ali i oko ovoga nema saglasnosti.

Tabela 4.2. Veličina neformalne ekonomije, BiH 1999-2008.

	ASBH (2010)	OECD (2008)	Schneider i dr. (2010) Schneider (2009)	Centralna Bank a BiH (2005)	Christie i Holzner (2004)	Nastev i Bojanec (2007)	Dell'Anno i Pirisid (2004) ^{x)}	MMF (2004; 2005) ^{xx)}	Japan (2008)	Tomaš (2010)
1999			34,3			23,3		42,4 (33)		
2000		8,9	34,1 (34,1)			31,6	59,0	40,9 (30)		
2001		8,2	34,0		21	35,1	57,7	40,9 (26)		
2002		7,7	33,9 (35,4)				55,2	38,8 (29)		
2003		7,9	36,7 (36,7)	37,8			52,6			
2004		7,6	33,6 (37,2)	37,8						
2005		7,2	33,2 (38,1)							
2006		7,1	32,9 (39,0)						36,3 ^{xxx)}	
2007	6,2		32,8 (38,2)							
2008										16,53 (26,52)

x) NOE (sve komponente); neformalne ekonomije u drugim

xx) dvije procjene bazirane na dva različita modela

xxx) FBiH

Izvor: vlastita elaboracija

Kao što tabela 4.2. pokazuje, neformalna ekonomija se procjenjuje na oko 7 do 38% BDP-a. Postoje različiti razlozi za ovoliki raspon procjena. Oni su povezani sa različitim periodima (koji su značajno različiti obzirom na važne promjene u monetarnom i fiskalnom sistemu), korištenjem različitih definicija neformalne ekonomije i primjenom različitih metodologija.

Po prvi put sve tri statističke institucije poduzele su aktivnosti u vezi mjerenja NOE unutar EUROSTAT - OECD projekta za poboljšanje detaljnosti BDP procjena¹⁵ u zemljama Zapadnog Balkana koji je trajao u periodu 2004-2008. godine. Svrha projekta bila je da se identifikira NOE koja bi se inkorporirala u kalkulaciju nacionalnih računa u skladu sa SNR i ESR (Evropski sistem računa) principima.¹⁶

Prilagođavanje BDP-a za NOE napravljeno je za sve tipove neuključenosti (N1-N7) za seriju podataka 200-2007. godina. Sva prilagođavanja za NOE uključena su u zvanično objavljeni BDP. Jedini izuzetak je prilagođavanje za N2-neregistrovane ilegalne proizvođače, koje je bilo na eksperimentalnoj osnovi i stoga nije uključeno u zvanični BDP. Za sljedeće godine prilagođavanja su napravljena ali nisu eksplicitno prezentirana kao što Prvo izdanje objavljeno 21.jula 2014 godine (str. 5) navodi:

¹⁵ Veličina prilagođavanja za NOE varira između grupa zemalja. U zemljama bivšeg Sovjetskog Saveza ona se kreće od 17% BDP-a u Kirgistanu do 1,6% u Moldovi. U zemljama članicama EU kreće se između 4,6% u Češkoj Republici i 18,9% u Litvaniji. Među OECD zemljama prilagođavanja za NOE kreću se od 1% u Holandiji do 15,7% u Poljskoj, iako je u većini ovih zemalja ona ispod 5% (UNECE, 2012).

¹⁶ Istraživanje pokazuje da je posebnu pažnju potrebno posvetiti (N-6 i N-7), kao u većini tranzicijskih zemalja.

"Vrijednost neopažene ekonomije je uključena u zvanične podatke o BDP-u. Ilegalne aktivnosti nisu uključene."

Najveći dio NOE odnosi se na neuključenost tipa N6-pogrešno izvještavanje i čini 3,6% ukupnog BDP-a (tabela 4.3). Pretpostavlja se da određeni broj legalnih entiteta ne prezentira korektne finansijske izvještaje nastojeći da izbjegne plaćanje poreza i doprinosa.

Tabela 4.3. Prilagođavanje za neuključenost, 2007.

Tip neuključenosti	N1- podzemni proizvođač	N2-illegalni proizvođač	N3- proizvođač nije obavezan da se registira	N4-registrirani legalni entiteti nisu anketirani	N5- registrirana neinkorporisana preduzeća nisu anketirana	N6- pogrešno izvještavanje od strane proizvođača	N7- propusti u statističkim podacima	UkupnoN1-N7
Iznos (000 KM)	17.394		181.688	17.130	0,0	497.015	138.686	851.913
Struktura (%)	2,0		21,3	2,0	0,0	58,3	16,3	100
% BDP-a	0,1		1,3	0,1	0,00	3,6	1,0	6,2

Izvor:ASBH, 2010.

Najveći dio prilagođavanja za nefinansijski sektor vezan je za N6-podizvještavanje.

Većina prilagođavanja odnose se na sektor domaćinstava, posebno za preduzetnike. Oko 86% ukupnih prilagođavanja unutar ovog sektora vezana su za prilagođavanja za preduzetnike, dok su manji iznosi prilagođavanja (5,7%) napravljeni za individualni poljoprivredni sektor i građevinsku aktivnost za individualnu stanogradnju.

Do sada analiza neuključenosti u BDP mjerena metodom izdataka nije rađena.¹⁷

4.2 Procjena veličine neformalne zaposlenosti

Termin "neformalna zaposlenost" se odnosi na zaposlenost koja nije obuhvaćena ili je nedovoljno pokrivena formalnim aranžmanima u zakonu ili praksi (ILO, 2013).¹⁸ Primjeri ovih formalnih aranžmana su penziono i zdravstveno osiguranje zaposlenika. Broj zaposlenih bez penzionog osiguranja je nešto veći u odnosu na broj zaposlenih bez zdravstvenog osiguranja¹⁹. Razlika nije od posebne važnosti (vidi tabelu 4.4.).

¹⁷ Generalno, prilagođavanja bazirana na korištenju pristupa potrošnje su manja u odnosu na ona bazirana na korištenju proizvodnog metoda. Ovo pokazuje u principu bolju pokrivenost ekonomskih aktivnosti u izvorima podataka korištenim da se obuhvati potrošnja. Prema Eurostat-u, u Poljskoj doprinos NOE za BDP koristeći metod proizvodnje iznosi 15,7%, dok je isti bio 7,8% za metod potrošnje. U slučaju Latvije odgovarajuće vrijednosti su bile 3,6% (proizvodni metod) i 8,28% (metod potrošnje).

¹⁸ Kako definisati neformalnu zaposlenost i razlikovati je od formalne zaposlenosti se raspravljalo 43 godine, od kada je Keith Hart prvi put predstavio ovaj koncept u svom radu o Keniji i Gani (ILO, 1972). Tipično, definicije određuju neformalnu zaposlenost u smislu onoga što je odsutno ili nedovoljno u odnosu na formalnu zaposlenost. Ono što je označeno kao nedovoljno ili nedostajuće razlikuje se ovisno o tome da li je koruštena definicija usmjerena na preduzeće-, poslove ili aktivnosti (Williams i Lanski, 2013).

¹⁹ Glavni motiv osoba koje rade u neformalnoj ekonomiji, dok su u evidenciji nezaposlenih je zdravstveno osiguranje.

Tabela 4.4. Veličina neformalnog zaposlenosti (u 000 i %)

	Zaposleni bez penzionog osiguranja	Zaposleni bez zdravstvenog osiguranja	Samozaposleni ^{x)}	Ukupno zaposleni
ARS 2011 (u %)	27	25	20	100
ARS 2011 (u 000)	220	204	163	816
ARS 2012 (u %)	29	27	24	100
ARS 2012 (u 000)	236	220	195	814
ARS 2013 (u %)	27	25	21	100
ARS 2013 (u 000)	218	205	173	822
APD 2011 (u%)	29	27	24	100
APD 2011 (u 000)	237	224	196	819

^{x)} kao što je definisano SABiH

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ARS. 2011., 2012., 2013. i APD 2011.

Kao što tabela 4.4. pokazuje, neformalna zaposlenost (na bazi kriterija penzionog ili zdravstvenog osiguranja) u periodu 2011-2013. oscilira između 25-29% ukupne zaposlenosti ili između 204-237 hiljada zaposlenih. Grubo govoreći, neformalna zaposlenost u BiH iznosi nešto preko 1/4 ukupne zaposlenosti, odnosno preko 200 hiljada zaposlenih.

Tabela 4.5. Neformalno zaposlenost i penziono osiguranje, 2013. (u 000)

	ARS 2013		Efektivni broj obavezno osiguranih u penzijskim fondovima
	%	Osobe	
Sa obaveznim penzionim osiguranjem	73	604	695
Bez penzionog osiguranja	27	218	
Ukupno	100	822	

Izvor: ARS 2013., Porezna uprava Federacije BiH i Penzijski Fond RS

Treba primijetiti da je broj formalno zaposlenih manji u odnosu na broj zaposlenih sa obaveznim penzijskim osiguranjem. Razliku treba ispraviti za broj penzionera koji su stvarno zaposleni (najmanje 17.699 osoba) kao i za broj zaposlenih sa dobrovoljnim penzijskim osiguranjem (oko 12.000)²⁰. Broj od 17.699 zaposlenih koji su u penziji i ne trebaju penzijsko (ili zdravstveno) osiguranje, mogu biti angažovani u oba sektora - formalnom ili neformalnom.

Neformalna zaposlenost viša je u RS (35,05%) u odnosu na FBiH (22,45%). Ovo se može objasniti time da je najveći dio neformalne zaposlenosti skoncentrisan u poljoprivredi²¹, a da je u strukturi zaposlenosti po sektorima učešće poljoprivrede osjetno veće u RS-u, 25,0% u odnosu na 13,7% u FBiH (ARS, 2013).

Što se tiče statusa zaposlenosti, neformalna zaposlenost obuhvata radnike u svim kategorijama radnog statusa (osim članova zadruga proizvođača). Ipak, dvije trećine njih su individualni farmeri ili zaposleni kod poslodavaca (vidi tablu 4.6.). Sljedeće dvije značajne grupe su samozaposleni i pomažući članovi porodice.

²⁰ Tačan broj onih sa dobrovoljnim penzijskim osiguranjem (ili privatno osiguranih) u FBiH je 8.108.

²¹ Pogledati analizu u nastavku poglavlja.

Tabela 4.6. Neformalna zaposlenost prema statusu zaposlenosti, BiH, 2011-2013. (u %)

Radni status	2011	2012	2013
Vlasnik / suvlasnik sa zaposlenicima - poslodavac	1,25	1,4	1,67
Poljoprivrednik sa vlastitom farmom i zaposlenima	0,99	0,9	1,45
Neplaćeni pomažući član porodice	20,13	15,7	13,94
Vlasnik / suvlasnik bez zaposlenih - samozaposleni	13,44	11,6	15,16
Poljoprivrednik sa vlastitom farmom bez radnika	39,44	44,4	32,66
Zaposlen od strane stranih kompanija	0,21	0,1	0,45
Zaposleni kod poslodavca	24,55	25,8	34,67
Ukupno	100	100	100

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ARS. 2011., 2012., 2013.

Više od 80% ukupnog broja neformalno zaposlenih odnosi se na osobe zaposlene od strane poslodavaca, individualnih poljoprivrednika i samozaposlenih.

BiH je jedna od zemalja u Evropi sa najvećim učešćem ruralnog stanovništva (UNDP, 2013). Imajući u vidu da se neformalnost dominantno odnosi na poljoprivredu (oko dvije trećine ukupne neformalne zaposlenosti - tabela 4.8.), razumljiva je koncentracija neformalne zaposlenosti među ruralnim stanovništvom (tabela 4.7.). Kao što je naglašeno u poglavlju šest izvještaja, produktivnost u ovom sektoru je vrlo niska i velika polja (Livanjsko-Duvanjsko polje, Medeno polje, Popovo polje, Posavina), od posebnog značaja za uzgoj stoke i formiranje voćnjaka, nisu u upotrebi.

Tabela 4.7. Urbano i ruralno stanovništvo i neformalna zaposlenost, BiH, 2013.

	Stanovništvo	Neformalna zaposlenost
Ruralno	62,2	84,6
Urbano	37,8	15,4
Ukupno	100,0	100,0

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013.

Preostali dio neformalne zaposlenosti ravnomjerno je raspoređena između industrije i usluga (vidi tabelu 4.8.). Treba primijetiti blago opadanje učešća poljoprivrede u neformalnoj zaposlenosti u posljednjih nekoliko godina, odnosno povećanje učešća industrije i usluga.

Tabela 4.8. Neformalnosti i industrijski sektor, 2011-2013. (u %)

	Poljoprivreda			Industrija			Usluge			Ukupno
	2011	2012	2013	2011	2012	2013	2011	2012	2013	2011-2013
Formalno	3	3	3	33	34	34	64	63	63	100
Neformalno	68	67	64	17	19	18	15	14	18	100
Ukupno	21	21	19	29	30	30	51	49	53	100

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ARS 2011., 2012., 2013.

Formalna zaposlenost u poljoprivredi je vrlo niska, a većinu radne snage čine neplaćeni članovi porodice. Međutim, samo 6,6% prihoda seoskog domaćinstva dolazi iz poljoprivrede, a samo 6,5% seoskih domaćinstava zarade većinu svojih prihoda od poljoprivrede. Čak u većini poljoprivrednih opština, poljoprivreda je i dalje manji izvor ruralnog dohotka (UNDP, 2013).

Nepoljoprivredna neformalna zaposlenost je uglavnom vezana za građevinarstvo (11,5%), prerađivačku industriju (7,6%), trgovinu (6,1%) i ugostiteljstvo (hoteli i restorani) (3,4%). Neformalne ili neregistrovane firme su ozbiljni konkurenti formalno registrovanim firmama u datim industrijama.

Postotak privremeno zaposlenih²² čini oko 15% ukupnog broja zaposlenih i uglavnom je vezan za nemogućnost pronalaženja stalnog posla. Preostali dio se odnosi na pripravnički, probni rad ili drugi oblik obrazovanja i obuke, kao i na preferiranje fleksibilnog radnog vremena od strane zaposlenika (tabela 4.9.).

Tabela 4.9. Razlozi za privremeni ugovor o radu u formalnom ili neformalnom sektoru, 2011-2013.

	2011	2012	2013
Trening	12,21	8,8	9,23
Ne mogu naći stalni posao	78,16	80,1	82,42
Ne žele stalni posao	2,73	3,1	2,42
Probni rad	6,61	7,9	5,93
Ukupno	100	100	100

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ARS 2011., 2012., 2013.

U apsolutnim brojkama, privremeni rad je ravnomjerno raspoređen između formalnog i neformalnog sektora. Međutim, relativno posmatrano mnogo je više zastupljen u neformalnom sektoru.²³ Privremeni ugovori nisu svojevrijem odabrani i četiri petine zaposlenih preferiralo bi stalni posao. Ovo je razumljivo obzirom da je ugovor o privremenom radu povezan sa siromaštvom uz zaposlenje. Privremeni ugovori podrazumijevaju umanjeње plate (niže plate nego u slučaju stalnog zaposlenja), posebno kada su nezaposlenost i tranzicija prema formalnom sektoru i stalnim ugovorima o radu na vrlo niskom nivou.

Tabela 4.10. Neformalna zaposlenost prema tipu vlasništva, BiH, 2011-2013

Vrsta vlasništva	2011	2012	2013
Državno vlasništvo	3,7	2,5	5
Privatno	88,8	90,5	82,7
Zadruga	0,42	0,1	0,5
Mješovito	0,73	0,4	0,3
Bez tipa vlasništva	5,66	5,8	10,7
Nepoznat	0,62	0,7	0,8
Ukupno	100	100	100

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ARS 2011., 2012., 2013.

Kako tabela 4.10. pokazuje, više od 80% neformalno zaposlenih su zaposleni u privatnim firmama. Očigledno je da je neformalna zaposlenost dominantno prisutna u privatnim proizvodnim jedinicama, a slijede ih jedinice bez tipa vlasništva.

Tabela 4.11. Zaposleni i njihov drugi posao, 2011-2013.

Status zaposlenosti	Dodatni posao					
	Da			Ne		
	2011	2012	2013	2011	2012	2013
Vlasnik/suvlasnik sa zaposlenicima - poslodavac	0,3	2,6	0,5	99,7	97,4	99,5
Poljoprivrednik s vlastitom farmom i zaposlenicima	0	0	0	100	100	100
Neplaćeni pomažući član porodice	0,25	1,2	1,5	99,75	98,8	98,5

²² I u FBiH i RS, puno radno vrijeme može se smatrati privremenim, ali samo ako ne prelazi dvije godine rada.

²³ Veliki broj zaposlenih, anketiranih u ARS 2012, preciznije 28,6%, nije odgovorilo na pitanje: "Imate li ugovor na neodređeno ili određeno radno vrijeme (trajno ili privremeno)?" Dvije trećine njih, preciznije 67,2%, rade u sektoru poljoprivrede, šumarstva i ribarstva - ključni sektor neformalne zaposlenosti.

Vlasnik/suvlasnik bez zaposlenih - samozaposleni	1,3	3,53	0,9	98,7	96,47	99,1
Farmer sa vlastitom farmom bez radnika	2,7	1,31	0,7	97,3	98,69	99,3
Zaposleni u stranoj firmi	0	0	0	100	100	100
Zaposleni kod poslodavaca	2,1	1,94	1,6	97,9	98,06	98,4

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ARS 2011.,2012.,2013.

Manje od 2% onih koji su zaposleni u formalnom ili neformalnom sektoru ima dodatni posao (vidi tabelu 4.11.). Može se pretpostaviti da se dodatni posao odnosi na neformalnu zaposlenost.

Tabela 4.12. Obrazovanje i neformalna zaposlenost, BiH, 2011-2013. prosjek

	Formalno	Neformalno
Bez škole	0.4	3.7
1-3 razreda osnovne škole	0.7	5.3
4-7 / 8 razreda osnovne škole	2.2	7.1
Završena osnovna škola	8.5	23.1
Završena srednja škola dvije do tri godine	30.7	31.8
Završena srednja škola 4-5 godina	37.1	21.3
Završena srednja škola	5.5	2.1
Završen fakultet	15.1	5.2
MA, PhD	1.0	0.5
Ukupno	100	100

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ARS 2011.,2012.,2013.

Radnici u neformalnom sektoru su manje obrazovani od radnika u formalnom sektoru. Oko jedne trećine njih ima završenu srednju školu od 3 godine, dok oko dvije petine formalno zaposlenih ima završenu srednju školu od 4 godine (vidi tabelu 4.12.).

Tabela 4.13. Neformalnost prema spolu, BiH i entiteti, 2011- 2013.

	Muškarci	Muškarci	Žene	Žene	Ukupno
	2011	2013	2011	2013	2011,2013
FBiH					
Formalno	64,3	64,2	35,7	35,8	100
Neformalno	72,1	66,7	27,9	33,3	100
RS					
Formalno	62,0	59,9	38,0	40,1	100
Neformalno	56,2	62,0	43,8	38,0	100

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ARS 2011.,2013.

Kao što pokazuje tabela 4.13., nema značajne razlike između formalne i neformalne zaposlenosti posmatrano iz rodne perspektive. Učešće žena u formalnoj i neformalnoj zaposlenosti je nešto veće u RS. Dalje, učešće žena je blago povećano u neformalnoj zaposlenosti u FBiH u periodu 2011-2013. U RS-u, učešće žene je povećano u formalnoj, ali smanjeno u neformalnoj zaposlenosti u istom periodu.

Tabela 4.14. Neformalnost i oblast obrazovanja, BiH, 2013.

	Formalna zaposlenost	Neformalna zaposlenost
Opći obrazovni program	5,4	5,8
Obrazovanje nastavnika i obrazovne nauke	3,9	1,1
Umjetnost humanističke nauke	1,2	1,1
Društvene nauke, biznis i pravo	18,1	8,9
Strani jezici	0,5	0,5
Biologija i ekologija	0,5	1,2

Fizičke nauke (uključujući fiziku, hemiju i geografiju)	1,5	0,4
Matematika i statistika	0,4	0,1
Informatika	1,2	0,6
Korištenje kompjutera	0,2	0,0
Inženjering, proizvodnja i građevinarstvo	34,3	34,3
Poljoprivreda i veterina	2,6	2,6
Zdravlje i socijalna zaštita	6,3	6,3
Usluge (lične, transport i sl.)	21,2	33,4
Nepoznato	2,5	3,9
Ukupno	100,0	100,3

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013.

Gotovo dvije trećine zanimanja u neformalnoj zaposlenosti odnosi se na dva sektora: (i) građevinarstvo, proizvodnju i inženjering i (ii) usluge (lični prevoz, itd.). Posebna razlika u odnosu na formalni sektor vezana je za uslužna zanimanja, koja su obično relativno više zastupljena unutar neformalnog sektora (tabela 4.14.).

Tabela 4.15. Neformalnost i prihodi; BiH i entiteti, 2013. (u KM)

	FBiH		RS		BiH	
	Formalno	Neformalno	Formalno	Neformalno	Formalno	Neformalno
01-200	0,6	1,6	1,8	14,7	1,0	6,2
201-300	1,2	8,9	1,9	19,6	1,4	12,7
301-400	4,1	17,9	11,8	15,7	6,8	17,1
401-500	12,9	20,0	23,6	25,5	16,6	21,9
501-700	28,2	23,7	26,0	14,7	27,5	20,5
701-900	25,4	13,2	19,8	3,9	23,4	9,9
901-1500	22,2	10,0	12,4	4,9	18,8	8,2
1501-2500	4,5	3,2	2,6	1,0	3,8	2,4
2501 i više	0,9	1,6	0,2	0,0	0,7	1,0
Ukupno	100	100	0	0	100	100

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013.

Kao što pokazuje Tabela 4.15., zaposleni u formalnom sektoru su mnogo bolje plaćeni od zaposlenih u neformalnom sektoru.

4.3 Kako se nositi sa neformalnošću?

Praksa isplate plata u kovertama je u velikoj mjeri zanemarena ili jednostavno previđena u BiH. Dugogodišnje uvjerenje je da je zapošljavanje ili formalno ili neformalno. Međutim, naš je stav da zapošljavanje može biti zajedno i formalno i neformalno. Zapošljavanje nazivamo polu-neformalno ako u formalnom sektoru preduzeća prijave dio plaće i time ne plaćaju sve doprinose za socijalnu sigurnost penzionim fondovima (Lehmann i Zaiceva, 2013).²⁴

²⁴ Neprijavljeni rad i zapošljavanje nisu strogo u neformalnom sektoru, ali mogu se posmatrati kao hibridni slučaj. Nema dihotomije između formalnog i neformalnog sektora ekonomije, već spektar stepena u formalizaciji (Williams, 2009). Međutim, iako se plate u kovertama mogu smatrati temeljem neformalnog zapošljavanja, još uvijek se razlikuju od potpunog neformalnog zapošljavanja u tome što je zaposlenik prijavljen i određeni doprinosi za socijalno osiguranje su plaćeni (ILO, 2011).

Isplate plata u koverti rade se na način da poslodavci plaćaju zaposleniku službeno nižu plaću od prosjeka za sličan posao, obično minimalnu plaću. Ovaj dio plaće službeno je prijavljen i služi kao osnova za plaćanje doprinosa za penziono, zdravstveno i osiguranje od nezaposlenosti. Drugi dio plaće isplaćuju u novcu, skriveno od vlasti. Isplate plaća u kovertama mogu se smatrati odgovornim za velik dio neformalne ekonomije u BiH, posebno u RS, što ima ozbiljne posljedice za prihode penzionih i zdravstvenih fondova.

Kao što pokazuje tabela 4.16. neplaćanje doprinosa ili plaćanje na minimalnu plaću je raširena praksa u BiH i može biti povezana sa neformalnim aktivnostima.

Tabela 4.16. Obavezno penziono osiguranje, BiH i entiteti, 2011-2013.

Godina	Osiguranici	Osiguranici		Osiguranici		
		sa plaćenim doprinosima	bez plaćenih doprinosa	sa plaćenim doprinosima na minimalnu plaću	bez plaćenih doprinosa i sa doprinosima na minimalnu plaću	sa plaćenim doprinosima preko iznosa minimalne plaće
FBiH						
2013	524.463	458.340	66.123	105.691	171.814	352.649
2012	517.395	454.640	62.755	97.908	160.663	356.732
2011	520.188	456.630	63.558	93.414	156.972	363.216
RS						
2013	276.267	257.635	18.632	101.852	120.484	155.783
2012	276.195	259.148	17.047	100.471	117.518	158.677
2011	275.316	256.469	18.847	99.433	118.280	157.036
BiH						
2013	800.730	715.975	84.755	207.543	292.298	508.432
2012	793.590	713.788	79.802	198.379	278.181	515.409
2011	795.504	713.099	82.405	192.847	275.252	520.252

Izvor: komunikacija sa Poreskom upravom u FBiH i Penzijskim fondom u RS

U BiH poslodavci ne plaćaju doprinose za više od 100.000 formalno zaposlenih osoba. Za dodatnih 200.000 zaposlenih plaćaju doprinose na minimalne plaće. Ukupno, za više od 300.000 zaposlenih (ili oko 40% od ukupnog broja zaposlenih) doprinosi se uopšte ne plaćaju ili se plaćaju na minimalnu plaću.

Procent onih koji primaju minimalnu plaću u BiH je vrlo visok u odnosu na procent zaposlenih koji primaju plaće u koverti u EU-27 (6%), u Češkoj (3%), u Sloveniji (5%), u Litvaniji (11%), Poljskoj (14%), u Bugarskoj (14%) u Latviji (17%), u Ukrajini (30%) (Williams, 2009; Merikül i Stæhr, 2010).

Za razliku od prakse viđene u mnogim zemljama da se plaće u koverti isplaćuju za prekovremeni rad, posebno u mikro, malim i srednjim preduzećima, u BiH se to čini za redovan rad.

Da li su ovi radnici u BiH koji primaju minimalnu plaću bili plaćeni "preko računa" trebalo bi dalje istražiti. Problem s plaćama u koverti je da ih je teško mjeriti u smislu visine i distribucije. Visina plaće u koverti ostaje skrivena sve dok poslodavac u skladu sa zakonom isplaćuje minimalnu plaću (ILO, 2011).

Procjena veličine neformalne ekonomije u BiH na temelju inputa rada kojom se služe mnogi istraživači (vidi tabelu 3.2) čini se pogrešnom budući da je najviše prihoda u neformalnoj ekonomiji

ostvareno unutar formalnog sektora zbog umanjenog izvještavanja. Metoda koja se temelji na utaji poreza čini nam se vrlo obećavajućom u slučaju BiH.

Christie i Holzner (2004) smatraju da se veličina neformalne ekonomije može procijeniti pomoću poreznih prihoda i podataka o ukupnom poreznom opterećenju. Međutim, oni procjenjuju veličinu neformalne ekonomije u BiH i zemalja Centralne, Istočne i Jugoistočne Evrope koristeći podatke iz 2001. godine. U međuvremenu se situacija u BiH značajno promijenila. Naprimjer, PDV je uveden 2006. godine, porez na dohodak u 2009. godini i sl.

Christie i Holzner (2004) svjesno se ograničavaju na porezne utaje i izbjegavanja plaćanja od strane domaćinstava kao faktor koji doprinosi neformalnoj ekonomiji. U sveobuhvatan okvir bi trebali biti uključeni doprinosi iz korporativnog sektora (od neprijavljenih profita).

4.4 Pregled poglavlja - identificirana ključna pitanja

- O nedostatku pokrivenosti BDP procjena u BiH dugo se diskutuje i cirkulišu različite alternativne procjene iz različitih izvora. Ovo se može jednostavno ilustrovati značajnim razlikama u BDP-u koristeći proizvodni i metod potrošnje koje se kreću u rasponu 4-7% BDP-a (tabela 4.1.).
- Veličina neformalne ekonomije u BiH se procjenjuje na oko 7-38% BDP-a (tabela 4.2.). Širok raspon procjena se može objasniti različitim vremenom procjene (s različitim uslovima u različitom vremenu), različitim definicijama neformalne ekonomije i različitim metodologijama korištenim.
- Pogrešno izvještavanja (N6) čini najveći dio (3.6% BDP-a) neformalne ekonomije uključene u zvanično mjerenje BDP-a u BiH (tabela 4.3.).
- Neformalna ekonomija i podzemne aktivnosti su posebno prisutni u:
 - poljoprivredi (uključujući i šumarstvo) - vlastita proizvodnja za prodaju i za konačnu upotrebu, neevidentirani proizvodi od poljoprivrednog zemljišta,
 - građevinarstvu - neprijavljena proizvodnja, građevinarstvo za vlastite potrebe,
 - trgovini - neformalne aktivnosti domaćinstva, trgovina na veliko i malo,
 - zdravstvu i obrazovanju - plaćanja za usluge,
 - transportu - kretanje roba i putnika, i
 - stambenom prihodu od iznajmljivanja soba i stanova.
- Prema ARS i APD procjenama, neformalna zaposlenost u BiH oscilira oko četvrtine ukupne zaposlenosti i čini je preko 0,2 miliona zaposlenih (tabela 4.4.).
- Najveći neformalni poslodavac je neformalna poljoprivreda (tabela 4.7. i 4.8.). Važno je primijetiti da je neformalna poljoprivreda povezana sa tipom N3, što znači da farmeri nisu čak u obavezi da se registruju kao proizvođači. U skladu s tim, tretiranje pitanja neformalnosti trebalo bi fokusirati na urbanu neformalnu zaposlenost u uslužnom sektoru i građevinarstvu.
- Neformalno zaposleni radnici su manje obrazovani u odnosu na formalno zaposlene (tabela 4.12.). Zaposleni unutar formalnog sektora su značajno bolje plaćeni nego zaposlenici u neformalnom sektoru (tabela 4.15.).
- Procjena veličine neformalne ekonomije u BiH na temelju inputa rada i fokusirana na neformalnu zaposlenost u poljoprivredi čini se pogrešnom budući da je najviše prihoda u neformalnoj ekonomiji ostvareno u formalnom sektoru zbog umanjenog prijavljivanja. Metoda koja se temelji na utaji poreza čini nam se vrlo obećavajućom.

- Procent zaposlenih koji primaju minimalne zarade u BiH je veoma visok, u slučaju RS najviši u Evropi (tabela 4.16.). Da li ovi radnici primaju minimalnu zaradu ili su dodatno plaćeni preko koverti treba dalje istražiti.
- Politike i mjere kojima je cilj smanjiti neformalnu zaposlenost u BiH su još uvijek nedovoljno razvijene. Neformalna ekonomija cvjeta zbog "nepovoljnog poslovnog okruženja": kompliciranih procedura registracije i zatvaranja biznisa; visokih poreza i doprinosa; visokih fiskalnih i parafiskalnih nameta; nepotrebno komplikovanih i skupih administrativnih procedura koje podrazumijevaju značajno gubljenje vremena; nekoordiniranih i/ili nerazumnih poslovnih inspekcija; itd.
- Potrebno je identificirati ključne pokretače neformalne ekonomije i izgraditi povoljnije poslovno okruženje - koje će ukupno voditi ka većoj formalnosti. Takođe, potrebno je sprovesti mikro studije ponude i potražnje neformalnog rada kako bi se ostvario bolji uvid u stavove spram neformalnosti.
- Vlasti BiH mogle bi da usvoje dvofaznu ILO strategiju o tome kako prevazići neformalnu zaposlenost u cilju stvaranja pristojnog radnog okruženja. U kratkom roku, neformalno zaposlene treba priznati od strane vlasti i zakona i zagarantovati njihova osnovna prava. U srednjem roku, treba ponuditi poticaje za zaposlene i poslodavce u neformalnom sektoru kako bi formalizirali svoje aktivnosti. Na duži vremenski okvir, treba omogućiti dalje formalno zapošljavanje kako neformalne aktivnosti više ne bi bile izabrane kao alternativa.

5. OBRAZOVANJE I ISHODI TRŽIŠTA RADA

Loš kvalitet obrazovanja i neusklađenost ponude i potražnje na tržištu rada jedno je od najvećih ograničenja za rast i zapošljavanje u BiH. Iako je moguće konstatovati određeni limitiran progres u modernizaciji obrazovnog sistema u proteklih deset godina, glavni izazovi su još uvijek tu, između ostalog, složen institucionalni okvir i administrativna fragmentiranost, rigidnost obrazovnog sistema, slabi obrazovni ishodi, itd.

Obrazovanje u BiH se finansira i koordinira na entitetskom i nivou kantona. Iznos sredstava za obrazovanje iz budžeta na različitim nivoima vlasti je, prema podacima UNDP-a, 4,88% BDP-a u 2011. godini.²⁵ To je nešto ispod EU28 prosjeka od 5,25% u 2011 godini.

5.1 Veza između obrazovanja i zaposlenosti

BiH zaostaje za zemljama u regiji prema stopama upisa, sa 89% bruto stopom upisa u srednje obrazovanje, naspram gotovo 98% u Sloveniji i Hrvatskoj. Niže stope zabilježene su samo u Makedoniji (tabela 5.1.). Razlika u stopi upisa u odnosu na Sloveniju, Hrvatsku i Srbiju je puno veća ako uzmemo u obzir visoko obrazovanje.²⁶

Stope upisa za djecu iz siromašnih porodica sa roditeljima sa niskim stepenom obrazovanja mnogo su niže od prosjeka, što značajno otežava da se ove kategorije stanovništva otrgnu iz siromaštva (ETF, 2013).

Tabela 5.1. Stope upisa i drugi indikatori obrazovanja u BiH vs. druge zemlje bivše Jugoslavije

Nivoi obrazovanja	Makedonija	BiH	Slovenija	Hrvatska	Srbija
Bruto stopa upisa, srednje, ukupno	83	89	98	98	92
Bruto stopa upisa, visoko, ukupno	38	38	86	62	52
GPI, bruto stopa upisa u osnovne škole	1,02	1,00	1,03	0,99	1,00
Odnos učenik-učitelj, osnovne škole	15	12,9	17	14	16
Odnos učenik-učitelj, srednje škole	10,5	12,7	10,5	7,8	9,1

Izvor: Podaci Svjetske banke, za BiH web stranice:

<http://www.indexmundi.com/facts/bosnia-and-herzegovina/school-enrollment>

<http://www.factfish.com/catalog/education%20and%20science>

BiH ne zaostaje mnogo za zemljama regije kada s radi o upisnim stopama u srednjem obrazovanju. Međutim, postignuti nivo obrazovanja, iako je poboljšán u posljednjih pet godina, i dalje je nizak s 41,7% osoba u radnoj dobi sa završenom samo osnovnom školom (tabela 5.2.). Postoji nekoliko razloga za ovaj raskorak. Ovo je dijelom vjerovatno nasljeđe rata, kada su uništavanje školskih objekata i prekidi u obrazovnom procesu vodili velikom broju napuštanja školovanja i završavanju samo osnovne škole. Navedeno je najviše uticalo na one koji su ulazili na tržište rada neposredno nakon rata. Druga dva razloga su visoke stope napuštanja školovanja i migracija, posebno među mladima.

²⁵ Nažalost, statističke institucije u BiH ne objavljuju podatke o potrošnji unutar sektora države prema funkcionalnoj klasifikaciji.

²⁶ Razlika je prilično velika, iako je stopa upisa u visoko obrazovanje značajno povećana posljednjih godina

Tabela 5.2. Postignuti nivoi obrazovanja, 2013., %

Stanovništvo u dobi od 15+	Osnovno	Srednje	Visoko	Svi nivoi
Radno sposobno stanovništvo	41,7	48,6	9,7	100
Muškarci	31,5	58	10,5	100
Žene	52,5	39,5	8	100
U radnoj snazi	19,7	63,9	16,4	100
Muškarci	19	67,6	13,4	100
Žene	21	57,9	21,1	100
Zaposleni	19,5	61,7	18,7	100
Muškarci	18,3	66	15,7	100
Žene	24,4	53,9	21,7	100
Nezaposleni	20,3	69,7	10,1	100
Muškarci	20,7	72	7,2	100
Žene	19,6	66,2	14,3	100
Neaktivni	58,7	36,8	4,6	100
Muškarci	46,9	46,1	7	100
Žene	66,1	30,9	3	100

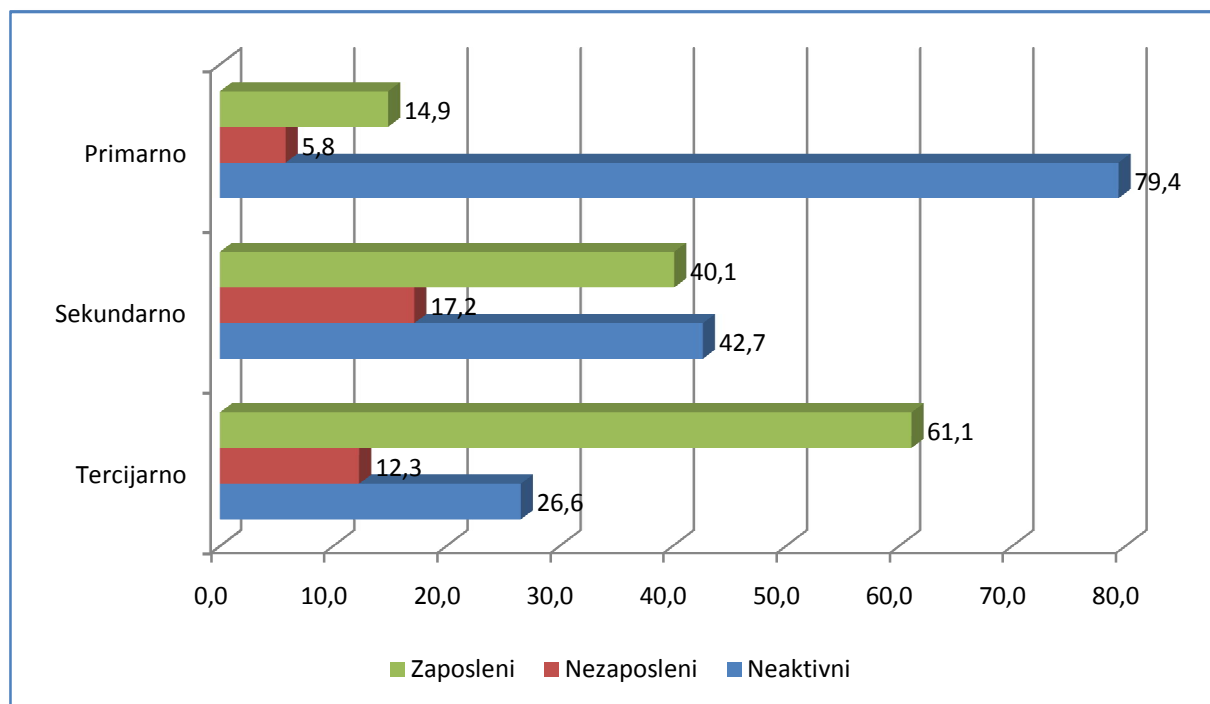
Izvor: ARS izvještaj, 2013.

Nivoi obrazovanja usko su povezani sa zapošljavanjem i učešćem u radnoj snazi. Prema podacima iz Ankete o radnoj snazi u 2013. godini više od 79% radno sposobnog stanovništva sa osnovnim obrazovanjem ili manje bilo je van radne snage; a samo 14,9% je bilo zaposleno (slika 5.1.). Mali broj nezaposlenih među onima sa završenom samo osnovnom školom je rezultat opšte obeshrabrenosti koja potiče od niske zapošljivosti osoba sa osnovnom školom i manje, i rezultira visokim stopama neaktivnosti, posebno žena.

Sa završenom srednjom školom značajno rastu šanse za zaposlenje. U 2013. godini, dvoje od pet onih sa srednjom školom su bili zaposleni. Ova grupa stanovništva u cjelini bilježi veće učešće na tržištu rada, s većim učešćem zaposlenih (40%) i nezaposlenih (17,2%). Visoko obrazovani na tržištu rada obično prolaze mnogo bolje: tri četvrtine visoko obrazovanih su u radnoj snazi, a samo 12,3% ih je nezaposleno.

Slika ispod jasno pokazuje međuzavisnost između nivoa obrazovanja i zaposlenosti: što je veći nivo obrazovanja veće su i šanse za pronaći zaposlenje. Suprotno opštem trendu, postoji više neaktivnih muškaraca nego žena s visokim obrazovanjem (tabela 5.2.).

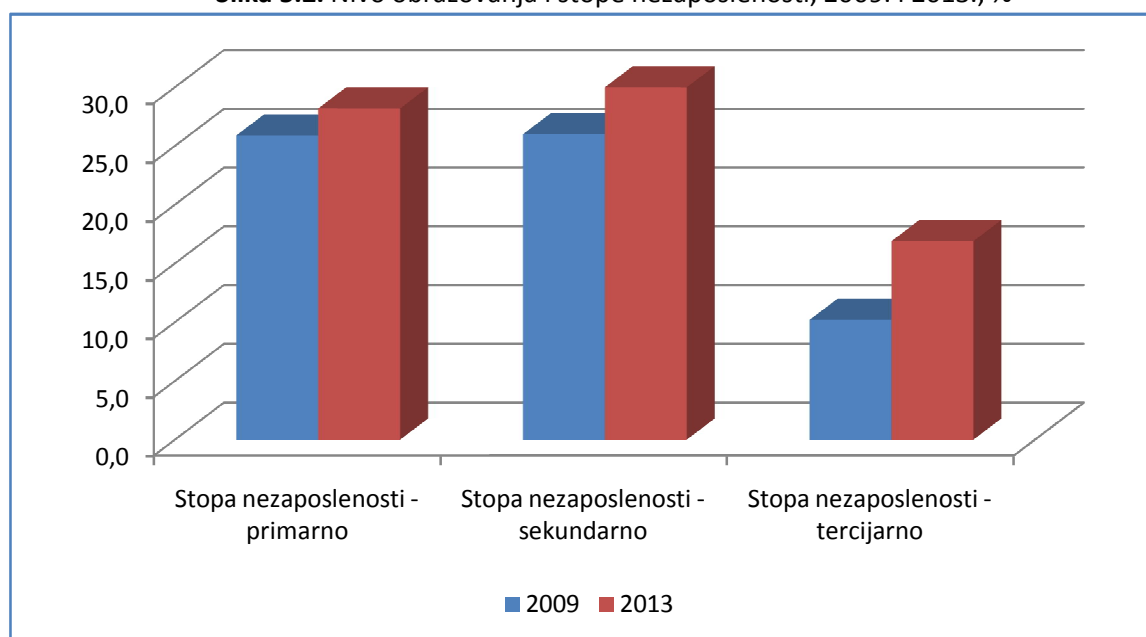
Slika 5.1. Učešće radnosposobnog stanovništva (15+) na tržištu rada prema dostignutom nivou obrazovanja, 2013., %

Izvor: ARS izvještaj, 2013.

Kada se analiziraju trendovi u periodu 2009-2013. nameću se neki zanimljivi zaključci. Radna snaga i zaposlenost je zapravo smanjena među onima sa srednjom i visokom stručnom spremom u ovom periodu. Stopa nezaposlenosti kod onih s visokim obrazovanjem se gotovo udvostručila (slika 5.2.). Ovakav razvoj stvara dodatni poticaj za "odliv mozgova" i predstavlja dodatni izazov za tržište rada. Da bi se taj trend preokrenuo, potrebno je poboljšati mogućnosti zapošljavanja visokokvalifikovane radne snage u domaćoj ekonomiji.

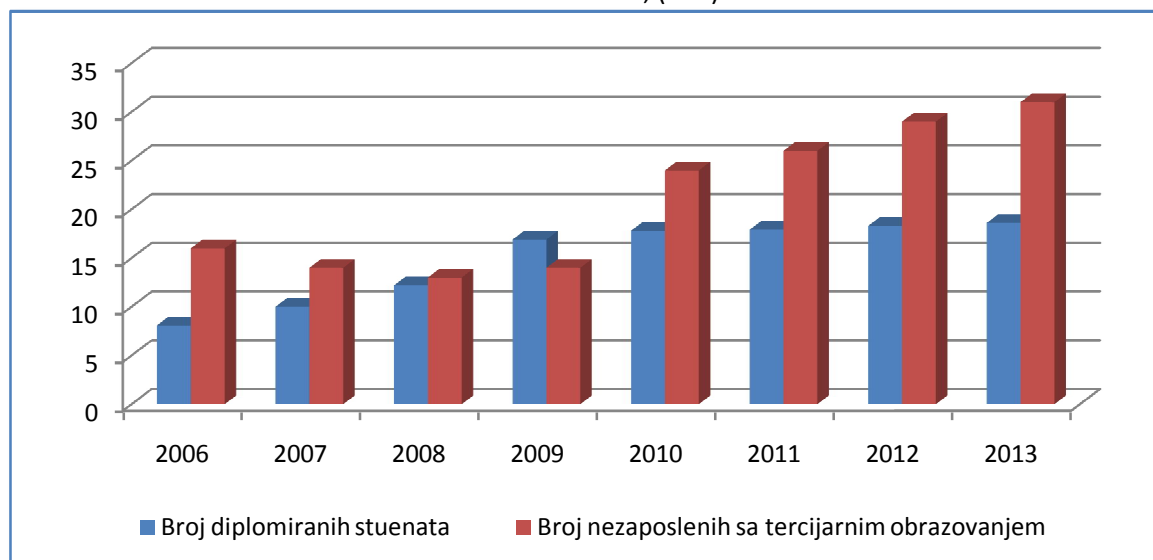
Slika 5.2. Nivo obrazovanja i stope nezaposlenosti, 2009. i 2013., %

Izvor: ARS izvještaji, 2009., 2013.

Čini se da tržište rada nije bilo u stanju apsorbovati sve veći broj onih s visokim obrazovanjem (slika 5.3.). Ovo je dijelom svakako i rezultat liberalizacije obrazovnog sistema i pojave velikog broja privatnih visokoškolskih ustanova.

Slika 5.3. Broj nezaposlenih sa visokim obrazovanjem u odnosu na broj diplomiranih studenata u BiH, 2006-2013., (000)

Izvor: ARS i ASBH izvještaji - različite godine

Paralelno sa emigracijom visokoobrazovanih nezaposlenih, BiH se suočava sa problemom iseljavanja obrazovanih radnika, posebno u zdravstvu i IT industriji. Prema procjenama BIT alijanse²⁷, više od 100 IT profesionalaca napustilo je BiH u 2013. godini. Šteta za privredu BiH po IT profesionalcu je preko 2 miliona KM. Više od 100.000 KM troši se na njihovo obrazovanje, oko 900.000 KM su oportunitetni troškovi (narednih 10 godina) i više od 1 milion KM su budući troškovi (narednih 10 godina). Ukupna šteta, prema ocjeni alijanse, je viša od 200 miliona KM. Ovakav razvoj predstavlja ozbiljnu prijetnju za konkurentnost sektora. Značajan potencijal rasta i shodno tome kontinuirano povećanje potražnje (mnogo veća od ponude) za IT profesionalcima rezultira izuzetno visokim troškovima rada. Plaće u ovom sektoru su već mnogo veće u odnosu na prosječne plaće u zemlji. Kompanije članice alijanse su reagovale na ovu situaciju i organizovale "bit kamp" za mlade, talentovane, nezaposlene osobe. Prvi šestomjesečni ciklus obuke se upravo privodi kraju sa 25 polaznika sa uspješno okončanom obukom²⁸. Za sve njih je osiguran posao u kompanijama alijanse. Program je podržan od strane Evropske Banke za Obnovu i Razvoj (EBRD). Plan je da se organizuje trening dva puta godišnje, sa 100 učesnika u svakom ciklusu²⁹. U 2014. godini slične aktivnosti s puno uspjeha su organizovane i u okviru HUB 387, još jednog udruženja IT kompanija u BiH.

U toku razgovora sa predstavnicima ovih udruženja potvrđeno nam je da je potencijal za rast i zapošljavanje u ovoj industriji ogroman. Većina kompanija ima izuzetne poslovne performanse, s prosječnim godišnjim povratom po zaposlenom blizu 100 hiljada KM. Kompanije su pretežno izvozno orijentisane. Broj kompanija u industriji ubrzano raste u posljednjih nekoliko godina.

Dostupnost radne snage sa odgovarajućim vještinama i podrška start-up biznisima su prepoznati kao najveća ograničenja rastu. U tom smislu, IT kompanije zajednički su pokrenule aktivnosti na

²⁷ Udruženje kompanija iz IT industrije u BiH.

²⁸ Ukupan broj prijavljenih za program je bio 670.

²⁹ Pradstavici alijanse sa kojima smo obavili intervju vjeruju da je ovaj cilj realan obzirom da je test koji je sproveden za odabir prve generacije polaznika pokazao da je u JSZ registrovan veliki broj vrlo talentovanih (često obeshrabrenih) mladih ljudi.

uspostavljanju tehnološkog parka koji bi u određenoj mjeri trebao da pomogne u prevazilaženju navedenih prepreka. Kao ograničenja su takođe spomenute relativno visoke stope oporezivanja rada u BiH i najavljeno ukidanje poreskih olakšica na porez na dobit za izvozno orijentisana preduzeća u FBiH. To dovodi do značajne neformalne zaposlenosti u industriji.

5.2 Obrazovanje i tržište rada: rodna perspektiva

Ukoliko indikatore obrazovanja i tržišta rada posmatramo iz rodne perspektive uočićemo značajnu razliku u učešću u radnoj snazi i dostignutom nivou obrazovanja. Više od polovine radno sposobnih žena završilo je ne više od osnovne škole, i manje od 10% ih radi. Ogromna većina žena sa samo osnovnom školom - 86,7% - je ekonomski neaktivna. Poređenja radi, manje od 1/3 muškaraca u radnoj snazi je završilo samo osnovnu školu (tabela 5.3.) i samo 2/3 njih je neaktivno. Rodne razlike u stopama zaposlenosti su relativno manje za one sa srednjom školom (tabela 5.3., za podatke po entitetima pogledati aneks). Ipak, 46,3% radno sposobnih muškaraca sa srednjom školom je zaposleno, naspram samo 31,6% žena.

Tabela 5.3. Karakteristike radne snage prema nivou obrazovanja, % radno sposobnog stanovništva (15+)

	Osnovno	Srednje	Visoko
Radno sposobno stanovništvo	100	100	100
Muškarci	100	100	100
Žene	100	100	100
U radnoj snazi	20,7	57,3	73,4
Muškarci	33,3	64,5	70,1
Žene	13,3	47,3	77,1
Zaposleni	14,9	40,1	61,1
Muškarci	23,6	46,3	60,4
Žene	9,6	31,6	61,9
Nezaposleni	5,8	17,2	12,3
Muškarci	9,8	18,2	9,7
Žene	3,6	15,7	15,3
Neaktivni	79,4	42,7	26,6
Muškarci	66,7	35,5	29,9
Žene	86,7	52,7	22,9
Stopa nezaposlenosti	28,2	30,0	16,9
Muškarci	29,0	28,3	14,3
Žene	27,0	33,2	19,6

Izvor: ARS izvještaj, 2013.

Značajne varijacije u stopama zaposlenosti među različitim obrazovnim grupama ukazuju na značaj obrazovanja i vještina kod pronalaska posla i pristupa tržištu rada. One dalje ukazuju da je značaj obrazovanja kod zapošljavanja znatno veći za žene nego za muškarce. Međutim, porast nezaposlenosti među onima s visokim obrazovanjem u posljednjih nekoliko godina upozorava da, pored podizanja nivoa obrazovanja, jednaku pažnju treba posvetiti većoj (horizontalnoj) usklađenosti outputa obrazovnog sistema sa potrebama tržišta rada i generalno podizanja kvaliteta obrazovanja.

5.3 Neravnoteža na tržištu rada

Neusklađenosti na tržištu rada imaju različite uzroke, koji mogu biti ciklične, frikcione i strukturne prirode. U periodima usporavanja ekonomskog rasta ili recesije, potražnja za radnom snagom se smanjuje rezultirajući povećanjem cikličke nezaposlenosti. Frikciona nezaposlenost je privremenog karaktera: potrebno je neko vrijeme da se usklade ponuda i potražnja rada (čak i kada savršeno odgovaraju), dijelom zbog toga što se informacije ne mogu prenositi savršeno ili odmah, zbog pretjerano visokih kriterija odabira zaposlenika, intenziteta traženja posla, itd.

Neravnoteže na tržištu rada takođe mogu biti i strukturne, naprimjer, jer nivo obrazovanja nezaposlenih ne odgovara vještinama koje zahtijeva tržište rada, ili zbog nedostatka geografske mobilnosti. Ove vrste neusklađenosti na tržištu rada predstavljaju društveni problem, zbog rezultirajuće nezaposlenosti ili neaktivnosti, i ekonomski problem za kompanije i zemlju (zbog nižih potencijala ekonomskog rasta).

Indeks neravnoteže na tržištu rada mjeri "udaljenost" između ponude i potražnje kvalifikacija - ili jaza relativnog učešća svakog tipa kvalifikacija u ponudi i potražnji za radnom snagom. Kao indikator ponude rada možemo koristiti distribuciju radno sposobnog stanovništva (ili nezaposlenih) prema nivou obrazovanja³⁰ (osnovno, srednje i visoko). Distribucija zaposlenog stanovništva prema nivou obrazovanja može se koristiti kao pokazatelj potražnje za radnom snagom. Rezultati tzv. vertikalne ili obrazovne neusklađenosti prikazani su u tabeli 5.4.

Tabela 5.4. Vertikalna obrazovna neusklađenost, 2009-2013.

	2009	2010	2011	2012	2013
Indeks neusklađenosti obrazovanja*, BiH	8,26	7,85	8,09	7,44	7,42
Indeks neusklađenosti obrazovanja *, FBiH	10,27	9,86	10,10	8,56	8,89
Indeks neusklađenosti obrazovanja *, RS	5,97	5,07	5,51	6,02	7,24
Indeks neusklađenosti obrazovanja **, BiH	1,37	1,08	1,39	1,29	1,43
Indeks neusklađenosti obrazovanja **, FBiH	2,02	1,58	2,32	1,90	1,77
Indeks neusklađenosti obrazovanja **, RS	0,87	1,22	1,55	0,81	1,66

* Distribucija radno sposobnog stanovništva prema nivou obrazovanja kao pokazatelj ponude radne snage

** Distribucija nezaposlenih prema nivou obrazovanja kao pokazatelj ponude radne snage

Izvor: ARS izvještaj, 2009-2013.

Vrijednosti indeksa u tabeli su veoma visoke (7,24 za RS i 8,89 za FBiH u 2013.) i konvergiraju tokom vremena. Ove vrijednosti su u nivou EU zemalja sa najvišim vrijednostima indeksa (oko 8).³¹ Međutim, ako koristimo distribuciju nezaposlenosti prema nivou obrazovanja kao indikator ponude, umjesto distribucije radne snage, obrazovna neusklađenost se značajno smanjuje. Očigledno je da je ovakva vrsta neusklađenosti povezana sa neaktivnošću stanovništva, o čemu je ranije u izvještaju diskutovano.

Kriterij najvišeg dostignutog nivoa obrazovanja ne daje pravi uvid u različite obrazovne profile (oblast obrazovanja, profesija, iskustvo, naknadno usavršavanje, itd.). Na temelju Ankete o radnoj snazi, moguće je uporediti strukturu potražnje (približno mjereno zaposlenima), prema zanimanju, sa

³⁰ Ili distribuciju nezaposlenog stanovništva prema nivou obrazovanja.

³¹ Interesantno je da su najviše vrijednosti ovih indeksa zabilježene za Belgiju i Švedsku (zemlje sa relativno niskom stopom nezaposlenosti), a veoma niske (između 1 i 2) u zemljama kao što su Portugal i Italija (zemlje sa veoma visokom stopom nezaposlenosti) (ZIMMER, 2012).

strukturu ponude (približno mjereno nezaposlenima), prema posljednjem zanimanju.³² Naravno, ovo podrazumijeva da osobe koje izlaze iz obrazovnog sistema - srednje škole ili fakulteti - i koje čekaju na prvo zaposlenje - uglavnom mlade osobe - nisu uzete u razmatranje. Problem sa mjerenjem ove vrste neusklađenosti u BiH vezan je za činjenicu da je polovina nezaposlenih bez radnog iskustva. Osim toga, postoji problem u vezi pouzdanosti dobijenih rezultata obzirom na omjer broja ispitanika i ukupnog broja zanimanja. Međutim, ako pogledamo podatke o nezaposlenosti prema nivou i oblasti obrazovanja, čini se da postoji problem horizontalne ili neusklađenosti zanimanja. Više od 70% nezaposlenih svršenika srednjih škola je koncentrisano u područjima tehničkih i građevinskih nauka i usluga. Skoro polovina visoko obrazovanih nezaposlenih je koncentrisana u oblasti društvenih nauka, biznisa i prava (tabela 5.5.).

Tabela 5.5. Nezaposlenost prema nivou i području obrazovanja, 2013.

	Udio sa srednjom školom	Udio visoko obrazovanih
Opći program edukacije	7,1	0,4
Pedagoške nauke	0,4	10,8
Umjetnost, humanističke nauke i književnost	0,4	6,0
Društvene nauke, biznis i pravo	9,4	46,6
Strani jezici	0,0	1,2
Biologija i ekologija	0,4	2,8
Prirodne nauke (uključujući fiziku)	0,8	1,2
Matematika i statistika	0,0	0,8
Informatika	1,0	2,0
PC aplikacije	0,5	0,8
Tehnika i građevinarstvo	39,0	14,9
Poljoprivreda i veterina	3,7	1,2
Zdravstvena i socijalna zaštita	2,6	6,8
Usluge (lične, transport, itd.)	32,4	2,8
Nepoznato	2,4	1,6

Izvor: ARS Izvještaj 2013.

Ove nalaze potvrđuju podaci o službeno registrovanim nezaposlenim u RS-u na kraju 2013. godine. Pravnici i ekonomisti čine 43% ukupnog broja registrovanih visoko obrazovanih nezaposlenih u RS. S druge strane, udio tih zanimanja u novom zapošljavanju visoko obrazovanih kadrova u 2013. godini bio je 35% (Tabela 5.6.). Tabela pokazuje značajne razlike u odnosu novog zapošljavanja po zanimanjima u 2013. prema ukupno registrovanoj nezaposlenosti na kraju 2013. godine, od 22,1% do 100,3%. Prosjek za cijelu grupu visoko obrazovanih u 2013. godini bio je 39,1%.³³

Tabela 5.6 Registrovani visoko obrazovani nezaposleni (kraj 2013. godine); RS

Grupa zanimanja	Registrovani nezaposleni na kraju 2013. godine	Zaposleni u 2013. godini	Odnos	Razlika
	1	2	2/1	1-2
Organizatori i srodno	285	63	22,1	222
Turizam, ugostiteljstvo i srodno	210	49	23,3	161
Administratori	93	22	23,7	71
Inženjer menadžeri, krivični istražitelji, sigurnost na radu	322	78	24,2	244
Metalurzi	20	5	25,0	15
Društvene nauke*	490	124	25,3	366

³² Tzv. horizontalna neusklađenost.

³³ Zanimanja sa manje od 20 registrovanih nezaposlenih su isključena iz analize.

Komunikacija	87	26	29,9	61
Grafički dizajneri	25	8	32,0	17
Advokati	1.745	568	32,6	1.177
Financijski stručnjaci i ekonomisti	4.482	1.474	32,9	3.008
Tekstilna industrija	90	32	35,6	58
Psiholozi, socijalni i medicinski radnici	1.098	405	36,9	693
Nauka - biolozi, ekolozi, fizičari, geografičari, IT, matematičari, prostorni planeri	578	215	37,2	363
Promet i srodno	210	79	37,6	131
Hemičari	141	56	39,7	85
Poljoprivrednici - veterinari	599	241	40,2	358
Umjetnici	113	49	43,4	64
Društvene nauke	3.559	1.771	49,8	1.788
Električari i energetske stručnjaci	228	123	53,9	105
Strojari	294	162	55,1	132
Građevinci	378	215	56,9	163
Geolozi - rudari	50	33	66,0	17
Prerađivači hrane	124	83	66,9	41
Željezničari i srodno	26	18	69,2	8
Šumari	101	104	103,0	-3
Ukupno tercijarno	15.348	6.003	39,1	9345

* arheolozi, dokumentaristi, etnolozi, istoričari, bibliotekari, komunikacijske studije, lingvisti, muzikolozi, novinari, odnosi s javnošću, politolozi, sociolozi, teolozi

** pedagozi, psiholozi, defektolozi, povjesničari, muzikolozi

Izvor: Zavod za zapošljavanje RS, 2014.

Podaci iz tabele takođe pokazuju da nema registrovanih visoko obrazovanih, nezaposlenih, specifičnih za određene industrije koje su u nekim prethodnim analizama EIS pokazale značajan potencijal za rast i zapošljavanje, kao što su industrija gume i plastike. Dostupnost obučenog osoblja je od strane vlasnika ovih firmi identificirana kao jedno od ključnih ograničenja rastu u ovoj industriji (Halilbašić, 2010).

Dalje, registrovani visoko obrazovani nezaposleni u određenim zanimanjima, kao što su IT stručnjaci³⁴, bez obzira na ranije spomenutu nezadovoljenu potražnju za ovim tipom zaposlenih, potvrđuju problem neusklađenosti vještina³⁵. Obrazovne institucije ne nude vrstu znanja i vještina zahtijevanih od strane poslodavaca.

Ista analiza je urađena za one sa završenom srednjom školom u RS (vidi aneks). Rezultati su u skladu s onima koje smo predstavili za visoko obrazovane.

Još jedna vrsta neusklađenosti koja se analizira u literaturi je geografska neusklađenost. Indikator koji se obično koristi za utvrđivanje geografske neusklađenosti na tržištu rada je disperzija regionalne stope nezaposlenosti. Disperzija regionalnih stopa zaposlenosti je nula kada je stopa zaposlenosti u svim regijama identična, ali raste ako se razlikuju stope nezaposlenosti među regijama.

³⁴ 300 osoba na kraju 2013. godine.

³⁵ Važno je napraviti razliku između kvalifikacijske neusklađenosti i neusklađenosti u pogledu vještina (Desjardins i Rubenson, 2011). Prvi tip je lakše mjeriti, ali on ne uzima u obzir razlike u kvalitetu diplome na istom obrazovnom nivou, niti, što je još važnije, dopušta mogućnost da su se vještine radnika poboljšale ili zastarjele od momenta dobijanja diplome. Ipak, nivo stečenog obrazovanja je i dalje glavni signal sposobnosti novoprispjenih na tržište rada.

Uslovi na tržištu rada znatno se razlikuju od jednog kantona/regije (FBiH i RS)³⁶ do drugog. Prema podacima iz ARS 2013, BiH je imala vrlo visoku disperziju stope nezaposlenosti, mnogo veću od svih zemalja u EU.³⁷ Vrijednost varijanse je iznosila 137,84 a standardna devijacija je bila 11,74.

5.4 Stručno obrazovanje u BiH

Bosna i Hercegovina je prošla kroz temeljnu socijalnu i ekonomsku transformaciju u proteklih dvadeset godina. Takva tranzicija zahtijeva vrlo fleksibilnu radnu snagu koja je u stanju da se prilagodi promjenjivim potrebama tržišta, posebno u pogledu mogućeg pristupanja EU. Sistem cjeloživotnog učenja je od vitalnog značaja za kontinuirano prilagođavanje baze ljudskih resursa promjenjivim potrebama tržišta rada, budući da moderne tržišne ekonomije zahtijevaju vrlo različit set profesionalnih vještina i kompetencija u svim sektorima u odnosu na prethodnu socijalističku ekonomiju.

Zbog neefikasnosti u usklađivanju ponude sa potražnjom rada, nedostatka prilika za cjeloživotno učenje i zaostajanje u stopama upisa i postignutog nivoa obrazovanja, ljudski kapital u BiH nije dovoljno iskorišten. Osim toga, smatra se da je kvalitet obrazovanja pogoršan za vrijeme tranzicije i da je došlo do promjene u fokusu sa usvajanja praktičnih vještina traženih na tržištu rada na postizanje nedovoljno prepoznatljivih kvalifikacija. Privatni poslodavci općenito nemaju povjerenje u kvalitet vještina i obrazovanje onih koji ulaze na tržište rada, a to doprinosi velikoj nezaposlenosti mladih. Vrijednost obrazovanja dodatno je narušena pitanjima upravljanja, transparentnosti i nelojalnom konkurencijom, posebno kod zapošljavanja u javnom sektoru.

Postoji vidljiva neusklađenost između ponude i potražnje na tržištu rada, što je rezultat neadekvatne koordinacije ekonomskog planiranja i obrazovnog sistema, nedostatka koordinacije između poslodavaca i obrazovnih institucija, kao i nemogućnosti službi za zapošljavanje da usklade potrebe poslodavaca i onih koji traže posao, kao i da pruže profesionalnu orijentaciju i savjetodavne usluge. Kao rezultat toga, prema Anketi o radnoj snazi 2013. godine, 83,1% nezaposlenih su bez posla duže od 12 mjeseci, 70,8% su nezaposleni duže od 2 godine i 43,0% duže od 5 godina. Ovi brojevi ukazuju da se radi o problemima strukturne prirode. Izgleda da nezaposleni ne posjeduju vještine da postanu zaposleni, a kompanije, čini se, nemaju potrebe za vrstama vještina raspoloživih u masi dugoročno nezaposlenih.

Ono što možda najviše zabrinjava je da oko polovine nezaposlenih prvi put traže posao, često maturanti srednjih tehničkih ili stručnih škola. Stopa nezaposlenosti onih između 15-24 godine starosti je zapanjujućih 59,1%. Radi se o fundamentalnom problemu na tržištu rada koji čini ekstremno teškim zapošljavanje mladih osoba sa završenom srednjom školom. Ankete firmi i dokazi prikupljeni intervjuisanjem eksperta sugerišu da svršenci srednjih škola nemaju odgovarajući tip treninga, vještine i iskustva tražena od strane firmi.

Porast nezaposlenosti mladih predstavlja ozbiljan izazov za socijalnu koheziju, obzirom da mladi ljudi koji ne nađu posao, češće završavaju u neformalnom sektoru, u kriminalnim aktivnostima i pod uticajem političkih snaga će tražiti načine za rješavanje ekonomskih problema kroz promociju društvenog konflikta (ETF, 2013).

U ranim 2000-tim stručno obrazovanje i obuka (VET) i cjeloživotno učenje (LLL) u BiH počelo je postepeno dobivati na značaju. Cilj reformskog procesa je bio da se stručno obrazovanje učini više modularnim, fleksibilnim i praktičnim. Napredak je spor i potrebno je dosta vremena prije nego se rezultati reforme odraze na poboljšanje ishoda na tržištu rada.

³⁶ O ovome je više riječi bilo na kraju trećeg poglavlja Izvještaja.

³⁷ Na NUTS 3 nivou.

Boks 1. Okvir za razvoj stručnog obrazovanja i treninga u BiH

Legislativa i institucionalni razvoj

Najvažniji koraci u pogledu legislative i strategije za reformu stručnog obrazovanja u BiH uključuju: (1) Usvajanje Okvirnog zakona o srednjem stručnom obrazovanju i obuci u 2008. godini; (2) Strategiju stručnog obrazovanja za period 2007-2014. godina; (3) Zakon o uspostavljanju Agencije za predškolsko, školsko i srednje obrazovanje u 2007. godini.

Ključne stavke Okvirnog zakona o srednjem stručnom obrazovanju i obuci uključuju sljedeće:

- Novu poboljšanu ulogu socijalnih partnera i veći fokus na potrebe i zahtjeve ekonomije;
- Centralnu ulogu srednjih stručnih škola sa pojačanom autonomijom u vezi sa reakcijom na potrebe lokalne ekonomije i mogućnosti integriranja sa drugim školama u formiranju grupacija, zadržavajući pritom vlastitu autonomiju i pravni status;
- Diversifikaciju ponude treninga za nove ciljane grupe, uključujući odrasle, kroz organizaciju kraćih obrazovanih i trening programa na bilo kom nivou i udovoljavanje bilo kom zahtjevu, kao alatom za promociju aktivnosti koje će generirati dodatne prihode za škole.

Zakon naglašava standarde i sisteme efikasnosti i efektivnosti stavljajući u vrh agende. Nažalost, osigurani su limitirani resursi za primjenu zakona i traženih reformi.

Republika Srpska je harmonizirala svoj zakon sa Okvirnim zakonom u BiH. Harmonizirani zakon uzima u obzir mnoge aspekte stručnog obrazovanja uključujući socijalno partnerstvo i fokus na lokalne ekonomske potrebe. Stručne škole igraju glavnu ulogu u harmonizaciji upisne politike, obrazovanja odraslih i nastavnih planova i programa. Međutim, kapaciteti za implementaciju trebaju biti dodatno osnaženi. Nivo posvećenosti reformi u ovoj oblasti među kantonima u FBiH je neujednačen i u velikoj mjeri zavisi od lične posvećenosti osoblja po ministarstvima.

Agencija za predškolsko, školsko i srednje obrazovanje odigrala je važnu ulogu od kako je krenula djelovati početkom 2009. godine. Osoblje Agencije je veoma predano, ali ograničeni broj zaposlenih se odražava na njene aktivnosti. Pedagoški instituti, koji bi trebali da pruže profesionalnu pomoć ministarstvima i školama, posebno u pogledu razvoja nastavnih planova i programa i profesionalnog razvoja nastavnika, se suočavaju sa istim problemima.

U Republici Srpskoj formiran je i Zavod za obrazovanje odraslih.

Klasifikacija zanimanja, standardi i nastavni planovi i programi

Ministarstvo obrazovanja RS je 2004-2005. godine uvelo modularni pristup planovima i programima u prve razrede svih srednjih stručnih škola, rukovodeći se iskustvima EU VET pilot programa. Trenutna nomenklatura i opisi stručnih profila se ne podudaraju sa definiranim standardima i opisi kompetencija moraju biti adaptirani na način da odražavaju međunarodne trendove. Nomenklaturu je potrebno revidirati sa sistematičnim uključivanjem socijalnih partnera, posebno u pogledu potrebe da se uvedu novi ekonomski-prioritetni profili.

EU VET i GTZ pilot škole u FBiH koriste modularni nastavni plan i program i onaj temeljen na rezultatima. Ministarstva obrazovanja nisu osigurala širenje pilot planova i programa u regularni obrazovni sistem. Kao rezultat, 25 škola još uvijek slijede nastavni plan i program iz 1994/95. godine, sa usko-specijalizovanim profilima zanimanja koji slijede staru klasifikaciju. Također, škole u nekim kantonima prate plan i program razvijen u Hrvatskoj 1997/98. godine, koji se takođe razlikuje od onih koji su razvijeni u okviru EU VET i GTZ projekata u pogledu broja predmeta, sadržaja i broja sati praktičnog treninga.

Prema Agenciji za predškolsko, školsko i srednje obrazovanje, nova klasifikacija zanimanja i planovi i programi nisu dopunjeni sa adekvatnim mehanizmima provjere i evaluacije. To znači da planovi i programi za nova zanimanja nisu evaluirani i neki planovi i programi razvijeni prije 10 godina još uvijek nisu revidirani ili obnovljeni.

Izvor: ETF, 2012.

Glavna ograničenja za reformu sektora VET su sljedeća (ETF, 2012):

- Nedostatak odgovarajuće opreme u nekim stručnim školama, kao i obuke nastavnika, rezultira velikim razlikama u kvalitetu edukacije. Za otprilike polovinu stručnih škola je osigurana odgovarajuća oprema kroz proces obrazovne reforme. Nažalost, samo neke od njih koriste dobijenu opremu za organizovanje aktivnosti koje stvaraju dodatne prihode. Nedostatak standardizovane obuke nastavnika svakako je jedan od razloga za to.
- Nedostatak finansijske autonomije rezultira nedovoljnom konekcijom sa tržištem rada. Postojeći trezorski sistem vidi se kao prepreka za inovacije i generiranje dobiti kroz poslovne aktivnosti. Financijska autonomija mora biti povezana sa većom odgovornošću za obrazovne ishode. Ovo sada nije slučaj.

- Upisna politika nije povezana s tržištem rada. Ona više zavisi od postojeće mreže škola, raspoloživih nastavnika i opreme. Iako, neke škole pokušavaju pratiti kretanja na tržištu rada kroz povremene sastanke s biroima za zapošljavanje i privrednim komorama, upisna politika se u principu ne usklađuje sa prikupljenim informacijama. Postoji hitna potreba da tripartitno savjetodavno vijeće vodi glavnu ulogu u tom pogledu, kao što je predviđeno okvirnim zakonom o stručnom obrazovanju. Postoji malo dokaza o njihovom uspostavljanju i još manje povratnih informacija o njihovoj efikasnosti.
- Neadekvatna organizacija pripravničkog staža. Neki pozitivni primjeri mogu se identificirati, ali oni u principu zavise od agilnosti menadžmenta obrazovnih institucija i interesa poslodavaca. Praktična obuka se uglavnom organizuje u školama, ali je nedovoljna zbog nedostatka opreme i lošeg profesionalnog razvoja nastavnika. Nema dovoljno poticaja za firme za pružanje praktične obuke i pripravničkog staža.
- Nedostatak promocije preduzetništva. Mnoge dobre i uspješne inicijative na državnom, regionalnom i lokalnom nivou su provedene. Nažalost, nedostatak sveobuhvatnog plana i koordinacije znači da su postignuti rezultati izolirani i neodrživi. Potrebno je da organi vlasti preuzmu aktivniju ulogu u tom procesu.
- Ne postoji zajednička evaluacija postojećih nastavnih planova i programa i njihove relevantnosti za tržište rada. Nije bilo analiza efektivnosti i efikasnosti modularnog pristupa ili revidiranih nastavnih planova i programa nakon provedene reforme u posljednjih petnaest godina u FBiH i RS.
- Racionalizacija mreže škola na lokalnom nivou. To je uglavnom političko pitanje i ne može se implementirati bez zajedničke državne ili strategije na nivou entiteta. Rad na ovom pitanju otežavaju nastavnici i sindikati. Uspostavljanje odgovarajućeg informacionog sistema se vidi kao jedan od preduslova da se potaknu stvari na ovom planu.

5.5 Edukacija odraslih

Anketa o radnoj snazi sadrži dio koji se odnosi na aktivnosti obuke ispitanika. Ovaj dio ćemo početi sa analizom ovih podataka. Između 2011. i 2013. godine, broj ispitanika koji su odgovorili da su prisustvovali nekoj vrsti kursa ili obuke u protekle četiri sedmice je bio 138, 145 i 131 ili oko 0,64%. Postotak zaposlenih koji su prisustvovali treningu je veći u odnosu na one bez zaposlenja (Tabela 5.7). Procent je približno jednak za FBiH i RS.

Ako ARS 2013 podatke prevedemo na godišnji nivo (s obzirom da se pitanje odnosi na prethodni mjesec), možemo izvesti zaključak da 7,68% radno sposobnog stanovništva godišnje pohađa neki vid kursa ili obuke, 11,64% nezaposlenih i 12,36 % zaposlenih.

Tabela 5.7 Ispitanici koji su prošli neku vrstu treninga, prošli mjesec

Grupa	2011	2012	2013
Ukupno	0,64	0,64	0,64
Zaposleni	1,12	1,25	1,03
Nezaposleni	0,73	0,37	0,97

Izvor: ARS 2011., 2012., i 2013.

Približno jednak broj onih koji su pohađali treninge odgovorio je da je to bilo zbog zahtjeva posla i zbog ličnih razloga. U prosjeku, ispitanici su proveli 48 sati na treninzima. Najveći broj treninga odnosio se na strane jezike (40,6%) i informatiku (12,2%). Od 51,2% ispitanika koji su bili zaposleni u toku treninga, samo 22,2% njih je prisustvovalo treningu u toku radnog vremena.

Kao razloge za relativno nisku stopu pohađanja treninga i nezadovoljavajuću strukturu obuka, stručnjaci iz ove oblasti naglašavaju: nedostatak motivacije firmi i pojedinaca, kvalitet ponuđača i

programa za obrazovanja odraslih, nedostatak resursa/subvencija, niska mobilnost radnika i ograničena zapošljivost.³⁸

Obrazovanje odraslih je u zastoju zbog kašnjenja u donošenju okvirnog zakona. Međutim, neki početni koraci su poduzeti u RS-u, gdje je usvojen Zakon o obrazovanju odraslih u 2008. godini, i formiran Zavod za obrazovanje odraslih. Ovim zakonom regulisana je organizacija, struktura i menadžment sistema obrazovanja odraslih i cjeloživotnog učenja. Finansiranje obrazovanja odraslih osigurano je iz budžeta RS, budžeta lokalnih zajednica, direktno od strane studenata, poslodavaca i drugih izvora u zavisnosti od interesa za određene obrazovne programe. U FBiH su u 2014. godini pokrenute aktivnosti na izradi okvirnog zakona za obrazovanje odraslih.

VET odjel Agencije za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje trebao je formirati bazu podataka o ponuđačima obrazovanja odraslih i komisiju za kvalifikacije u skladu s katalogom zanimanja, ali oni još uvijek nisu uspostavljeni.

Srednje stručne škole i dalje su glavni ponuđači obrazovanja odraslih. Pitanja kao što su akreditacije ustanova koje se bave obukom i obrazovanjem odraslih i njihovih certifikata ostaju ključni problemi za subjekte koji nude obuku, kao što su nevladine organizacije, regionalne razvojne agencije i privatne ustanove za obuku.

Stručne škole organizuju obuku za odrasle uglavnom u obliku formalnih obrazovnih programa, za one koji nisu završili redovne škole i koji žele da povećaju svoje mogućnosti za zapošljavanje kroz sticanje kvalifikacija i certifikata. Obuka za odrasle odvija se na osnovu istih programa i metodologije korištene u redovnom obrazovanju u stručnim školama. Socijalni partneri nisu uključeni u izradi nastavnih planova i programa. Stoga, obrazovanje odraslih postoji, ali se ne gleda kao poseban element obrazovanja unutar institucija.

Poslodavci nerado prihvataju stručne škole kao davaoce usluga zbog upitnog kvaliteta i većina firmi ne vrednuje formalne diplome, preferirajući praktično stečena znanja, vještine i kompetencije.

Iako u praksi postoje mnogi obrazovni programi i projekti za odrasle, sektorom se ne upravlja bilo kakvim zajednički definisanim standardima i principima ili pravnim regulacijama. Ovaj vid obrazovanja obično finansiraju polaznici, a u izuzetnim slučajevima kompanije ili JSZ.

Certificiranje takođe predstavlja izazov, budući da je neophodno uspostavljanje sistema, kako bi se verificirale kvalifikacije na prepoznatljivom nivou. Certifikati bi morali biti izdati od strane priznatog tijela na osnovu sistema procjene koji uključuje interno testiranje kompetencija potrebnih za kvalifikacije. Institucijama i ponuđačima moraju se dati akreditacije i profesionalne i pedagoške kompetencije trenera moraju biti garantovane. Cijeli sistem mora biti praćen i definisani jasni kriteriji za izbor kontrolora, njihov nivo kvalifikacija, primijenjene metode kontrole i finalne evaluacije.

Pozitivni iskoraci u domenu obrazovanja odraslih u BiH napravljeni su kroz nekoliko međunarodnih projekata. Jedan od takvih projekata je „Podrška obrazovanju odraslih“ koji realizira Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH. Tokom prve faze projekta u periodu 2011-2013. jedan od fokusa je bio na izradi novih neformalnih programa obuka. U saradnji sa lokalnim partnerima izrađeni su i implementirani programi za 16 obuka koji odgovaraju potrebama tržišta. Uglavnom se radi o kraćim programima, od 30 do 35 sati. Kroz realizaciju projekta je ustanovljeno da postoji različit pristup izradi i implementaciji programa obuka. Također su kod određenih ponuđača obuka identificirani problemi prilikom pozicioniranja proizvoda (obuka) na tržištu. U konsultacijama sa ponuđačima obuka identificirane su zajedničke potrebe i oblasti u kojima postoji mogućnost unapređenja njihovog kapaciteta i poslovanja. One se odnose na pet dimenzija

³⁸ Bazirano na intervjuima sa ekspertima koji rade na međunarodnim projektima u domenu obrazovanja odraslih u BiH.

koje čine prioritetna područja djelovanja za period 2014-2016. godina: (1) istraživanje tržišta obuka i potreba poslodavaca, (2) razvijanje metodologije izrade programa obuka za odrasle osobe, (3) rad sa odraslim polaznicima obuka, (4) pozicioniranje obuka na tržištu, (5) umrežavanje ponuđača obuka.

Naglasak ovog projekta je više na tržišnom vrednovanju programa obuka, manje na zvaničnoj verifikaciji znanja usvojenih od strane polaznika. U okviru projekta razvijena je i posebna web stranica ponuđača obuka za odrasle: www.obuke.ba.

Drugi važan projekat je "Vještine za poslove/Prilika Plus" projekat. Radi se o projektu unutar portfolija zapošljavanja mladih Švicarske agencije za razvoj i saradnju (SDC) kojeg čine tri projekta: projekat zapošljavanja mladih (YEP), vještine za poslove / Prilika Plus (SfJ/PP) i Market Makers projekat. Ove tri intervencije fokusirane su na usklađivanje ponude i tražnje na tržištu, omogućavajući bolje funkcionisanje posredničke funkcije i podržavajući veću zapošljivost mladih nezaposlenih osoba.³⁹

Na bazi analize komparativnih prednosti BiH ekonomije i nakon konsultacija sa poslovnim zajednicom (kroz asocijacije poslodavaca) projekat je identificirao šest oblasti/industrija u kojima je podržan razvoj osam trening centara. Unutar svake oblasti/industrije identificirana su deficitarna zanimanja i razvijeni su programi obuke za njih, ukupno 31 program. Pregled oblasti/industrija, centara i programa prezentiran je u tabeli ispod.

Tabela 5.8. Pregled oblasti, centara i programa obuke

Oblasti/industrije	Trening centri	Trening programi
Stolarija i građevinarstvo	Centar za obuku za završne radove u građevini – Specijalist Miral – Radionica za obuku u proizvodnji stolarije, Velika Kladuša	Fasader, dekorater, keramičar, moler, fasader termoizolacionih fasada, ALU i PVC staklar, ALU i PVC stolar
Tekstil, koža i obuća	Sanino – Radionica za obuku u industriji obuće, Prnjavor, Derventa	Izrađivač noževa za iskrcavanje obuće, obrađivač gornjih dijelova obuće, iskrcavač gornjih dijelova obuće, šivač gornjih dijelova obuće
Drvo i namještaj	WMTA Srbac – Centar za stručnu obuku odraslih Format – Centar za doedukaciju u proizvodnji namještaja Sarajevo	Softverske obuke, arhitekta tehničar, lakirer, tapetar, stolar – montažer, CNC programer, CNC operater
Obrada metala	INTERA Tehnološki park, Mostar WMTA Srbac – Centar za neformalno obrazovanje odraslih	Tokar, monter solarnih panela za proizvodnju toplotne energije, monter solarnih panela za proizvodnju električne energije, CNC operater, CNC programer
Kulinarstvo i ugostiteljstvo	GastroID – Centar za obuku u kulinarstvu i ugostiteljstvu, Sarajevo, Konjic	Slastičar, voditelj, restorana, hotelski konobar, kuhar
Proizvodnja voća i povrća	Poljoprivredna škola – Ogledni centar za obrazovanje odraslih u proizvodnji i preradi hrane, Banjaluka	Proizvođač povrća u plasteniku, voditelj proizvodnje povrća u plasteniku, proizvođač povrća na otvorenom, voćar

Izvor: Prilika + web stranica (<http://prilikaplus.ba/>)

Ovo su programi koji, u poređenju sa onima razvijenim kroz ranije pomenuti GTZ projekat, traju duže i koštaju više. U narednom periodu plan je povećati broj centara za obuku sa 8 na 16 i veći naglasak

³⁹ Kako je navedeno na web stranici projekta: "Dok projekti pokazuju značajne rezultate, njihov uticaj je ograničen obzirom na vrlo mali broj ukupno otvorenih novih poslova u BiH. Efektivne mjere na strani tražnje za radom, npr. kreiranje novih poslova i nadgradnja postojećih, trebalo bi stoga stimulisati kroz novoodobreni Market Maker program."

staviti na razvoj formalnih mehanizama certificiranja i verifikacije usvojenih znanja polaznika programa, kao i povećati saradnju sa srednjim stručnim školama.

5.6 Pregled poglavlja - identificirana ključna pitanja

- Iako je moguće identificirati određeni ograničeni progres u modernizaciji obrazovnog sistema u posljednjih deset godina, ključni izazovi su još uvijek tu. Između ostalog, suviše kompleksan institucionalni okvir i administrativna fragmentiranost, rigidnost obrazovnog sistema, loši obrazovni ishodi, itd.
- BiH zaostaje za zemljama regije kada se radi o stopama upisa, posebno za visoko obrazovanje (tabela 5.1.).
- Stope postignutog obrazovanja, iako su se poboljšale u zadnjih pet godina, još uvijek su niske, sa 41,7% radno sposobnog stanovništva sa završenom osnovnom školom i manje (tabela 5.2.).
- Više od 79% radno sposobnog stanovništva sa osnovnim obrazovanjem ili manje je izvan radne snage; i samo 14,9% ih je zaposleno (slika 5.1.).
- Sa završenom srednjom školom šanse da se pronađe zaposlenje značajno rastu (slika 5.1.).
- U periodu 2009-2013. godina učešće u radnoj snazi i zaposlenost su smanjeni među onima sa srednjim i visokim obrazovanjem. Stopa nezaposlenosti visoko obrazovanih u ovom periodu je gotovo udvostručena (slike 5.2. i 5.3.).
- Postoji značajna razlika u učešću u radnoj snazi i postignutom stepenu obrazovanja između muškaraca i žena. Više od polovine radno sposobnih žena su završile osnovno obrazovanje ili manje, i manje od 10% njih radi. Ogromna većina žena sa završenom samo osnovnom školom je ekonomski neaktivna (tabela 5.3.).
- Zbog neusklađenosti ponude i potražnje za radom (vertikalne i horizontalne) (tabele 5.4., 5.5. i 5.6.), nedostatka prilika za cjeloživotno učenje i relativno niskih stopa upisa i dostignutog obrazovnog nivoa (Tabela 5.2.), ljudski kapital u BiH je nedovoljno iskorišten.
- Prema podacima za 2013. godinu, 83,1% nezaposlenih na posao čeka duže od 12 mjeseci, 70,8% su nezaposleni duže od 2 godine i 43,0% duže od 5 godina. Ovi brojevi sugerisu da se radi o problemima strukturne prirode.
- Oko polovine nezaposlenih traži posao po prvi put, vrlo često svršenicima tehničkih i stručnih škola. Stopa nezaposlenosti među onima uzrasta 15-24 godine je zabrinjavajućih 59,1%.
- Tokom ranih 2000-tih, stručno obrazovanje i trening i cjeloživotno učenje u BiH počeli su postepeno dobivati na značaju. Namjera reformskih procesa bila je da se stručno obrazovanje učini više modularnim, fleksibilnim i praktičnim. Progres u ovoj oblasti je spor i biće potrebno određeno vrijeme prije nego se rezultati reformi reflektiraju na poboljšane ishode tržišta rada.
- Glavna ograničenja za reformu sektora VET su sljedeća (ETF, 2012): nedostatak odgovarajuće opreme kao i obuke nastavnika; nedostatak (finansijske) autonomije škola; upisna politika nije povezana s tržištem rada; neadekvatna organizacija pripravničkog staža; nedostatak promocije preduzetništva; ne postoji zajednička evaluacija postojećih nastavnih planova i programa i njihove relevantnosti za tržište rada.
- U 2013 približno 7,68% radno sposobnog stanovništva je pohađalo neki oblik kursa ili obuke, 11,64% nezaposlenih i 12,36% zaposlenih. Najveći broj obuka bio je vezan za strane jezike (40.6%) i kompjutersku pismenost (12.2%). Od 51,2% ispitanika koji su bili zaposleni tokom obuke, samo 22,2% njih je pohađalo obuku u toku radnog vremena (tabela 5.7.).
- Određeni pozitivni iskoraci u domenu obrazovanja odraslih u BiH napravljeni su kroz nekoliko međunarodnih projekata (tabela 5.8.).

6. EKONOMSKI RAST I DINAMIKA POTRAŽNJE ZA RADOM

U periodu 2006-2008. godina ekonomija BiH je rasla po stopi približno 6% godišnje (tabela 6.1). Obzirom da neke procjene, kao one u Anketi o radnoj snazi, upućuju na značajno smanjenje broja stanovnika tokom godina, BDP po stanovniku je vjerovatno rastao još brže. Domaća potražnja i potrošnja su rasle kao rezultat povećanja plata, posebno u javnom sektoru, priliva od doznaka i povećanja plasmana banaka za potrošnju. Rast izvoza je bio značajan, iako uvijek ispod vrijednosti uvoza, što je rezultiralo negativnim saldom tekućeg računa. Investicije u privredu snažno su rasle. Inflacija je uglavnom bila limitirana. Prihodi od poreza su rasli (dijelom kao rezultat uvođenja poreza na dodanu vrijednost u 2006. godini), a vanjski dug je smanjen. Slični trendovi su zabilježeni u FBiH i RS.

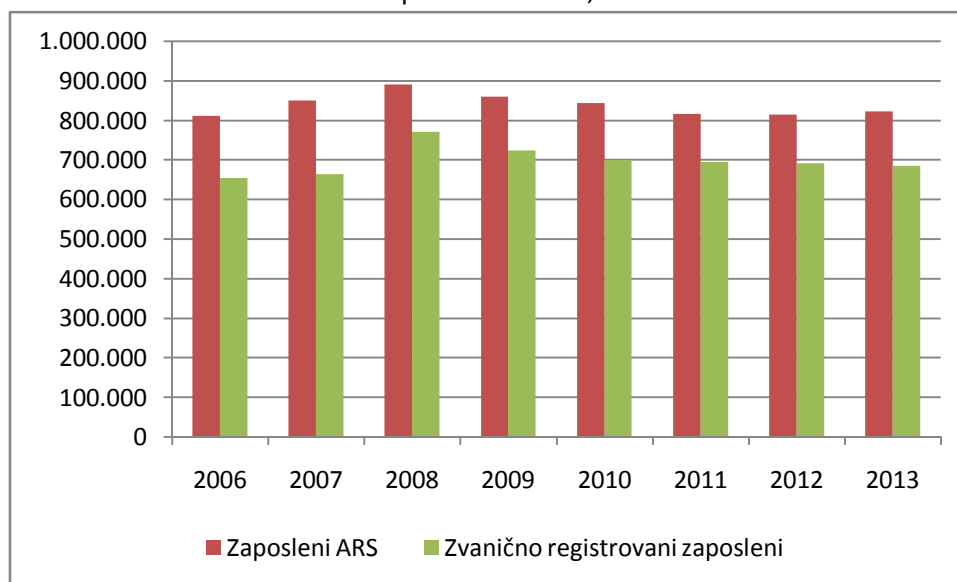
Tabela 6.1. Pregled ekonomije i tržišta rada - stope rasta

	2006-07	2007-08	2008-09	2009-10	2010-11	2011-12	2012-13
BDP	6	5,5	-2,7	0,8	1	-1,2	2,5
Radna snaga	1,6	-2,8	-2,6	2,3	-2,7	0,3	0,3
Zaposlenost	4,8	4,7	-3,5	-1,9	-3,2	-0,2	0,9

Izvor: ASBH i ARS izvještaji za različite godine

Snažan rast BDP-a u periodu 2006-2008. je bio praćen povećanjem zaposlenosti. Prema ARS podacima, broj zaposlenih povećan je sa 810.000 u 2006. na 890.000 u 2008. godini - ukupan rast zaposlenosti bio je 10% (slika 6.1.). Osim rasta ukupne zaposlenosti, u ovom periodu se desio i transfer zaposlenosti iz neformalne u formalnu ekonomiju - što je dijelom posljedica uvođenja PDV-a.

Slika 6.1. Zaposlenost u BiH, 2006-2013.

Izvor: ARS i ASBH izvještaji za različite godine

Nakon 2008. godine, pozitivni trendovi su obrnuti zbog globalne finansijske krize što je rezultiralo ekonomskim usporavanjem u svijetu. BDP je pao za skoro 3% u 2009 godini. Domaća potražnja je opala zbog smanjenja doznaka. Loše ekonomske performanse glavnih ekonomskih partnera rezultirale su padom stranih direktnih investicija i izvoza. Najviše pogođene su bile industrije baznih metala, električne energije i mašina i aparata, koje zajedno čine ukupno 2/3 izvoza. Još jedan kanal za transmisiju krize je bio finansijska industrija. Velike banke u BiH, u vlasništvu zapadnih banaka, smanjile su pozajmljivanje usljed nedostatka sredstava. Industrije ovisne o kreditiranju kao što su

građevinarstvo, automobilska i industrija mašina i opreme bile su najviše pod uticajem. Opadanje u ovim aktivnostima prelijevalo se na industrije dobavljače, kao što su metalska, industrija građevinskog materijala, energija i sl.

Iako se čini da je najgore od krize prošlo u 2009. godini, oporavak je bio vrlo spor. BiH ekonomija praktično stagnira od tada. Određeni znaci oporavka mogu se vidjeti tek u 2013. godini (tabela 6.1).

Ekonomska kriza se brzo transformisala u krizu zaposlenosti i kretanja natrag ka sivoj ekonomiji. Zapravo, kriza zaposlenosti bila je još više izražena. Broj zaposlenih se kontinuirano smanjivao od 2008. godine. Do 2012. broj zaposlenih je smanjen za 76.000 u odnosu na 2008. godinu, odnosno za 8,5%. Negativan trend zaposlenosti je konačno prekinut 2013. godine, kada je broj zaposlenih u poređenju sa prethodnom godinom povećan za 8.000 (slika 6.1.).

6.1 Analiza rasta po sektorima

Poljoprivreda, industrija i usluge čine oko 9%, 29% i 62 % privrede respektivno u 2013. godini (tabela 6.2.). Od ovih, usluge su rasle najbrže od 2006-2013. (56%), slijedi industrija (43 %) i poljoprivreda (18 %) (tabela 6.4.). Unutar sektora industrije, najveći rast bio je u prerađivačkoj industriji (skoro 50%). Dok je doprinos industrije rastu bio srazmjeran njenoj veličini (27-28%), usluge su doprinijele više (oko 70% ukupnog rasta je došlo iz ovog sektora). Doprinos poljoprivrede bio je dva puta manji nego njeno učešće u BDP-u 2013. godine. (tabela 6.6.). Ukoliko posmatramo samo period od izbijanja krize (od 2008. godine), može se uočiti da je 4/5 porasta BDP-a bilo skoncentrisano na usluge, a 1/5 na industriju. Poljoprivreda je u 2013. godini na nivou 2008. godine (tabela 6.4.).

Tabela 6.2. Sektorska struktura BDP-a i zaposlenost

BDP	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013*
Poljoprivreda	11,3	10,8	10,5	9,7	8,8	8,9	8,0	9,0
Industrija	29,7	29,6	30,7	30,0	29,8	28,9	28,5	28,8
<i>Prerađivačka</i>	14,3	14,4	14,8	14,1	14,3	14,0	14,2	14,5
<i>Građevinarstvo</i>	5,6	6,3	7,3	6,8	6,0	5,4	5,3	5,1
<i>Ostalo</i>	9,8	8,9	8,6	9,1	9,5	9,5	9,0	9,2
Usluge	59,0	59,6	58,9	60,3	61,4	62,3	63,5	62,2
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Zaposlenost	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Poljoprivreda	20,6	19,8	20,6	21,2	19,7	19,6	20,6	18,9
Industrija	30,7	32,6	32,5	31,5	31	28,9	30,4	29,8
Usluge	48,7	47,5	47	47,3	49,3	51,5	49,1	51,3
Ukupno	100	100	100	100	100	100	100	100

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ASBH i ARS izvještaja za različite godine

Tabela 6.3. Produktivnost rada (000 konvertibilnih maraka po zaposlenom)

Sektor	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Poljoprivreda	9,2	9,8	9,9	9,9	10,1	10,7	9,3	11,7
Industrija	16,3	16,3	18,3	20,6	21,7	23,7	22,6	23,7
Usluge	20,4	22,5	24,3	27,5	28,2	28,7	31,3	29,8
Ukupno	16,9	17,9	19,3	21,6	22,6	23,7	24,1	24,5

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ASBH i ARS izvještaja za različite godine

Analizirajući sektorsku strukturu zaposlenosti, može se uočiti razlika između veličine sektora u kontekstu dodane vrijednosti i broja radnika koje zapošljava (tabela 6.2.). Ekonomski rast tokom cijelog analiziranog perioda došao je uglavnom iz usluga (69%), i industrije (27%). S druge strane, rast zaposlenosti je došao isključivo kroz usluge. Doprinos zaposlenosti je bio negativan u industriji, a posebno u poljoprivredi. Elastičnost zaposlenosti u ova dva sektora u periodu 2006-2013. bila je negativna (tabela 6.7.). Rast industrije je prvenstveno rezultat rasta produktivnosti (tabela 6.5.). Međutim, važno je napomenuti da je do 2009. godine, rast industrije bio rezultat zdrave kombinacije rasta zaposlenosti i produktivnosti.

Elastičnost zaposlenosti je prilično niska i u uslugama, što znači da je čak i ovdje rast bio na račun zaposlenosti. Samo oko 15% rasta došlo je kao rezultat povećanja broja zaposlenih, dok je ostatak došao od povećanja produktivnosti. Obzirom da su usluge generalno radno vrlo intenzivne sa vrlo malo prostora za povećanje produktivnosti, visoka stopa rasta produktivnosti u ovom sektoru ukazuje na potrebu za daljom analizom.

Tabela 6.4. Indeksi rasta zaposlenosti i dodane vrijednosti, 2006. = 100

Indeks zaposlenosti, 2006=100	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Poljoprivreda	100	100,7	109,7	109,0	99,4	95,7	100,4	93,0
Industrija	100	111,3	116,2	108,7	105,0	94,7	99,4	98,4
Usluge	100	102,2	105,9	102,9	105,2	106,4	101,2	106,8
Ukupno	100	104,7	109,9	105,9	103,9	100,6	100,5	101,4
Indeks dodane vrijednosti, 2006=100	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Poljoprivreda	100	106,7	117,1	116,6	108,9	111,2	101,6	118,0
Industrija	100	110,9	130,0	136,8	139,6	137,5	137,7	142,8
Usluge	100	112,5	125,9	138,8	145,4	149,7	155,0	155,7
Ukupno	100	111,4	126,1	135,7	139,5	141,7	143,8	147,6

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ASBH i ARS izvještaja za različite godine

Tabela 6.5. Stopa rasta produktivnosti, 2006-2013.

Sektor	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Poljoprivreda	5,57	0,77	0,23	2,32	5,76	-14,78	20,22
Industrija	-0,37	10,97	11,10	5,36	8,41	-4,78	4,54
Usluge	9,14	7,41	11,87	2,38	1,81	8,14	-5,03
Total	5,98	7,36	10,36	4,58	4,71	1,60	1,70

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ASBH i ARS izvještaja za različite godine

Tabela 6.5. pokazuje da su usluge i industrija imali isti doprinos rastu produktivnosti u 2008. i 2009. godini. Kriza je pogoršala neusklađenost između doprinosa ekonomskom rastu i zapošljavanju (tabele

6.6. i 6.7.). Dok je zaposlenost, ukupno posmatrano, pala tokom krize, ona je ostala manje-više stabilna u uslugama.

Jedan od glavnih generatora rasta u periodu prije krize bila je industrija, koja je porasla za 30% između 2006. i 2008. godine (tabela 6.4.). Skoro 60% rasta proizvodnje u industriji došlo je iz povećanja zaposlenosti, dok je ostatak došao od rasta produktivnosti (tabela 6.7.). Ovaj odnos se čini poželjnim kako bi se odgovorilo na dvostruke izazove povećanja zaposlenosti, produktivnosti i povrata na rad, i ponovne izgradnje ekonomije. Rast u dinamičnom industrijskom sektoru uglavnom je bio skoncentrisan na prerađivačkoj industriji. Prerađivačka industrija je sektor koji zahtijeva dugoročnu posvećenost u smislu ulaganja, izgradnje infrastrukture i dr., što je obično znak poboljšanja ekonomije kada ovaj sektor raste. U prerađivačkoj industriji obično je manje prostora za neformalan rad u odnosu na druge sektore.

Tabela 6.6. Sektorski doprinos rastu

BDP	Poljoprivreda	Industrija	Usluge	Ukupno
2006-2013	4,26	26,76	68,98	100
2006-2008	7,39	34,16	58,44	100
2008-2013	0,46	17,75	81,79	100
Zaposlenost	Poljoprivreda	Industrija	Usluge	Ukupno
2006-2013	- 106,4	-36,6	243,0	100
2006-2008	20,4	50,4	29,2	100
2008-2013 negativno	40,6	64,3	-4,9	100

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ASBH i ARS izvještaja za različite godine

Tabela 6.7. Elastičnost zaposlenosti 2006-2013; 2006-2008; 2008-2013

	2006-2013	2006-2008	2008-2013
Poljoprivreda	(0,44)	0,59	(22,22)
Industrija	(0,05)	0,57	(1,76)
Usluge	0,15	0,25	0,04
Ukupno	0,04	0,41	(0,51)

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ASBH i ARS izvještaja za različite godine

Detaljna analiza dinamike ekonomije u periodu 2006-2013. je analizirana u tabeli 6.8. Možemo vidjeti da je rast u sektoru usluga uglavnom bio vezan za trgovinu i aktivnosti čiji veliki dio pripada javnom sektoru, kao što su javna uprava, odbrana i socijalna sigurnost, obrazovanje i zdravstvo. Međutim, određeni pozitivni signali mogu se vidjeti i kod znanjem intenzivnih visokotehnoloških usluga: informatika i komunikacije, finansije i aktivnosti osiguranja, te profesionalne, naučne i tehničke aktivnosti. U prethodnom poglavlju smo govorili o nekim od ovih. Analiza prepreka i perspektiva rasta za IT sektor prezentovana je u Boksu 2.

Rast sektora industrije primarno je bio koncentrisan na rudarstvo i prerađivačku industriju.

Tabela 6.8. Dodane vrijednosti u BiH, 2006-2013.

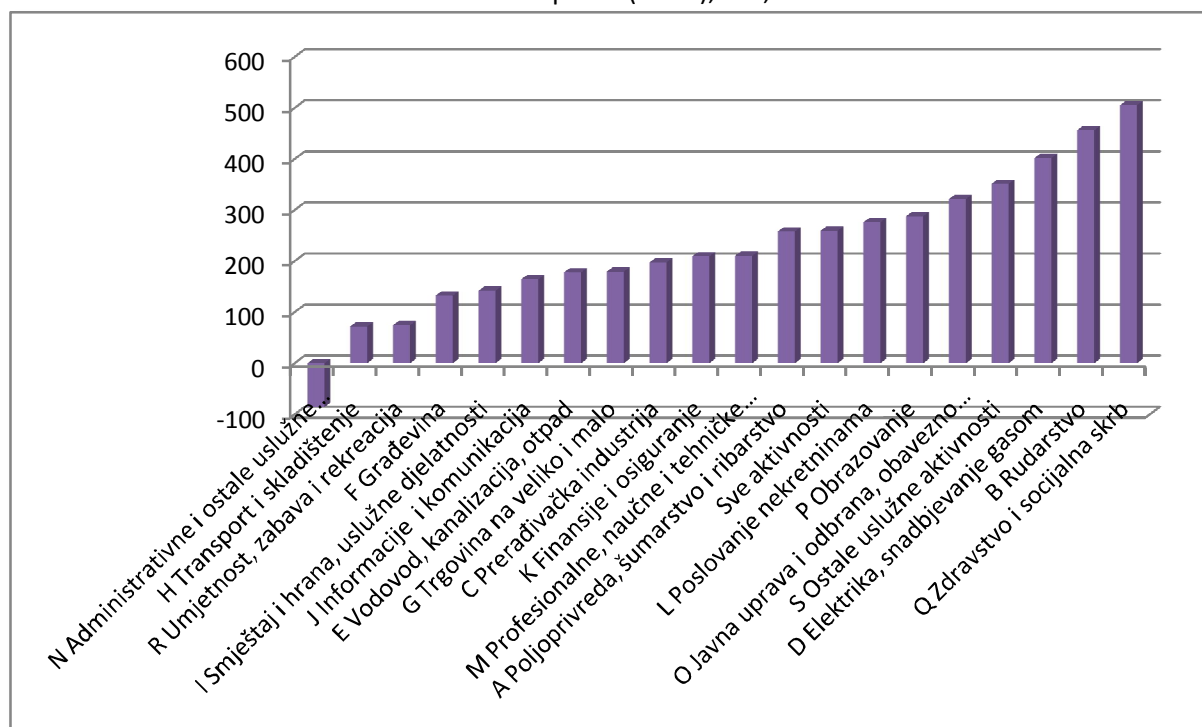
	2006	2008	2013	Ukupan rast 2006/13	Doprinos rastu 2006/13
A Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	1.542.502	1.806.489	1.567.185	18,0	4,1
B Rudarstvo	341.472	473.996	561.746	61,2	3,1
C Prerađivačka industrija	1.955.588	2.551.733	2.786.186	49,4	14,3
D Električna energija, plin	799.797	785.708	931.848	30,1	3,6

E Vodovod, kanalizacija, otpad	199.172	221.847	281.271	33,7	1,0
F Građevinarstvo	768.894	1.251.267	1.037.804	33,6	3,8
G Trgovina na veliko i malo, popravak motornih vozila i motocikala	2.139.130	2.885.218	3.385.894	59,8	18,9
H Prevoz i skladištenje	560.633	713.426	802.335	48,1	4,0
I Smještaj i hrana, uslužne djelatnosti	445.131	454.057	518.743	17,2	1,1
J Informacije i komunikacija	957.489	1.107.012	1.236.648	31,5	4,5
K Finansijsko posredovanje	720.646	881.395	1.010.715	42,8	4,6
L Poslovanje nekretninama	59.129	70.646	125.492	102,7	0,9
M Stručne, naučne i tehničke djelatnosti	448.871	576.899	713.663	47,5	3,1
O Javna uprava i odbrana, obavezno socijalno osiguranje	1.507.039	1.925.876	2.416.277	60,1	13,4
P Obrazovanje	701.252	932.755	1.263.621	82,0	8,5
Q Zdravstvo i socijalna skrb	668.976	830.904	1.205.552	80,9	8,0
R Umjetnost, zabava i rekreacija	110.436	139.978	200.069	90,1	1,5
N+S Administrativne i ostale uslužne djelatnosti	243.102	320.358	359.642	49,2	1,8
Ukupno	14.169.259	17.929.564	20.404.691	47,8	100,0

Izvor: Agencija za statistiku BiH

Treba primijetiti da je porast dodane vrijednosti u aktivnostima vezanim za sektor države primarno rezultat nominalnog rasta plata (slika 6.2.) i rastućeg broja zaposlenih (slike 6.3. i 6.4.)

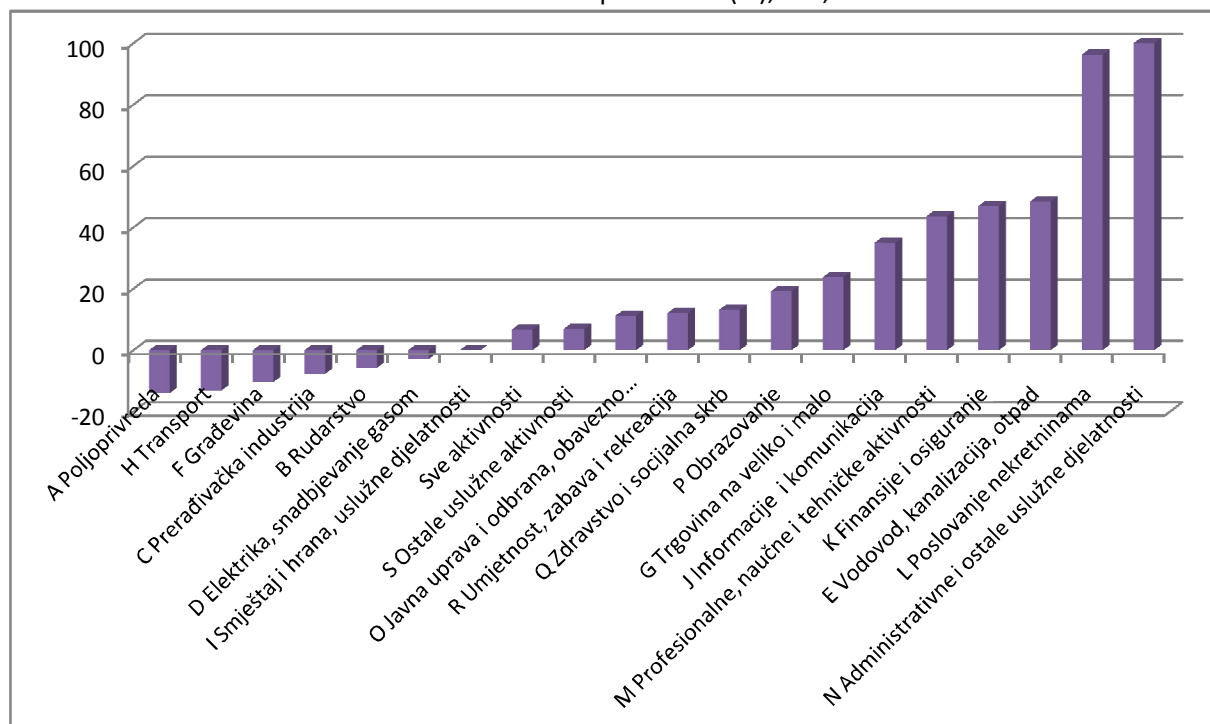
Slika 6.2. Rast neto plaća (u KM), BiH, 2006-2013.

Izvor: Statističke agencije u BiH

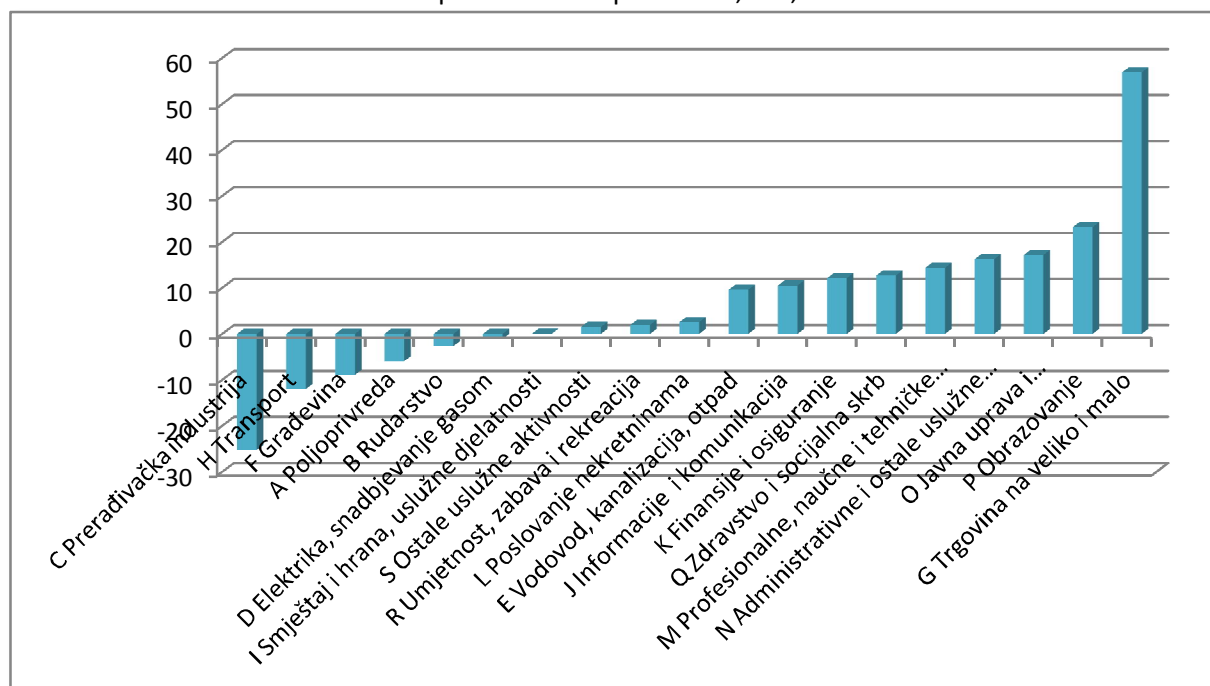
Za detaljnu analizu dinamike zaposlenosti u periodu 2006-2013. koristit ćemo raspoložive administrativne podatke o broju zaposlenih. Kao što slika 6.3. pokazuje, relativno najveći porast zaposlenosti zabilježen je u obrazovanju, trgovini, informacijama i komunikacijama, profesionalnim, naučnim i tehničkim aktivnostima, finansijskim i aktivnostima osiguranja, vodoprivrede i upravljanja otpadom, aktivnostima vezanim za nekretnine i administrativnim i pomoćnim uslužnim aktivnostima.

Slika 6.3. Kumulativni rast zaposlenosti (%), BiH, 2006-2013.

Izvor: ASBH administrativni podaci o zaposlenosti, 2006-2013.

Slika 6.4. Doprinos rastu zaposlenosti, BiH, 2006-2013.

Izvor: Statističke agencije u BiH

Nominalno, najveći doprinos rastu zaposlenosti u analiziranom periodu došao je od sljedećih aktivnosti: informacije i komunikacije, finansijske i aktivnosti osiguranja, zdravstvo i socijalni rad, profesionalne, naučne i tehničke aktivnosti, administrativne i pomoćne uslužne aktivnosti, javna uprava i odbrana, obavezno socijalno osiguranje, obrazovanje, trgovina (slika 6.4.). U svim ovim aktivnostima zaposlenost je nastavila rasti u periodu krize.

Box 2. Prepreke i perspektive razvoja IT sektora u BiH

Obzirom na značajne probleme sa kojima se BiH suočava na putu da postane vrijedna IT-prosperitetna zemlja, neophodno je kreirati i čim prije implementirati set reformi i rješenja kako prilika ne bi bila propuštena. Potrebno je poduzeti sljedeće mjere/akcije:

- Kreiranje pravnog okvira koji će omogućiti/uključiti dodatna znanja izvan formalnih obrazovnih institucija; ovo je moguće postići kroz IT akademije, IT radionice/kampove i dodatne visokokvalitetne i savremene kurseve unutar postojećih univerziteta;
- Smanjivanje poreskog opterećenja za IT sektor što će sačuvati trenutne poslove, osigurati njegov dalji rast, održivost i konkurentnost na globalnom tržištu i kreirati mnoge dodatne poslove, istovremeno djelujući kao generator dohotka, koji će pozitivno uticati na radnu snagu i budžet države;
- Sistematična i institucionalna državna/entitetska/kantonalna podrška IT sektoru, njegovim inicijativama i projektima;
- Aktivna, institucionalna, državna/entitetska/kantonalna uloga u IT sektoru, što bi praktično značilo da država djeluje kao investitor i garant za IT projekte koji će osigurati novo zapošljavanje i značajne prihode u budžetu;
- Hitno formiranje IT parkova/tehnopolisa/pametnih gradova i podržavajuće infrastrukture;
- Podrška za HUB387 ideju/koncept može poslužiti kao uspješan embrio za buduće slične (ali većeg obima) projekte.

HUB387

HUB387 je IT park koji kreira okruženje koje podržava snaženje lokalnog IT eko sistema, promovirajući kulturu saradnje i dijeljenja znanja. HUB387 revolucionizira dnevnu radnu rutinu u BiH kreirajući otvorenu zajednicu i istovremeno povećavajući nivo inovacija i konkurentnosti među povezanim članovima. Samo jednu godinu nakon formiranja HUB387 (koji uključuje neke od najrelevantnijih IT kompanija u zemlji) je jedan od najrelevantnijih IT subjekata i generatora dohotka/nove zaposlenosti u zemlji. Njegova pozitivna iskustva i uspješno primijenjena rješenja, posebno u dijelu obrazovanja (Akademija387) služe kao uzor za IT sektor u BiH. HUB387 je spreman podići ovaj koncept i najbolju praksu na viši nivo, kroz kreiranje većeg zaokruženog IT parka/pametnog grada u Sarajevu (i njegovim branšama širom zemlje), za što je potrebna odgovarajuća institucionalna podrška.

Zaključak

Širom svijeta IT sektor nudi velike potencijale. BiH (posebno njeni veći gradovi), iako je dosta mala zemlja, ima takođe ovaj potencijal. Trenutno IT kompanije u BiH imaju poslovne prilike da u narednih 12 mjeseci zaposle dodatnih nekoliko stotina softver developera, uz uslov da se razvije odgovarajuće okruženje (raspoloživost radne snage, obrazovanje i IT podržavajuća legislativa). Ovo bi vodilo značajnom porastu budžetskih prihoda i rastu BDP-a, te smanjenju nezaposlenosti (posebno mladih osoba kojima se osiguravaju primanja i po nekoliko puta veća od prosječne plaće u BiH). Naravno ovo se odnosi samo na prvu godinu. Svake naredne godine mogao bi se očekivati eksponencijalni rast, što bi značajno doprinijelo ekonomskom oporavku zemlje. Kako bi se iskoristio povoljan momentum u industriji (i geografski, u regiji) gore pomenute aktivnosti potrebno je implementirati čim prije.

Pripremljeno od strane Mistral Tech./HUB387 u saradnji sa EIS

6.2 Industrije sa potencijalom rasta - perspektive dinamike zapošljavanja, relativnog značaja i izvoznih performansi

U ovom dijelu ćemo pokušati identificirati industrije sa potencijalom rasta sa posebnim fokusom na prerađivačku industriju. Podaci će biti analizirani iz nekoliko perspektiva: dinamika zapošljavanja, relativni značaj industrije u pogledu broja kompanija, učešća u zaposlenosti i izvozu, kao i iz perspektive izvoznih performansi. Budući da su nam potrebni podaci o prerađivačkoj industriji na višem nivou dezagregacije, koristit ćemo zvanične (administrativne) podatke o zaposlenosti u periodu 2008-2013. godina. Problem u analizi predstavlja činjenica da je u ovom periodu u većem dijelu prerađivačke industrije smanjen broj zaposlenih. Industrije sa porastom broja zaposlenih za više od stotinu prezentirane su u tabeli ispod. Podaci su dati na nivou BiH, FBiH i RS. Rast zaposlenosti može se identificirati unutar tekstilne i kožne industrije, namještaja i proizvodnje hrane, gume i plastike, itd.

Tabela 6.9. Dijelovi prerađivačke industrije sa porastom zaposlenosti, 2008-2013.

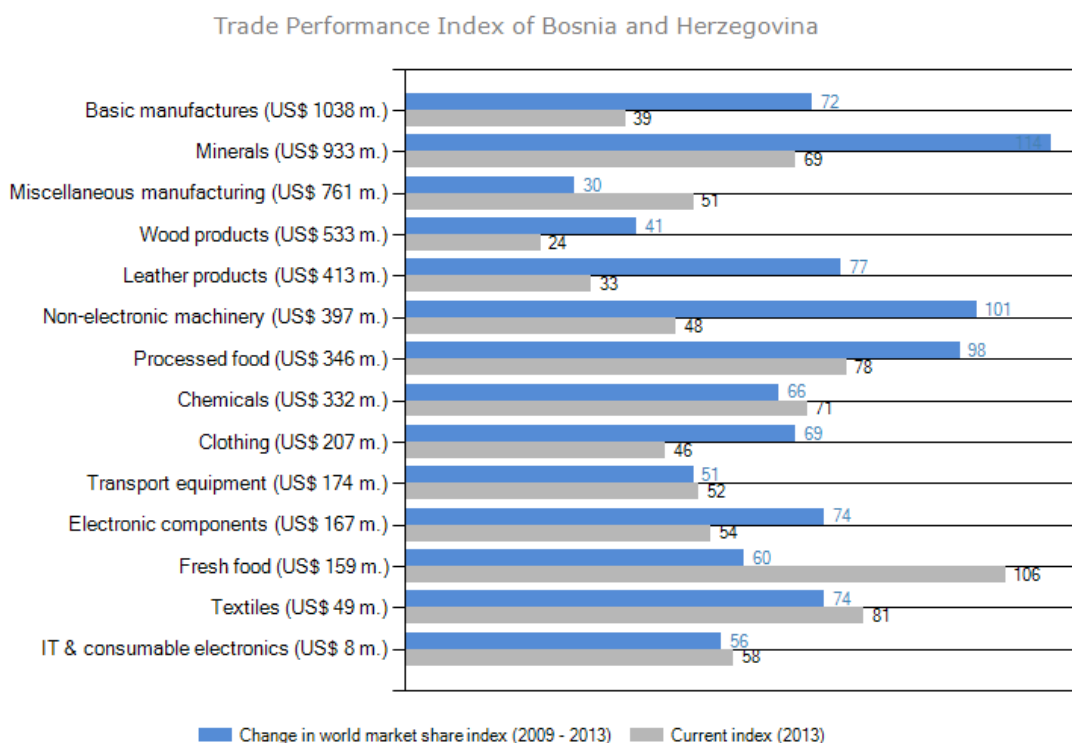
Nivo	Industrija	Zaposleni 2008	Zaposleni 2013	Porast zaposlenosti
BiH	Proizvodnja kože i srodnih proizvoda	11.072	13.896	2.824
BiH	Proizvodnja tekstila	4.990	5.755	765
BiH	Proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda i farmaceutskih preparata	667	861	194
FBiH	Proizvodnja kože i srodnih proizvoda	5.969	7.631	1.662
FBiH	Proizvodnja tekstila	4.004	4.887	883
FBiH	Proizvodnja motornih vozila, prikolica i poluprikolica	1.723	1.972	249
FBiH	Proizvodnja gume i proizvoda od plastike	2.781	2.982	201
FBiH	Proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda i farmaceutskih preparata	664	838	174
FBiH	Proizvodnja hemikalija i hemijskih proizvoda	2.225	2.386	161
RS	Proizvodnja prehrambenih proizvoda	10.778	10.901	123
RS	Proizvodnja kože i srodnih proizvoda	5.103	6.265	1.162
RS	Proizvodnja namještaja	2.330	2.644	314
RS	Proizvodnja koksa i rafiniranih naftnih proizvoda	1.926	2.103	177

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Institut za statistiku RS

Kao što smo ranije naveli, rast prerađivačke industrije u periodu 2006-2008. primarno je bio vođen izvozom. Grafikon ispod pokazuje analizu prerađivačke industrije iz perspektive izvoznih performansi - koristeći indeks izvoznih performansi (IIP) razvijen od strane Međunarodnog Trgovinskog Centra (MTC). IIP mjeri nivo konkurentnosti i diverzifikacije određenog izvoznog sektora na bazi komparacija sa drugim zemljama. IIP pokriva 184 zemlje i 14 različitih izvoznih sektora.

IIP pokazuje poziciju zemlje u posljednjoj raspoloživoj godini i promjene u izvoznim performansama posljednjih godina (slika 6.5.). Ukupna pozicija zemlje i sektora računa se na bazi pet kriterija: vrijednost neto izvoza, izvoz po stanovniku, učešće na svjetskom tržištu, proizvodna i tržišna diverzifikacija. U 2013. godini tekući TPI indeks pokazuje najviše vrijednosti za proizvode od drveta, proizvode od kože, bazičnu prerađivačku industriju i odjeću. U većini izvoznih sektora u periodu 2009-2013. godina BiH gubi konkurentsku poziciju na svjetskim tržištima (niža pozicija prema indeksu promjene u odnosu na tekući indeks. U različitim sektorima su identificirana različita kritična pitanja (geografska koncentracija izvoza, proizvodna koncentracija, niska jedinična vrijednost izvoza, itd.).

Slika 6.5. Indeks trgovinskih performansi BiH

Source: ITC Trade Competitiveness Map

Note: The figures displayed on the bars correspond to the country's global rankings among other countries that export the same category of products. The current index and change in world market share index are the world country ranking for the sector under review. Only sectors with more than 1 US\$ million exports are considered.

Iz perspektive značaja industrije u pogledu broja kompanija, učešća u zaposlenosti i izvozu, potencijala klasterizacije i sl. moguće je identificirati pet grupa industrija sa potencijalom rasta izvoza i zaposlenosti.⁴⁰ Prvu grupu čini: šumarstvo i iskorištavanja šuma i pripadajuće uslužne djelatnosti, proizvodnja drveta i proizvoda od drveta, proizvodnja celuloze, papira i proizvoda od papira, proizvodnja namještaja, sa učešćem u BDP-u od 3,1%, učešćem u izvozu od 16,5%, 1.642 registrovane kompanije i gotovo 36.000 zaposlenih.

Drugu grupu čini: vađenje ruda metala, proizvodnja baznih metala i metalnih proizvoda, proizvodnja mašina i uređaja, proizvodnja saobraćajnih sredstava, sa učešćem u BDP-u 4,24% i učešćem u robnom izvozu 43,47%, 1.138 kompanija i oko 34.000 zaposlenih.

Treću grupu čini: poljoprivreda i lov i pripadajuće uslužne djelatnosti, proizvodnja prehrambenih proizvoda, pića i duhanskih proizvoda, proizvodnja ambalaže od plastičnih masa, sa učešćem u BDP-u od 11,1%, učešćem u izvozu od 7,4%, 1.793 registrovane kompanije i oko 38.000 zaposlenih.

Četvrtu grupu čini: proizvodnja drugih proizvoda od nemetalskih minerala, proizvodnja proizvoda za građevinarstvo od plastičnih masa, građevinarstvo, sa učešćem u BDP-u od 10,1%, vrijednosti izvoza 500 miliona KM, 3.975 registrovanih kompanija i oko 46.000 zaposlenih.

Peta grupa je vezana za turizam i ugostiteljstvo sa učešćem u BDP-u od 2,5%, vrijednošću izvoza od 1 milijarde KM, 1.078 registrovanih kompanija i oko 32.000 zaposlenih.

⁴⁰ Ovaj pristup je primjenjen u pripremi drafta Strategije rasta izvoza i zapošljavanja BiH. Isključena je grupa firmi vezana za rudarstvo i proizvodnju električne energije, budući da je dominantno čine kompanije u državnom vlasništvu.

6.4 Regionalna koncentracija ekonomske aktivnosti

U trećem poglavlju Izvještaja, upozorili smo na regionalne razlike u pogledu nivoa socio-ekonomskog razvoja u BiH. Slijedeći isti pristup, u ovom dijelu studije analiziramo koncentraciju ekonomske aktivnosti na nivou kantona u FBiH i regija u RS. Podjela RS na regije je ista kao u poglavlju 3, ili u skladu sa UNDP (2010) pristupom. Kao mjeru koncentracije koristili smo učešće svake industrije u ukupnoj zaposlenosti kantona/regije, kao i lokacijske koeficijente⁴¹. Koristili smo administrativne podatke o zaposlenosti za 2011 godinu. Rezultati su prezentirani u tabeli 6.10. Iz tabele smo isključili aktivnosti povezane sa sektorom država i primarno lokalne aktivnosti (tzv. nontradable sektor), kao što je javna administracija i odbrana, obrazovanje, zdravstvo, trgovina, finansije, transport, itd.

⁴¹ Lokacijski koeficijent pokazuje odnos između učešća određenog područja u zaposlenosti neke industrije i učešća tog područja u ukupnoj zaposlenosti. Dakle, lokacijski koeficijent za određenu regiju jednak je: % zaposlenih u određenoj oblasti u datoj regiji / % ukupno zaposlenih u zemlji. Npr: LQ vrijednosti 1 u rudarstvu znači da je regija u rudarstvu jednako specijalizirana kao i čitava zemlja; LQ vrijednosti 1,8 značio bi da regija ima veću koncentraciju u rudarstvu u odnosu na zemlju.

Tabela 6.10. Regionalna koncentracija ekonomske aktivnosti u BiH

Kanton/ regija	Učešće u zaposlenosti kantona regije (%)	Relativna specijalizacija kantona/regije (lokacijski koeficijent – LQ)
USK	Građevinarstvo 7,7; Hoteli i restorani 6,0; Proizvodnja prehrambenih proizvoda i pića 4,2; Prerada drveta i proizvoda od drveta, osim namještaja 4,0; Proizvodnja tekstila 2,3; Ostale poslovne aktivnosti 2,1; Proizvodnja mašina i uređaja, d.n.2,1; Proizvodnja metalnih proizvoda, osim mašina i opreme 2,0	Proizvodnja medicinske opreme 5,1; Ribarstvo 2,3; Proizvodnja tekstila 2,2 Proizvodnja mašina i uređaja, d.n. 2,0; Šumarstvo 1,7; Proizvodnja motornih vozila, prikolica i poluprikolica 1,7; Prerada drveta i proizvoda od drveta, osim namještaja; proizvodnja predmeta od slame i pletarskih materijala 1,7; Proizvodnja ostalih proizvoda od nemetalnih minerala 1,4; Proizvodnja proizvoda od gume i plastičnih masa 1,4; Proizvodnja prehrambenih proizvoda i pića 1,4;
POK	Građevinarstvo 6,0; Hoteli i restorani 5,2; Prerada drveta i proizvoda od drveta, osim namještaja 4,5; Proizvodnja motornih vozila, prikolica i poluprikolica 3,4; Proizvodnja prehrambenih proizvoda i pića 3,0; Štavljenje i obrada kože 2,9; Proizvodnja metalnih proizvoda, osim mašina i opreme 2,0; Poljoprivredni proizvodi, proizvodi lova i pripadajućih uslužnih djelatnosti 2,0	Proizvodnja duhanskih proizvoda 9,6; Proizvodnja motornih vozila, prikolica i poluprikolica 6,4; Poljoprivredni proizvodi, proizvodi lova i pripadajućih uslužnih djelatnosti 1,9; Prerada drveta i proizvoda od drveta, osim namještaja; proizvodnja predmeta od slame i pletarskih materijala 1,9; Štavljenje i obrada kože; proizvodnja kofera, ručnih torbi, sedlarskih i saračkih proizvoda i obuće 1,8; Vađenje ostalih ruda i kamena 1,6;
TK	Vađenje uglja i lignita; vađenje treseta 10,7; Građevinarstvo 7,9; Hoteli i restorani 3,2; Proizvodnja metalnih proizvoda, osim mašina i opreme 3,1; Proizvodnja namještaja 3,1; Proizvodnja odjevnih predmeta; dorada i bojenje krzna 2,9; Proizvodnja prehrambenih proizvoda i pića 2,4; Štavljenje i obrada kože 2,3;	Vađenje uglja i lignita; vađenje treseta 4,7; Vađenje ostalih ruda i kamena 3,2; Proizvodnja koksa, derivata nafte i nuklearnog goriva 3,1; Proizvodnja kancelarijskih mašina i računara 2,4; Proizvodnja namještaja; ostala prerađivačka industrija, d.n. 2,2; Proizvodnja hemikalija i hemijskih proizvoda 2,2; Proizvodnja mašina i uređaja, d.n. 2,0; Proizvodnja odjevnih predmeta; dorada i bojenje krzna 2,0; Proizvodnja proizvoda od gume i plastičnih masa 1,6; Proizvodnja ostalih saobraćajnih sredstava 1,5; Štavljenje i obrada kože; proizvodnja kofera, ručnih torbi, sedlarskih i saračkih proizvoda i obuće 1,4;
ZDK	Vađenje uglja i lignita; vađenje treseta 7,8; Građevinarstvo 7,6; Proizvodnja baznih metala 6,2; Proizvodnja tekstila 4,3; Hoteli i restorani 4,2; Proizvodnja metalnih proizvoda, osim mašina i opreme 3,4; Štavljenje i obrada kože 2,8; Proizvodnja prehrambenih proizvoda i pića 2,7; Proizvodnja namještaja 2,5; Proizvodnja odjevnih predmeta; dorada i bojenje krzna 2,4	Proizvodnja baznih metala 5,0; Proizvodnja celuloze, papira i proizvoda od papira 4,6; Proizvodnja tekstila 4,1; Vađenje uglja i lignita; vađenje treseta 3,5; Proizvodnja motornih vozila, prikolica i poluprikolica 2,0; Proizvodnja namještaja; ostala prerađivačka industrija, d.n. 1,9; Štavljenje i obrada kože; proizvodnja kofera, ručnih torbi, sedlarskih i saračkih proizvoda i obuće 1,7; Proizvodnja mašina i uređaja, d.n. 1,6; Proizvodnja odjevnih predmeta; dorada i bojenje krzna 1,6; Proizvodnja električnih motora, generatora i transformatora 1,5; Proizvodnja ostalih proizvoda od nemetalnih minerala 1,4; Proizvodnja metalnih proizvoda, osim mašina i opreme 1,4;
BPK	Proizvodnja hemijskih proizvoda 11,2; Proizvodnja metalnih proizvoda, osim mašina i opreme 7,7; Proizvodnja odjevnih predmeta; dorada i bojenje krzna 4,7; Proizvodi od gume i plastike 4,6; Građevinarstvo 4,5; Hoteli i restorani 4,3; Proizvodnja mašina i uređaja, d.n. 4,1; Rekreativne, sportske i kulturne djelatnosti 1,6	Proizvodnja hemikalija i hemijskih proizvoda 16,3; Proizvodnja proizvoda od gume i plastičnih masa 6,7; Proizvodnja mašina i uređaja, d.n. 4,0; Proizvodnja odjevnih predmeta; dorada i bojenje krzna 3,2; Reciklaža 3,1; Proizvodnja metalnih proizvoda, osim mašina i opreme 3,0; Iznajmljivanje mašina i opreme bez rukovaoca i iznajmljivanje predmeta za ličnu upotrebu i domaćinstvo 1,8;
SBK	Proizvodnja odjevnih predmeta; dorada i bojenje krzna 6,4; Hoteli i restorani 5,1; Proizvodnja metalnih proizvoda, osim mašina i opreme 5,0; Prerada drveta i proizvoda od drveta, osim namještaja 4,5; Građevinarstvo 4,4; Štavljenje i obrada kože 3,8; Šumarstvo 3,1; Proizvodnja prehrambenih proizvoda i pića 2,6; Rekreativne, sportske i kulturne djelatnosti 1,7	Proizvodnja odjevnih predmeta; dorada i bojenje krzna 4,4; Vađenje ostalih ruda i kamena 2,7; Štavljenje i obrada kože; proizvodnja kofera, ručnih torbi, sedlarskih i saračkih proizvoda i obuće 2,3; Proizvodnja kancelarijskih mašina i računara 2,3; Proizvodnja metalnih proizvoda, osim mašina i opreme 2,0; Prerada drveta i proizvoda od drveta, osim namještaja; proizvodnja predmeta od slame i pletarskih materijala 1,9; Proizvodi šumarstva, iskorištavanja šuma i pripadajućih uslužnih djelatnosti 1,8; Vađenje ruda metala 1,7; Proizvodnja

		ostalih proizvoda od nemetalnih minerala 1,6;
HNK	Pošta i telekomunikacije 5,9; Građevinarstvo 5,9; Hoteli i restorani 4,7; Proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i toplom vodom 4,3; Proizvodnja metalnih proizvoda, osim mašina i opreme 3,9; Proizvodnja prehrambenih proizvoda i pića 3,6; Proizvodnja baznih metala 2,9; Rekreativne, sportske i kulturne djelatnosti 2,1; Proizvodnja ostalih proizvoda od nemetal. minerala 2,0	Zračni saobraćaj 3,0; Pošta i telekomunikacije 2,7; Riba i ostali riblji proizvodi; usluge u vezi sa ribarstvom 2,4; Proizvodnja ostalih saobraćajnih sredstava 2,3; Proizvodnja baznih metala 2,3; Proizvodnja ostalih proizvoda od nemetalnih minerala 2,1; Proizvodnja metalnih proizvoda, osim mašina i opreme 1,6; Proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i toplom vodom 1,6; Rekreativne, sportske i kulturne djelatnosti 1,5; Uklanjanje otpadnih voda, odvoz smeća, sanitarne i slične djelatnosti 1,5;
ZHK	Građevinarstvo 7,5; Proizvodnja metalnih proizvoda, osim mašina i opreme 6,0; Proizvodnja prehrambenih proizvoda i pića 4,5; Rekreativne, sportske i kulturne djelatnosti 4,1; Hoteli i restorani 2,8; Proizvodnja ostalih proizvoda od nemetalnih minerala 2,0	Iznajmljivanje mašina i opreme bez rukovaoca i iznajmljivanje predmeta za ličnu upotrebu i domaćinstvo 4,7; Riba i ostali riblji proizvodi; usluge u vezi sa ribarstvom 3,1; Rekreativne, sportske i kulturne djelatnosti 2,9; Vađenje ruda metala 2,7; Proizvodnja proizvoda od gume i plastičnih masa 2,5; Proizvodnja metalnih proizvoda, osim mašina i opreme 2,4; Proizvodnja ostalih proizvoda od nemetalnih minerala 2,0; Reciklaža 1,8; Proizvodnja hemikalija i hemijskih proizvoda 1,8; Proizvodnja prehrambenih proizvoda i pića 1,4; Proizvodnja duhanskih proizvoda 1,4;
KS	Građevinarstvo 7,9; Pošta i telekomunikacije 4,7; Proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i toplom vodom 4,7; Proizvodnja prehrambenih proizvoda i pića 3,6; Hoteli i restorani 3,2; Rekreativne, sportske i kulturne djelatnosti 2,3;	Računarske i srodne djelatnosti 2,4; Proizvodnja duhanskih proizvoda 2,2; Pošta i telekomunikacije 2,1; Prateće i pomoćne djelatnosti u saobraćaju; djelatnost putničkih agencija 1,7; Ostale uslužne djelatnosti 1,7; Proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i toplom vodom 1,7; Rekreativne, sportske i kulturne djelatnosti 1,7; Ostale poslovne djelatnosti 1,6; Iznajmljivanje mašina i opreme bez rukovaoca i iznajmljivanje predmeta za ličnu upotrebu i domaćinstvo 1,6; Kopneni saobraćaj; cjevovodni transport 1,6; Reciklaža 1,4; Trgovina na veliko i posredovanje u trgovini, osim trgovine motornim vozilima i motociklima 1,4;
K10	Prerada drveta i proizvoda od drveta, osim namještaja 9,6; Šumarstvo 6,5; Građevinarstvo 6,2; Hoteli i restorani 3,6; Proizvodnja metalnih proizvoda, osim mašina i opreme 2,7; Proizvodnja električnih motora, generatora i transformatora 2,4; Poljoprivredni proizvodi, proizvodi lova i pripadajućih uslužnih djelatnosti 2,0	Proizvodnja električnih motora, generatora i transformatora 5,1; Prerada drveta i proizvoda od drveta, osim namještaja; proizvodnja predmeta od slame i pletarskih materijala 4,0; Proizvodi šumarstva, iskorištavanja šuma i pripadajućih uslužnih djelatnosti 3,8; Poljoprivredni proizvodi, proizvodi lova i pripadajućih uslužnih djelatnosti 1,9; Proizvodnja proizvoda od gume i plastičnih masa 1,5
Banja Luka	Hoteli i restorani 7,9; Građevinarstvo 6,2; Pošta i telekomunikacije 4,5; Proizvodnja prehrambenih proizvoda i pića 3,6; Prerada drveta i proizvoda od drveta, osim namještaja 3,2; Proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i toplom vodom 3,1; Proizvodnja metalnih proizvoda, osim mašina i opreme 2,2; Štavljenje i obrada kože 2,2	Proizvodnja radio, televizijske i komunikacione opreme i aparata 4,1; Riba i ostali riblji proizvodi; usluge u vezi sa ribarstvom 2,6; Vađenje ruda metala 2,1; Proizvodnja duhanskih proizvoda 2,1; Pošta i telekomunikacije 2,0; Proizvodnja celuloze, papira i proizvoda od papira 1,7; Proizvodnja medicinskih, preciznih i optičkih instrumenata, satova 1,7; Ugostiteljstvo 1,5;
Bijeljina	Hoteli i restorani 6,2; Građevinarstvo 5,9; Proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i toplom vodom 5,4; Poljoprivredni proizvodi, proizvodi lova i pripadajućih uslužnih djelatnosti 4,9; Proizvodnja prehrambenih proizvoda i pića 4,2; Prerada drveta i proizvoda od drveta, osim namještaja 3,2; Proizvodnja metalnih proizvoda, osim mašina i opreme 2,2; Vađenje ruda metala 2,1	Proizvodnja ostalih saobraćajnih sredstava 9,8; Vađenje ruda metala 7,3; Poljoprivredni proizvodi, proizvodi lova i pripadajućih uslužnih djelatnosti 4,7; Proizvodnja radio, televizijske i komunikacione opreme i aparata 2,6; Prateće i pomoćne djelatnosti u saobraćaju; djelatnost putničkih agencija 2,5; Vađenje sirove nafte i prirodnog gasa; pripadajuće uslužne djelatnosti, osim istraživačkih radova 2,5; Proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i toplom vodom 1,9; Proizvodnja proizvoda od gume i plastičnih masa 1,7

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi podataka APIF-a i AFIP-a.

6.5 Vještine kao ograničenje rastu

Različite ankete na nivou firmi koje su provedene u BiH ukazuju na to da firme i dalje imaju nezadovoljenu potražnju za radnicima, unatoč izazovima globalnog poslovnog okruženja. Jedno od tih ispitivanja se sprovodi godišnje od strane Federalnog zavoda za zapošljavanje. Na osnovu rezultata sprovedene ankete 2012. godine koja je obuhvatala 2.636 subjekata, firme u FBiH smanjile su postojeću bazu zaposlenika za 6,1% tokom 2012. godine. 71% firmi izrazilo je manjak zaposlenih. Ono što firme najčešće navode kao razlog zbog kojeg nisu mogle popuniti otvorene pozicije su nedostatak programa podrške, kvalifikacije aplikanata, poreska politika, nedovoljno praktično znanje i vještine (neadekvatan obrazovni sistem), i radno iskustvo.

46% anketiranih firmi planiralo je da poveća broj zaposlenih u 2013. godini. Od ovih firmi, 30% je trebalo nisko-obrazovanu, ali kvalifikovanu radnu snagu, 40% je trebalo zaposlene sa srednjom stručnom spremom i 22% zaposlene sa visokom stručnom spremom. Planirano novo zapošljavanje se uglavnom odnosilo na industriju (51%)⁴², slijede usluge (45%).

Većina ispitanih firmi također tvrde da imaju potrebe za obuku zaposlenih. Većina firmi je odgovorilo da zaposleni trebaju obuku u vezi specifičnih radnih zadataka. Međutim, veliki postotak firmi je odgovorilo da zaposleni trebaju obuku u drugim općim područjima, uključujući i interpersonalne vještine, poznavanje rada na računaru, stranih jezika i komunikacije.

Anketa preduzeća (engl. Entrprise Survey) iz 2013. godine takođe ukazuje na to da vještine predstavljaju značajno ograničenje za firme u BiH. Oko 7% firmi navodi vještine zaposlenika kao glavnu prepreku za poslovanje u BiH. Ipak, uočljivo je da je relativni značaj većine prepreka za poslovanje u BiH bio potisnut ograničenjima koje je nametnula politička nestabilnost.

Neadekvatno obrazovana radna snaga u prosjeku je predstavljala veće ograničenje za firme iz oblasti prerađivačke industrije, izvozno orjentisane i velike firme (tabela 6.10.).

Tabela 6.10. Postotak ispitanih firmi kojima je nedovoljno obučena radna snaga glavna prepreka za poslovanje

	2013
% svih anketiranih firmi	7,4
% firmi iz prerađivačke industrije	9,5
% izvozno orjentisanih firmi	14,7
% velikih firmi	17,2

Izvor: Anketa preduzeća Svjetske Banke iz 2012. godine

Veća je vjerovatnoća da će firme iz BiH ponuditi službenu obuku zaposlenima (52,4% ispitanih firmi) u odnosu na druge firme u regiji (32,8%). Takav rezultat upućuje na to da firme nastoje kompenzirati neadekvatno pruženo obrazovanje/trening od strane države i drugih trening institucija. Oni takođe ukazuju na to da troškovi obuke zaposlenika mogu postati značajan konkurentni teret za firme u BiH, u poređenju sa firmama u drugim zemljama u regiji.

⁴² Na prerađivačku industriju otpada 40% planiranog novog zapošljavanja.

6.6 Pregled poglavlja - identificirana ključna pitanja

- Nakon snažnog rasta u periodu 2006-2008., BiH ekonomija stagnira (tabela 6.1.)
- Posebno je izražena kriza zaposlenosti. Broj zaposlenih kontinuirano opada od 2008. Ovaj negativan trend konačno je prekinut u 2013 (slika 6.1.).
- Usluge su rasle najbrže u periodu 2006-2013., slijedi ih industrija, te poljoprivreda (tabela 6.2.).
- Unutar sektora industrija, najveći porast je zabilježen u prerađivačkoj industriji (tabela 6.2.).
- Dok je doprinos industrije rastu BDP-a bio u skladu s njenom relativnom veličinom, doprinos usluga je bio veći, a doprinos poljoprivrede dva puta manji u odnosu na njeno učešće u ekonomiji (tabela 6.6.).
- Od otpočinjanja krize, 4/5 rasta BDP-a skoncentrisano je u uslugama (tabele 6.2. i 6.4.).
- Evidentan je disparitet između veličine sektora u kontekstu dodane vrijednosti i broja radnika koje zapošljava (tabela 6.2.).
- Posmatrano ukupno za period 2006-2013., zaposlenost je došla isključivo kroz usluge. Elastičnost zaposlenosti je prilično niska i u uslugama (tabela 6.7.).
- Do 2009. rast industrije bio je rezultat zdrave kombinacije rasta zaposlenosti i produktivnosti (tabela 6.7.).
- Rast u uslužnom sektoru je uglavnom bio vezan za trgovinu i aktivnosti čiji značajni dijelovi pripadaju javnom sektoru kao što je javna administracija, odbrana i socijalna sigurnost, obrazovanje i zdravstvo. Međutim, mogu se primijetiti određeni pozitivni znakovi kod na znanju baziranih i visokotehnoloških usluga, kao što su: informacije, komunikacije, finansijske i aktivnosti osiguranja i profesionalne, naučne i tehničke aktivnosti (tabela 6.8., slike 6.3. i 6.4.).
- Analizom prerađivačke industrije kroz prizmu dinamike zapošljavanja, relativnog značaja pojedinih industrija, izvoznih performansi i sl., moguće je identificirati kompartivne prednosti u domenu drvne, metalske, prehrambene, tekstilne i kožne, kao i industrije proizvoda od plastike (tabela 6.9. i slika 6.5.).
- Značajne su razlike u regionalnoj koncentraciji pojedinih industrija (tabela 6.10.). Iste bi trebalo uvažavati kod dizajniranja budućih politika.
- Različite ankete na nivou firmi u BiH ukazuju na to da firme kontinuirano iskazuju nezadovoljenu potražnju za radnicima, uprkos drugim problemima u poslovnom okruženju. Kao ključne razloge navode nedostatak programa podrške, kvalifikacije aplikanata, poresku politiku, nedostatak praktičnih znanja i vještina i radno iskustvo.
- Većina anketiranih firmi takođe iskazuje potrebu za treningom zaposlenika.
- Neadekvatno educirana radna snaga u prosjeku se iskazuje kao veće ograničenje za firme iz oblasti prerađivačke industrije, izvozno orjentisane i velike firme (tabela 6.11.).

7. SIROMAŠTVO I NEJEDNAKOST

7.1 Siromaštvo

U periodu 2004-2012. godina bila su tri mjerenja siromaštva kalkilirana na bazi podataka iz Ankete o potrošnji domaćinstava (APD) u godinama 2004., 2007. i 2011 (tabela 7.1.). Mjere siromaštva su računate za relativno i apsolutno siromaštvo. U relativnim pokazateljima nije bilo značajne promjene u nivou siromaštva u periodu 2004-2011. godina. Stopa siromaštva je praktično ostala konstantna tokom vremena. Apsolutna stopa siromaštva osjetno je porasla u 2011. godini.

Tabela 7.1. Siromaštvo u Bosni i Hercegovini

	Apsolutno			Relativno		
	2004	2007	2011	2004	2007	2011
Linija siromaštva u tekućim cijenama (KM)	205,00	205,00	205,00	311,42	385,71	416,40
Stopa siromaštva	17,90	18,60	23,39	18,30	18,20	17,90
Jaz siromaštva	4,60	4,90	6,30	24,00	26,20	25,20

Izvori: APD 2004., 2007., 2011.

Siromaštvo je uglavnom koncentrisano van urbanih područja BiH, i tako je u oba entiteta (tabela 7.2.). Razlika u stopama siromaštva u urbanim sredinama među entitetima je zbog značajno niske stope siromaštva u glavnom gradu (koji je lociran u FBiH). Kada se isključe dva najveća grada (Banjaluka i Sarajevo), stope siromaštva u preostalim urbanim dijelovima su čak veće nego u ruralnim dijelovima (UNDP, 2013).

Tabela 7.2. Stopa siromaštva po entitetima i tipu naselja, 2004, 2007, 2011.

	Ukupno			Ruralno			Urbano		
	2004	2007	2011	2004	2007	2011	2004	2007	2011
BiH	17,9	18,6	16,35	23,1	23,9	22,3	11	11	10,4
FBiH	18,5	17,4	15,4	25,2	23,6	21,9	10,8	9,9	8,9
RS	17,5	20,2	18,55	20,6	23,9	23,6	12,1	13,2	13,5
BD	7,9	25	-	13,8	32,5	14,2	1,1	16,5	-

Izvori: APD 2004., 2007., 2011.

Obzirom na veličinu ne-urbanog stanovništva, debata o siromaštvu bi se trebala koncentrisati na ruralno siromaštvo. Ruralno siromaštvo u manjoj mjeri zavisi od poljoprivrede. Prema UNDP-ovoj Anketi ruralnih domaćinstava iz 2011.godine, samo 6% domaćinstava ostvaruje njihov dohodak od poljoprivrede (UNDP, 2012). Zaposlenost u poljoprivredi je uglavnom neformalna; rad uglavnom osiguravaju neplaćeni članovi domaćinstva. Ovo rezultira situacijom da samo neznatan broj poljoprivrednika ima zdravstveno i/ili penziono osiguranje, što vodi nedostatku dohotka i ekonomske aktivnosti.

Sljedeća tabela pokazuje stopu siromaštva prema statusu na tržištu rada.

Tabela 7.3. Stopa siromaštva prema polu i statusu na tržištu rada nosioca domaćinstva, 2007. i 2011.

	2007			2011		
	Oba spola	Muškarci	Žene	Oba spola	Muškarci	Žene
Zaposleni	16,4	17,0	9,3	20,4	21,2	8,8
Nezaposleni	26,8	27,9	16,0	37,0	37,9	25,0
Penzionisani	17,3	18,5	12,2	21,4	22,0	17,7
Nesposobni za rad	35,2	38,8	30,9	43,8	47,8	33,3
Domaćice	18,1	16,8	18,2	25,4	24,0	25,4
Drugi neaktivni	14,9	19,6	7,7	40,9	42,2	14,4

Izvor: IBHI, 2014

Domaćinstva sa zaposlenim nosiocem imaju najnižu stopu siromaštva i ona opada s vremenom, dok su ona sa nezaposlenim, penzionerom ili neaktivnim nosiocem domaćinstva znatno siromašnija i udio siromašnih ljudi u tim skupinama se povećava. Daljnja razrada pokazuje da je tradicionalno najveća stopa siromaštva među domaćinstvima sa nosiocem koji je u stanju raditi, koji je u potrazi za prvim radnim mjestom ili je domaćica (IBHI, 2014).

Sljedeća tabela pokazuje stopu siromaštva prema statusu u zaposlenosti.

Tabela 7.4. Stopa siromaštva prema polu i statusu na tržištu rada nosioca domaćinstva, 2011.

	Oba spola	Muškarci	Žene
Poslodavac	9,0	9,5	-
Samozaposlen	33,5	34,4	12,5
Zaposlen	19,8	20,8	6,8

Izvor: IBHI, 2014

Najveća stopa siromaštva među samozaposlenim osobama može se objasniti obilježjima samozaposlenih osoba u BiH. Prema podacima ARS 2013, većina samozaposlenih ljudi su oni s niskim nivoom obrazovanja, koji rade u ruralnim područjima, i to uglavnom u poljoprivredi. Dalje informacije se nalaze u sljedećoj tabeli.

Tabela 7.5. Stopa siromaštva prema polu i ekonomskoj aktivnosti nosioca domaćinstva, 2011.

	Oba spola	Muškarci	Žene
Poljoprivreda	37,8	38,3	16,7
Industrija	23,1	23,4	12,7
Građevinarstvo	30,9	31,1	-
Trgovina i transport	16,6	17,6	4,5
Druge usluge	11,2	11,9	6,8

Izvor: IBHI, 2014

Kao što možemo vidjeti, domaćinstva sa nosiocem koji je zaposlen u poljoprivredi su siromašnija.

Najveća razlika u stopama siromaštva se primjećuje među domaćinstvima sa različitim nivoom obrazovanja nosioca domaćinstva. Stope se nalaze u narednoj tabeli.

Tabela 7.6. Stopa siromaštva prema polu i nivou obrazovanja nosioca domaćinstva, 2011.

	Oba spola	Muškarci	Žene
Bez obrazovanja	52,4	57,9	46,4
Osnovno	35,1	40,5	19,2
Srednje	18,5	19,6	6,7
Visoko	5,1	5,7	4,7

Izvor: IBHI, 2014

Kao što se može vidjeti iz tabele, najranjivija kategorija su domaćinstva sa nosiocem koji nema nikakvo obrazovanje, dok siromaštvo među domaćinstvima sa visokoobrazovani nosiocem gotovo ne postoji. U usporedbi sa podacima o siromaštvu među nezaposlenim osobama, te podacima o odnosu između nivoa obrazovanja i statusa zaposlenosti, može se zaključiti da je obrazovanje jedna od najvažnijih mjera za smanjenje siromaštva.

Druga osjetljiva kategorija iz perspektive siromaštva su izbjeglice, interno raseljene osobe i povratnici. Statistike siromaštva ukazuju da je 37% interno raseljenih osoba i izbjeglica siromašno i isključeno, uglavnom kao rezultat činjenice da su se preselili u novo okruženje, izgubili njihove predratne društvene mreže i imaju više poteškoća da se uključe na tržište rada zbog gubitka društvenog kapitala (Kondylis, 2008.). Status povratnika je takođe vrlo težak budući da ih većina nema penziono i zdravstveno osiguranje, dok se suočavaju sa diskriminacijom od strane lokalnih vlasti. Zbog ovih problema procjenjuje se da 50% interno raseljenih osoba i izbjeglica još uvijek plaćaju za zdravstvene usluge za njihovu djecu, čak i u slučajevima kada imaju zdravstveno osiguranje (UNICEF, 2008).

Regionalne razlike u nivou ekonomskog rasta, stopama siromaštva, stopama zaposlenosti i nezaposlenosti, stopama internih migracija, kao i pristupu bazičnim uslugama, kreiraju dodatan pritisak na ruralno-urbanu migraciju, što rezultira u novim izazovima vezanim za potrebe za novom infrastrukturom, stanogradnjom, obrazovanjem i drugim objektima u urbanim područjima. Navedeno traži razvoj strategija i politika koje će direktno adresirati pitanja regionalnih razlika.

Prema Chzen (2008), ruralna djeca će vjerovatnije biti siromašnija nego urbana djeca. Učešće siromašne djece u ruralnim područjima je 22%, u poređenju sa 13% u urbanim područjima. Značajno je da je većina djece u ruralnim područjima. Ovo znači da skoro 2/3 ukupnog broja djece i 3/4 (relativno) siromašne djece živi u ruralnim područjima.

Rezultati analize o glavnim izvorima dohotka prema spolu bazirani na ARS 2013 podacima prezentirani su u tabeli ispod.

Tabela 7.7. Glavni izvori dohotka prema spolu

Izvor dohotka	Zaposleni	Nezaposleni	Neaktivni
Plaća	77,54	0,59	23,00
Regularna penzija	1,4	0,34	21,09
Porodična penzija	0,55	0,67	11,73
Invalidska penzija	0,23	0,17	6,04
Prihodi od poljoprivrede	12,05	4,93	1,78
Renta	2,53	4,07	0,84
Primanja od drugih članova porodice	4,87	69,9	49,58
Primanja od drugih ljudi	0,29	10,16	4,67
Ostala primanja i beneficije	0,53	9,18	4,05

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013. podataka koristeći Stata 13 softver

Rezultati sugerišu da je plaća kao izvor dohotka mnogo češća među muškarcima nego ženama, dok je porodična penzija više učestala među ženama.

7.2. Nejednakost

Siromaštvo također odražava propuste u redistribuciji dohotka koji vode velikim nejednakostima i pretjeranoj koncentraciji bogatstva u rukama manjine, dok je veliki dio stanovništva prisiljen živjeti ograničeno, isključeno, marginalizirano. Nejednakost mjerena odnosom učešća dohodovnih kvintila

S80/S20 (mjera nejednakosti distribucije dohotka) je računata kao odnos ukupnog dohotka ostvarenog od strane 20% stanovništva sa najvišim dohotkom prema ukupnom dohotku ostvarenim od strane 20% stanovništva sa najnižim dohotkom. U periodu 2004-2011. nejednakost je smanjena za 1%-ni poen sa 5,9% u 2004. na 4,9% u 2011. godini. Nejednakost od 4,9% znači da 20% najbogatijeg stanovništva ima gotovo pet puta viši nivo dohotka ili potrošnje u odnosu na 20% najsiromašnijih. U isto vrijeme prosječan nivo nejednakosti u EU je bio 5,1%. Gini koeficijent, druga mjera nejednakosti, iznosio je 36,6% u 2011., što je bilo iznad koeficijenta za EU (31%). Najniži Gini koeficijent je zabilježen u Sloveniji i Belgiji (23,8%, 26,3% respektivno), a najviši u Latviji, Bugarskoj, Portugalu (35,4%, 35,1%, 34,2%, respektivno).

Ako analiziramo statute tržišta rada nosioca domaćinstva prema kvantilima potrošnje, možemo uočiti značajne razlike u pristupu tržištu rada prema ljudima sa različitim mjestima distribucije potrošnje (tabela 7.8).

Table 7.8. Statusi tržišta rada nosioca domaćinstva prema kvantilima potrošnje (%)

Status na tržištu rada	Kvantili potrošnje					
	1	2	3	4	5	Svi
Zaposlen na puno radno vrijeme	14,19	29,93	45,55	53,80	61,17	40,92
Zaposlen na pola radnog vremena	7,37	5,10	4,45	4,01	4,12	5,01
Zaposlen sa radnim iskustvom	6,28	6,94	7,05	5,42	4,12	5,96
Nezaposlen bez radnog iskustva	1,84	0,33	1,74	0,33	0,76	1,00
Domaćica	21,24	13,67	8,46	6,40	3,36	10,63
Student	0,22	0,22	0,22	0,00	0,11	0,15
Nesposoban za rad	6,93	2,17	0,98	1,84	0,98	2,58
Penzionisan	41,39	40,89	31,56	27,77	24,62	33,25
Drugo	0,54	0,76	0,00	0,43	0,76	0,50

Izvor: Vlastite kalkulacije na bazi APD 2011. podataka koristeći Stata 13 softver

Kao što možemo vidjeti, zaposlenost na puno radno vrijeme raste, dok opada zaposlenost na pola radnog vremena, skupa sa distribucijom potrošnje. Osim toga, udio domaćica i penzionisanih nosioca domaćinstva se smanjuje od nižih ka višim kvantilima distribucije potrošnje. To ukazuje na snažnu povezanost između nivoa potrošnje u domaćinstvima i statusa na tržištu rada njihovih nosioca, što se može tumačiti kao efekat razlika u pristupu tržištu rada od strane različitih skupina ili efekat stanja na tržištu rada na nivo potrošnje.

7.3 Socijalna zaštita

Socijalna zaštita u BiH uključuje obavezne (bazirane na osiguranju) i neobavezne (nisu bazirane na osiguranju) šeme socijalne zaštite. Kao i u većini zemalja, obavezne ili šeme socijalnog osiguranja bazirane na regularnim finansijskim doprinosima korisnika šema, osiguravaju zaštitu od prethodno definisanih rizika, npr. loše zdravlje, starost, nesposobnost i nezaposlenost. Neobavezni ili programi socijalne pomoći su bazirani na dvije glavne kategorije: oni koji targetiraju siromašno stanovništvo (programi sa cenzusom) i oni koji ne targetiraju siromašne, koji mogu nametnuti dodatne uslove za pristup i ostvarivanje prava (uslovljenost).

Benefiti bazirani na osiguranju uključuju: benefite od penzionog i invalidskog osiguranja, benefite od zdravstvenog osiguranja, benefite od osiguranja od nezaposlenosti. Pored ovih formalnih tipova benefita, doznake kao neformalno socijalno osiguranje su takođe vrlo važne u BiH.

BiH troši približno 24% BDP-a na programe socijalne zaštite, uključujući programe socijalnog osiguranja i programe socijalne pomoći, ali isključujući osiguranje od nezaposlenosti. Međutim, nivo potrošnje nije najbolji indikator kvaliteta, efektivnosti i dostupnosti programa. Najveći dio ukupnih izdvajanja na programe socijalne zaštite su programi bazirani na doprinosima npr. programi zdravstvene zaštite (10,2%) i penzije (10,1%). Programi socijalne pomoći koštaju 3,9% BDP-a, što ih rangira kao najskuplje programe u poređenju sa EU i zemljama Zapadnog Balkana. Uprkos značajnim fiskalnim odlivima, pokrivenost neobaveznim transferima je niska, i komparativno značajan dio benefita odlazi ka onima u bogatijim kvantilima. Neobavezni socijalni benefiti imaju zanemariv uticaj na siromaštvo, i ne-targetirani programi su dostigli limite fiskalnog okvira do tačke istiskivanja targetiranih programa. Prema izvještaju Svjetske banke, 12,4% stanovništva izvještava da prima benefite u formi socijalnih transfera koji nisu bazirani na doprinosima (civilni ili vezani za ratne veterane). Međutim, samo mali dio siromašnih je pokriven benefitima. Mnogo veći dio stanovništva prijavljuje da prima benefite po osnovu socijalnog osiguranja (40%), i oko polovine stanovništva izvještava da prima neki tip benefita (socijalno osiguranje bazirano na doprinosima i/ili socijalne transfere koji nisu bazirani na doprinosima).

U BiH osobe starosti 65 i više godina čine 14,19% ukupnog stanovništva. Izdvajanja za penzije su u prosjeku 9,4% BDP-a i među najvišim su u poređenju sa EU i zemljama Zapadnog Balkana. Oko 60% stanovništva iznad 65 godina nije pokriveno regularnim starosnim penzijama ili nekom drugom šemom, posebno ruralno stanovništvo, kao što su poljoprivrednici, itd. Ovako niska pokrivenost predstavlja ozbiljan socijalni problem za BiH, čineći ovo stanovništvo osjetljivim na siromaštvo i socijalnu isključenost. Drugi značajan problem je taj da je visina penzija nedovoljna za veliki broj korisnika. Gotovo polovina korisnika prima minimalnu penziju.

Tabela 7.9. Podaci o penzijama u FBiH i RS

		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Broj korisnika	FBiH	306.68	313.92	326.36	342.65	356.06	368.79	338.79
	RS	191.81	195.07	202.56	209.32	219.28	226.29	232.76
Broj osoba za koje se uplaćuju doprinosi	FBiH	388.42	389.60	413.68	430.75	437.50	438.95	440.75
	RS	242.62	248.14	258.24	259.21	258.63	244.45	238.96
Broj korisnika (godišnja promjena u %)	FBiH	2,80	2,54	3,78	4,99	3,91	3,58	-8,14
	RS	-	1,70	3,84	3,34	4,76	3,20	2,86
Broj osoba za koje se uplaćuju doprinosi (godišnja promjena u %)	FBiH	-	0,30	6,18	4,13	1,57	0,33	0,41
	RS	-	2,27	4,07	0,38	-0,22	-5,48	-2,25
Mjesečna penzija, prosjek	FBiH	224,38	256,92	299,88	340,00	346,00	340,00	349,00
	RS	189,00	215,00	237,30	309,00	335,00	321,00	321,00
Mjesečne plaće, prosjek	FBiH	578,00	603,00	662,00	751,00	792,00	804,00	819,00
	RS	465,00	521,00	585,00	755,00	788,00	784,00	809,00
Prosječne plaće, realna stopa rasta (%)	FBiH	-	2,20	7,80	5,30	5,70	-0,20	-1,60
	RS	6,50	2,30	10,20	20,40	4,80	2,90	-0,70
Prosječne penzije, realna stopa rasta (%)	FBiH	1,60	2,00	17,00	11,40	1,80	-3,20	-1,00
	RS	-	6,40	8,40	20,50	8,10	-2,50	-3,50
Odnos prosječnih penzija spram prosječnih plaća	FBiH	38,55	42,61	43,05	44,53	46,08	47,68	49,33
	RS	40,65	41,27	40,56	40,93	42,51	40,94	39,68

Izvor: Godišnji izvještaji statističkih agencija u BiH, 2007-2012.

Kada se radi o osobama sa invaliditetom, podjela odgovornosti između državnih, entitetskih, kantonalnih i vlasti na nivou općina čini izuzetno teškim ostvariti sistematsku, koherentnu promjenu. Postoji takođe nedostatak zajedničkih kriterija na temelju kojih bi se realizirala ova prava, što vodi diskriminaciji osoba sa invaliditetom prema uzroku invaliditeta i mjestu prebivališta, i kreiranju nejednakosti u ostvarivanju prava, osiguranju benefita po osnovu ličnog invaliditeta, finansijskih kompenzacija za pomoć i brigu od strane druge osobe i kompenzacija za pomoćna pomagala. Pored

toga postoje i značajna kašnjenja u plaćanjima prema onima koji su ostvarili prava. Ratni veterani sa invaliditetom i civilne žrtve rata ostvaruju mnogo viša primanja u odnosu na druge osobe sa invaliditetom. Postoje s toga tri različita nivoa benefita u slučajevima kada nivo invaliditeta može biti identičan, u stvari diskriminatorni sistem. RS održava razlike između dvije grupe, ratni veterani sa invaliditetom i drugi sa invaliditetom (uključujući civilne žrtve rata), ali održava mnogo veću razliku u plaćanjima prema prvima u poređenju sa onima u FBiH.

Zdravstveno osiguranje pokriva obavezno, prošireno i dobrovoljno osiguranje. Ukupna izdvajanja za zdravstvenu zaštitu u BiH iznose 10,21% BDP-a u 2011. godini, što je gotovo jednako prosjeku za zemlje visokog dohotka (12,26% BDP-a) i među najvišim je u poređenju sa EU zemljama članicama. U periodu nakon 1995 godine, zdravstvena potrošnja (primarno javna) je bila u porastu. Privatna direktna izdvajanja pokazuju trendove blagog opadanja. U BiH privatna izdvajanja za zdravstvo su u potpunosti direktna izdvajanja, budući da privatno zdravstveno osiguranje čini vrlo mali dio privatne potrošnje. Iako je pravo na zdravstvenu zaštitu univerzalno pravo dostupno svakom građaninu, pokrivenost zdravstvenim osiguranjem kreće s oko 85% u FBiH, i nije se mijenjalo u posljednjih nekoliko godina. Poljoprivredni radnici čine manje od 1% onih za koje se uplaćuje zdravstveno osiguranje.

Šeme socijalne pomoći su uglavnom kategorijski programi koji targetiraju invalide rata, njihove porodice, civilne žrtve rata, itd., i programi bazirani na cenzusu koji osiguravaju različite novčane i benefite u naturi. Iako su programi bazirani na cenzusu dizajnirani da odgovore na ključne društvene, zdravstvene i ekonomske rizike, kao što je nedostatak dohotka, invalidnost, starost, nezaposlenost, većina ovih programa ne ispunjava njihovu primarnu funkciju zbog niskih nivoa pokrivenosti i loše adekvatnosti benefita. Regulacija, finansiranje i upravljanje šemama socijalne pomoći u FBiH je izrazito decentralizirano. Kompetencije su podijeljene između entiteta, kantona i općina, s tim da je finansiranje ovih programa uglavnom na teret kantona.

Dostupni podaci iz ARS-a o pokrivenosti programa socijalne pomoći koje pružaju agencije za zapošljavanje prikazani su u narednoj tabeli.

Table 7.10. Podaci o socijalnoj pomoći koje pružaju agencije za zapošljavanje

	Socijalna pomoć JSZ	Zdravstveno osiguranje JSZ
Da	2,75%	84,67%
Ne	96,7%	14,78%
Ne znam	0,56%	0,56%

Podaci ukazuju na to da je socijalna pomoć veoma mala i da je glavna uloga zavoda za zapošljavanje pružanje zdravstvenog osiguranja.

Od značaja je takođe (ali često zanemarena) uloga interne migracije i s tim u vezi internih doznaka u socijalnoj zaštiti. Iako ne postoje pouzdani podaci ili istraživanja o tokovima internih doznaka, raspoloživi dokazi sugerišu da su ovi tokovi dosta značajni. Postoje dva tipa tokova internih doznaka između ruralnih i urbanih područja. Prvi je tok od urbanih ka ruralnim područjima, uglavnom u vidu novčanih tokova od djece koja rade u urbanim područjima ka njihovim roditeljima. Drugi tok su doznake u naturi, uglavnom poljoprivredni proizvodi, od roditelja ka njihovoj djeci u gradovima. Urbanizacija je još uvijek relativno "mlad" fenomen u BiH i porodične veze između ruralnih i urbanih područja koje doprinose visokom nivou tokova internih doznaka su još uvijek snažne. Međutim, starenje populacije migranata iz ruralnih u urbana područja će neminovno voditi opadanju ovih tokova u budućnosti, što bi trebalo imati u vidu. Smanjeni tokovi između ruralnih i urbanih područja će voditi smanjenju pozitivnog doprinosa ovih tokova neformalnoj socijalnoj zaštiti u ruralnim područjima, što će povećati potrebu za poboljšanjem formalnih mehanizama socijalne zaštite.

Box 3. Uloga BiH dijaspore u ekonomskom razvoju (i povećanom zapošljavanju) u BiH

BiH dijaspora šalje značajne iznose doznaka u BiH. Iako iznos od približno 2 milijarde KM godišnje u posljednjih 15 godina predstavlja značajan iznos novca koji podržava blagostanje velikog broja domaćinstava u BiH, ovo ne mora imati samo socijalno-ekonomske efekte, nego i efekat na ekonomski rast i razvoj zemlje. Od značaja je da razumijemo mikro strukturu i makro podatke priliva doznaka.

Prema APD 2011. prosječni godišnji iznos doznaka koje primi domaćinstvo u BiH je 4 hiljade KM. Učešće domaćinstava koja primaju doznake je 10%. Ovo znači da, ukoliko ima približno 1,1 milion domaćinstava u BiH, oni primaju oko 440 miliona godišnje. Iznos priliva doznaka koji izvještava Centralna banka BiH je 2 milijarde KM godišnje (isključujući penzije). Ovo znači da iznos od približno 1,5 milijardi KM priliva doznaka godišnje nisu mikro nivo doznake, ili novac koji je identificiran kroz pitanja u anketama koja traže od ljudi da kažu da li novac primaju od rođaka ili prijatelja iz inostranstva. Preostali iznos može se objasniti ukoliko razumijevamo metodologiju Centralne banke kod procjena iznosa doznaka. Glavni izvor podataka za ove procjene su administrativni podaci prikupljeni od komercijalnih banaka. Budući da one bilježe sve privatne transfere pojedincima kao doznake, podatak na makro nivou takođe uključuje transfere iz inostranstva za prodaje usluga stranim kompanijama i konsultantskim agencijama. Budući da broj povratnika u BiH koji formiraju vlastite kompanije ili rade kao "freelenseri" za njihove ranije poslodavce u inostranstvu raste (npr. dokazi iz intervju sa predstavnicima HUB 387 i Bit alijanse, što je prezentirano u poglavlju 5) možemo očekivati da se tokovi doznaka povećaju u budućnosti. Mnogi od njih su se vratili motivirani prilikom da rade kao partneri, umjesto kao zaposlenici njihovih kompanija vani. Ove "outsourcing" aranžmane trebalo bi istražiti kao priliku za povratak visokoobrazovanih ljudi iz inostranstva, što bi imalo pozitivne fiskalne, razvojne i koristi u vezi zapošljavanja u BiH.

Drugi primjer pozitivnih efekata BiH dijaspore je grad Goražde, gdje su dva člana dijaspore (vlasnici velikih kompanija) odlučili da lociraju proizvodne kapacitete njihovih kompanija u mjestima iz kojih su potekli, što je rezultiralo značajnim smanjenjem nezaposlenosti u ovoj opštini, ali i u susjednim opštinama. Samo nekoliko godina ranije, Goražde je bilo jedan od gradova sa najvišim stopama nezaposlenosti i siromaštva, a sada se suočava sa nedostatkom radne snage, koja pristiže iz drugih gradova. Ovaj primjer pokazuje kakav razvojni efekat (i efekat na zapošljavanje) može imati privlačenje investicija dijaspore u BiH. Nažalost, BiH još uvijek nema strategiju fokusiranu na uključivanje dijaspore u njen razvoj i većina pozitivnih primjera koji su imali značajan uticaj na razvoj zemlje rezultat su isključivo privatnih inicijativa, bez podrške BiH vlasti.

Konačno, povećanje zaposlenosti u maloj otvorenoj ekonomiji, kao što je BiH, ne može se ostvariti bez značajnog povećanja izvoza. Našu dijasporu bi trebalo istražiti kao jednu od ključnih snaga u promociji BiH izvoza, ne samo kroz povećanje trgovine dobara koja imaju etnički predznak, nego i kroz bolju uključenost BiH kompanija u međunarodne lance vrijednosti koristeći dijasporu kao kontakte i promotore ovih aktivnosti. Pored izvoza dobara trebali bismo razmotriti i izvoz usluga, uključujući ranije spomenute konsultantske usluge, kao za dijasporu vezane i druge tipove turizma, visokog obrazovanja i usluga zdravstva.

7.4 Pregled poglavlja - identificirana ključna pitanja

- Relativna stopa siromaštva u BiH je praktično ostala konstantna tokom perioda 2004-2011. Apsolutna stopa siromaštva osjetno je porasla u 2011. godini (tabela 7.1).
- Siromaštvo u BiH je uglavnom koncentrisano u ruralnim područjima (tabela 7.2).
- Glavne osjetljive grupe su nezaposleni, osobe s nižim nivoom obrazovanja, i domaćinstva s većim brojem članova (tabele 7.3 - 7.6).
- Posebno osjetljiva kategorija iz perspektive siromaštva su izbjeglice, interno raseljene osobe i povratnici. Statistike siromaštva ukazuju da je 37% interno raseljenih osoba i izbjeglica siromašno i isključeno, uglavnom kao rezultat činjenice da su se preselili u novo okruženje, izgubili njihove predratne društvene mreže i imaju više poteškoća da se uključe na tržište rada zbog gubitka društvenog kapitala (Kondylis, 2008).

- Domaćinstva kojima su prihodi od poljoprivrede glavni izvor prihoda imaju veću vjerovatnoću da budu siromašna (tabela 7.7). Ako ovaj podatak kombinujemo s podacima da su osobe u ruralnim područjima, oni koji su zaposleni u poljoprivredi, i oni koji imaju nizak nivo obrazovanja siromašniji, te da su neformalno zaposlene osobe najčešće nisko obrazovane osobe, dolazimo do zaključka da su politike uključivanja neformalno zaposlenih osoba u poljoprivedu u sisteme socijalne zaštite jedan od prioriteta borbe protiv siromaštva u BiH.
- U periodu 2004-2011. nejednakost u BiH je smanjena za 1%-ni poen sa 5,9% u 2004. na 4,9% u 2011. godini. Nejednakost od 4,9% znači da 20% najbogatijeg stanovništva ima gotovo pet puta viši nivo dohotka ili potrošnje u odnosu na 20% najsiromašnijih. U isto vrijeme prosječan nivo nejednakosti u EU je bio 5,1%.
- Gini koeficijent, druga mjera nejednakosti, iznosio je 36,6% u 2011., što je bilo iznad koeficijenta za EU (31%).
- Podaci (Tabela 7.8) ukazuju na snažnu povezanost između nivoa potrošnje u domaćinstvima i statusa na tržištu rada njihovih nosioca, što se može tumačiti kao efekat razlika u pristupu tržištu rada od strane različitih skupina ili efekat stanja na tržištu rada na nivo potrošnje.
- BiH troši značajan iznos budžeta na različite oblike socijalne zaštite. Međutim, pokrivenost šemama socijalne zaštite je generalno niska i targetiranje je slabo. Efekat socijalnih benefita na smanjenje siromaštva i nejednakosti je zanemariv.
- Oko 60% stanovništva iznad 65 godina nije pokriveno regularnim starosnim penzijama ili nekom drugom šemom, posebno ruralno stanovništvo, kao što su poljoprivrednici, itd. Drugi značajan problem je taj da je visina penzija nedovoljna za veliki broj korisnika. Gotovo polovina korisnika prima minimalnu penziju (Tabela 7.9).
- Iako je pravo na zdravstvenu zaštitu univerzalno pravo dostupno svakom građaninu, pokrivenost zdravstvenim osiguranjem kreće se oko 85%, i nije se mijenjalo u posljednjih nekoliko godina. Poljoprivredni radnici čine manje od 1% onih za koje se uplaćuje zdravstveno osiguranje.
- Konačno, potrebno je razumjeti i iskoristiti potencijale novčanih doznaka i dijaspore za kreiranje novih radnih mjesta kroz investicije, transfer znanja, turizam i unapređenje izvoza.

8. AKTIVNE POLITIKE NA TRŽIŠTU RADA

Svrha aktivnih politika tržišta rada (APTR) je da reduciraju visoku stopu nezaposlenosti kroz programe podrške poslodavcima, novo zapošljavanje i organizaciju stručnog treninga, javne radove i pripremu za zaposlenost. Implementacija APTR je jedna od značajnih aktivnosti javnih službi za zapošljavanje (JSZ).

Trenutni portfolio APTR u BiH je vrlo limitiran, sa naglaskom na subvencije plaća poslodavcima (kako bi se kreirali novi i održali postojeći poslovi) i samozapošljavanje. Troškovno efektivnije APTR (traženje posla, savjetovanje i slične funkcije posredovanja) nedostadne su u službama za zapošljavanje.

Sredstva za APTR primarno osiguravaju JSZ. Dodatna podrška osigurava se iz: budžeta entiteta, distrikta i kantonalnih nivoa; poslodavaca, i ; inostranstva (Svjetska banka, vlade određenih zemalja, npr. Švicarska, Austrija, Španija, razvojne agencije kao što su USAID, ADA ili SDC, međunarodne organizacije kao što je United Nations Volunteers i sl.).

Upućivanje nezaposlenih osoba prema APTR (i kompanija zainteresovanih da uzmu učešće) bazirano je na javnim objavama, kroz novinske oglase i javne pozive za apliciranje za učešće u programima. Uloga JSZ je da informiraju registrovane nezaposlene osobe o raspoloživim programima, osiguravaju poštivanje kriterija kvalifikovanosti i nadgledaju implementaciju programa.

Oko 70% programa uključuje kofinansiranje novog zapošljavanja i samozapošljavanja, i uglavnom je ciljano na (ARZ, 2013): mlade ljude bez prethodnog radnog iskustva, žene i povratnike.

8.1 Institucionalna osnova za poduzimanje APTR

JSZ je organizovana kroz agenciju na državnom nivou, zavode za zapošljavanje na nivou entiteta (Federacije BiH i Republike Srpske), Brčko Distrikta i lokalnih/kantonalnih službi za zapošljavanje u Federaciji BiH. Međutim, implementacija APTR je odgovornost JSZ na entitetskom i kantonalnom/lokalnom nivou. JSZ entitetski ured je uključen u ukupnu koordinaciju i metodološki razvoj, dok mreže filijala brinu o realizaciji mjera i pružanju usluga klijentima, tako da je implementacija decentralizirana.

Koordinaciju JSZ na nivou kantona u FBiH vrši Zavod za zapošljavanje FBiH. Kantonalne službe nisu odgovorne entitetskom JSZ, nego kantonalnim skupštinama. Zavod za zapošljavanje FBiH koordinira saradnju između kantona i direktno finansira APTR. Postoji deset kantonalnih službi za zapošljavanje (po jedna za svaki kanton) i 74 općinska biroa za zapošljavanje. FBiH daje smjernice za aktivne mjere na tržištu rada, ali programe odobravaju kantonalne službe za zapošljavanje.

Zavod za zapošljavanje Republike Srpske je centralizovana agencija s regionalnim uredima direktno odgovornim za JSZ na entitetskom nivou. Postoji šest regionalnih ureda i 56 lokalnih poslovnica.

U Brčko Distriktu služba za zapošljavanje je direktno povezana sa uredom gradonačelnika i potpuno se finansira iz budžeta Distrikta.

JSZ u BiH pruža sve vrste programa i usluga koje se uobičajeno pružaju od strane ovog tipa institucija: registracija nezaposlenih osoba, isplata novčane naknade za podršku nezaposlenim osobama, davanje smjernica i savjetodavnih usluga za osobe koje traže posao i realizacija aktivnih politika kao što su: obuka, subvencioniranje plaće i osiguranje javnih radova.

8.2 Osnove politike za provođenje APTR

Strategija zapošljavanja u Bosni i Hercegovini za period 2010-2014. (SZBiH) urađena je u julu 2010. godine na državnom nivou od strane koordinacionog odbora pod pokroviteljstvom državnog Ministarstva civilnih poslova. SZBiH je pripremljena u skladu sa Razvojnou strategijom i Strategijom socijalnog uključivanja BiH za period 2010-2014.⁴³ Prema ARZ (2013), APTR su u skladu sa osnovnim ciljem strategije zapošljavanja za period 2010-2014. u Bosni i Hercegovini, a to je da se poveća i kvalitet i kvantitet radnih mjesta, dok se ujedno promoviše socijalna uključenost i borba protiv nejednakosti među spolovima.

Federacija BiH je imala Strategiju zapošljavanja za period 2009-2013. (usvojenu 2009. godine), Republika Srpska ima Strategiju zapošljavanja za period 2011-2015. (usvojenu u 2011. godini), dok Brčko Distrikt nema strategiju zapošljavanja.

Strategije zapošljavanja na državnom i entitetskom nivou referiraju se na slične izvore i imaju slična opća razmatranja. Tabela 8.1. daje pregled prioriteta/ciljeva svake od njih. Postoji generalna saglasnost o tome gdje su izazovi, iako entitetske strategije stavljaju naglasak na različite specifične aspekte (O'Higgins, 2014).

Tabela 8.1. Poređenje prioriteta / ciljeva na državnom i entitetskom nivou

	BiH	FBIH	RS
1	Promovisati inkluzivni i rast koji stvara radna mjesta i smanjiti deficit produktivnog zapošljavanja.	• Stimulisati rast, zapošljavanje i poboljšati kvalitet radnih mjesta. • Jačati socijalnu i teritorijalnu koheziju kroz razvoj poduzetništva.	• Podsticati ekonomski rast, povećanje zaposlenosti i kvalitet radnih mjesta
2	Unaprijediti zapošljivost žena i muškaraca, a posebno najugroženijih grupa.	• Povećati i poboljšati ulaganja u ljudski kapital i prilagoditi sisteme obrazovanja i obuke novim zahtjevima tržišta rada u potrazi za znanjima i vještinama. • Osigurati inkluzivna tržišta rada, kroz sprečavanje dugotrajne nezaposlenosti, neaktivnosti, socijalne isključenosti i siromaštva među radno sposobnim stanovništvom.	• Povećati produktivnost i kvalitet kroz razvoj ljudskih potencijala. • Povećati participaciju na tržištu rada sprečavajući dugoročnu nezaposlenost, neaktivnost i socijalnu isključenost i siromaštvo među radno sposobnim stanovništvom, posebno ugroženih grupa.
3	Poboljšati učinkovitost, efikasnost i upravljanje politikama i institucijama tržišta rada.	• Jačati institucionalne kapacitete i socio-ekonomski dijalog u oblasti zapošljavanja. • Poboljšati koordinaciju ponude sa potrebama tržišta rada .	• Proširiti institucionalne kapacitete i implementirati dijalog među akterima u oblasti zapošljavanja. • Poboljšati balans između ponude i potražnje za radnom snagom.

Izvor: prilagođeno iz O'Higgins, 2014.

U skladu sa postojećim strateškim okvirom u oblasti zapošljavanja, usvojene su dvije strategije zapošljavanja na kantonalnim nivoima vlasti u Federaciji BiH: Strategija zapošljavanja za Tuzlanski

⁴³ Razvojna strategija BiH je usvojena na nivou FBIH i Brčko Distrikta, ali ne na državnom i nivou RS.

kanton za period 2009-2013. i Strategija zapošljavanja za Zeničko-dobojski kanton za period 2013-2020.

Sve tri gore spomenute strategije specificiraju generalne ciljeve za period na koji su donešene a u vezi sa opštim stopama zaposlenosti, nezaposlenosti žena, nezaposlenosti mladih, dugoročne nezaposlenosti, itd. Međutim, prema O'Higgins (2014, str. 24):

"... Nije jasno iz strategija kako se ti ciljevi žele postići. Strategije uključuju opću izjavu o vrstama mjera koje je potrebno implementirati za svaki pojedini problem i ciljnu grupu; međutim, ne postoje analize zašto bi to trebalo dovesti do željenih ciljeva. Prilično je očito za bilo kog informisanog vanjskog posmatrača da su ti ciljevi potpuno nerealni. "

8.3 Nezaposlenost "istiskuje" APTR

Pravni okvir za pružanje usluga zapošljavanja u BiH propisuje da se sa prihodima JSZ primarno pokrivaju njihovi administrativni troškovi i izdvajanja za novčane naknade nezaposlenima, kao i penziona i zdravstveno osiguranje nezaposlenih osoba. Kao posljedica, alokacije za aktivne programe tržišta rada predstavljaju rezidual. Budžeti za APTR su stoga neizvjesni i variraju od godine do godine. Ovo postavlja striktno ograničenje na raspoloživost sredstava za APTR, zbog čega je planiranje prihoda, rashoda i implementacija APTR veoma teško. To je razlog zašto se s vremena na vrijeme vrši "ubrizgavanje" dodatnog novaca iz budžeta vlada i raznih ministarstava (Vidović i dr., 2011).

U 2013. sredstva koja su preostala za finansiranje APTR iznosila su 52,3 mil. KM, što je činilo 0,2% BDP-a u BiH.

Finansijski izvori sredstava za APTR obično dolaze iz budžeta JSZ. Osim toga, postoje određena sredstva koja dolaze iz budžeta na entitetskom, kantonalnom i općinskom nivou, od međunarodnih donatora (USAID, Švicarska agencija za razvoj i saradnju) i kredita (kao što je IDA kredit Svjetske Banke).

Raspoloživa sredstva za APTR kreću se u suprotnom smjeru u odnosu na trend nezaposlenosti. Dakle, bez jasne političke, pravne i budžetske razlike između izvora finansiranja za naknade za nezaposlenost i izvora finansiranja za APTR, izdvajanja za programe za benefite nezaposlenih "istiskuju" investicije u APTR (O'Higgins, 2014; Vidović i dr., 2011).

Zapravo, JSZ je potrebno više sredstava za pasivne mjere, kao i za APTR. Broj predmeta radnika koji rade s klijentima trebao bi biti znatno smanjen. Udio savjetnika koji rade direktno s klijentima treba povećati na teret administrativnih radnih mjesta (Crnković-Pozaić i Feiler, 2011).

8.4 Vrste APTR

Obično primjenjivane APTR u BiH su:

- sufinansiranja poslodavaca da zaposle dodatne radnike (prvenstveno mladi ljudi do 30 (35) i žena) i održavanje trenutnih poslova,
- sufinansiranja samozapošljavanja mladih,
- sufinansiranje stručnog osposobljavanja, prekvalifikacije i zapošljavanja,
- obuka za poboljšanje zapošljivosti,
- aktivnosti usmjerene ka demobilisanim borcima i povratnicima,
- programi za radnike preko 45 godina starosti,
- javni radovi.

U ocjenjivanju APTR, primijenjen je pristup Centra javnih službi za zapošljavanje Jugoistočne Evrope (vidjeti tabelu 8.2.).

Tabela 8.2. Vrste APTR; BiH i zemalja Jugoistočne Evrope, 2012.

Zemlja	Upravljanje karijerom i savjetovanje	Dodatno obrazovanje i osposobljavanje	Razvoj preduzetništva i programi zapošljavanja	Javni radovi	Zapošljavanje ciljnih grupa	Ukupno
BiH	32.241	1.056	7.124	-	6.223	46.644
Bugarska	179.460	37.075	39.398	28.416	9.027	293.376
Crna Gora	10.387	1.767	100	543		12.797
Hrvatska	1.034.871	7.990	938	15.953	3.926	1.063.678
Makedonija	450	1.942	1.225	2.083	1.192	6.892
Rumunija	242	12.179	-	-	323.510	335.931
Slovenija	-	12.368	14.933	-	11.010	38.311
Srbija	131.750	9.228	32.333	4.115	115.309	292.735

Izvor: Centar javnih službi za zapošljavanje zemalja Jugoistočne Evrope, Statistički Informer broj 4/2013.

Nije lako napraviti poređenje između zemalja Jugoistočne Evrope, jer definicije tipova APTR nisu jednako primijenjene u svim zemljama. To se jasno vidi iz broja korisnika upravljanja karijerom i broja savjetovanja u tabeli 8.2., koji pokazuju značajne razlike između zemalja, čak i među EU zemljama članicama (Hrvatska i Rumunija). Međutim, generalno govoreći, portfolio APTR ostaje prilično limitiran (Vidović i dr., 2011).

U svakom slučaju, broj nezaposlenih uključenih u APTR je nizak⁴⁴ u pogledu dijela nezaposlenih uključenih u APTR u odnosu na ukupan broj nezaposlenih ili u pogledu troškova APTR (kao procent BDP-a). Ono što privlači posebnu pažnju je vrlo mali broj nezaposlenih uključenih u trening. BiH zajedno sa Makedonijom pripada grupi zemalja koje alociraju najniže iznose sredstava za APTR, koji (ako se isključi savjetovanje) se apliciraju na samo 2,6% nezaposlenih (tabela 8.3.).

Tabela 8.3. Pregled APTR, BiH i zemlje Jugoistočne Evrope , 2012.

Zemlja	Nezaposlene osobe uključene u APTR	Nezaposlene osobe uključene u APTR (isključujući savjetovanje)	Nezaposlene osobe uključene u APTR/ nezaposlene osobe (u %)	Uključene u APTR (isključujući savjetovanje) / nezaposlene osobe (u %)	Troškovi APTR (% BDP)
BiH	46.644	14.403	8,5	2,6	0,09
Bugarska	293.376	113.916	78,1	30,3	0,24
Crna Gora	12.797	2.410	41,0	7,7	
Hrvatska	1.063.678	28.807	296,9	8,0	0,14
Makedonija	6.892	6.442	2,8	2,6	
Rumunija	335.931	335.689	68,0	68,0	
Slovenija	38.311	38.311	34,8	34,8	
Srbija	292.735	160.985	38,4	21,1	0,10

Izvor: Centar javnih službi za zapošljavanje Jugoistočne Evrope, Statistički informer 1/4.

⁴⁴ „U 2012. godini programi APTR u BiH su uključili 13.347 osoba i potrošili preko 38 miliona KM "(ARZ, 2013, str. 26).

Kao rezultat povećanja troškova pasivnih mjera uzrokovan povećanjem broja nezaposlenih osoba i uvođenjem nove kategorije korisnika prava, kao što su demobilizirani borci, sredstva raspoloživa za APTR su smanjena od nastanka globalne krize (tabela 8.4.).

Tabela 8.4. Tipovi APTR; u BiH, 2007-2012.

Zemlja	Upravljanje karijerom i savjetovanje	Dodatno obrazovanje i osposobljavanje	Razvoj preduzetništva i programi zapošljavanja	Javni radovi	Zapošljavanje ciljnih grupa	Ukupno	Izdavanja za APTR (u % BDP-a)
2012	32.241	1.056	7.124	-	6.223	46.644	0,09
2010	9.870	1.690	0	519	7.457	19.536	0,14
2008	0	345	2.600	0	4.481	7.426	0,14
2007	-	1.937	5.977	2.474	4.193	14.581	0,16

Izvor: Centar javnih službi za zapošljavanje zemalja Jugoistočne Evrope, Statistički Informer broj 4/2013.

Prema podacima Centra javnih službi za zapošljavanje zemalja Jugoistočne Evrope u BiH, kao i drugim zemljama regije, najčešće korištena APTR je pomoć u traženju posla i savjetovanje. Od 46.644 osobe uključene u aktivne mjere u 2012. godini, savjetovanje je nuđeno 32.241 osobi.

Pregled broja korisnika i ukupnih izdvajanja po pojedinim tipovima APTR u FBiH i RS u periodu 2010-2014. godina, dat je u tabeli 8.5. U daljem tekstu ćemo dati kratak osvrt na pojedine tipove APTR implementirane u BiH.

Tabela 8.5. Tipovi APTR za RS, FBiH i BiH 2010-2013. (KM)

Broj programa	Služba za zap.	Profesionalno usmjeravanje i savjetovanje		Dodatni trening i obrazovanje		Razvoj preduzetništva i programi zapošljavanja		Javni radovi		Zaposlenost targetiranih grupa		Drugo		Ukupno	
		No	KM	No	KM	No	KM	No	KM	No	KM	No	KM	No	KM
2010															
4	RS			1.500	14.874.120	71	213.000			418	872.500		15.961.609	1.989	17.047.109
32	FBiH	34.352		6.000	7.246.456	2.366	7.090.000	519		3.986	18.503.400	16.755	7.365.212	63.978	40.583.068
36	BiH	34.352		7.500	22.120.576	2.437	7.303.000	519		4.404	19.375.900	16.755	23.326.821	65.967	57.630.177
2011															
6	RS	1.826	1.908	1.652	9.417.870	82	366.500			86	329.000			2.396	10.115.278
27	FBiH	20.489		4.347	666.590	1.539	4.098.300	695		3.622	10.003.662	5.508	15.069.966	36.200	31.338.518
33	BiH	22.315	1.908	5.999	10.084.460	1.621	4.464.800	695		3.708	10.332.662	5.508	15.069.966	38.596	41.453.796
2012															
6	RS	4.911		2.056	10.584.026	660	2.328.500			1.342	2.238.250	2.300		11.269	15.150.776
26	FBiH	20.730		3.794	8.395.428	615	810.000	325	493.195	3.460	1.206.139	2.520	18.035.000	30.569	29.220.762
32	BiH	25.641		5.850	18.979.454	1.275	3.138.500	325	493.195	4.802	3.444.389	4.820	18.035.000	41.838	44.371.538
2013															
10	RS	8.731		186	72.853	1.673	8.196.594	449	700.000	4.667	13.159.134			15.706	22.128.581
20	FBiH	18.589		2.045	2.524.754	680	1.189.500	400	601.256	5.312	15.545.091	372	5.024.881	27.398	24.885.483
5	BD			68	16.060					519	5.272.560			587	5.288.620
35	BiH	27.320		2.299	2.613.667	2.353	9.386.094	849	1.301.256	10.497	33.976.785	372	5.024.881	43.691	52.302.684

Izvor: Godišnji izvještaji Zavoda za zapošljavanje RS i FBiH

(I) Informisanje, pomoć u pronalaženju posla i savjetovanje

JSZ igraju vrlo važnu ulogu u smislu informisanja, pomoći u traženju posla, savjetovanja, profesionalne orijentacije, karijernog savjetovanja i informisanja, itd.

Imajući u vidu finansijska i druga ograničenja JSZ, pomoć raznih međunarodnih razvojnih agencija je više nego dobrodošla. Kao izvrstan primjer služi projekat zapošljivosti i zadržavanja mladih (YERP) i projekat zapošljavanja mladih u BiH (YEP). Projekti su pomogli u uspostavljanju centara za informisanje, savjetovanje i trening centara (CISOs) i klubova za traženje posla, čiji zaposlenici su obučeni za upravljanje klubom (ARZ, 2013.). Tokom YERP projekta formirano je 16 CISO u filijalama javnih službi za zapošljavanje (RS) i u kantonima (FBiH) (ARZ, 2013.). Oni su evoluirali u efikasnu platformu koja povezuje mlade, nezaposlene osobe, obrazovne institucije i poslodavce.

Svrha klubova je da pomognu ljudima u dobi od 18 do 30 godina, registrovanih kao nezaposleni najmanje šest mjeseci, da što je brže moguće savladaju tehnike aktivnog traženja posla i steknu samopouzdanje potrebno za što uspješnije razgovore s potencijalnim poslodavcima. Osim toga, nekoliko foruma za zapošljavanje mladih su organizovani u sklopu YEP, uključujući ključne aktere u području zapošljavanja.

YEP je realizovan u periodu 2009-2011. i 2011-2014. godina. Finansira ga Švicarska agencija za razvoj i saradnju (SDC). Aktivnosti YEP su bile usmjerene na (ARZ, 2013):

- uspostavljanje i razvoj klubova za traženje posla,
- razvoj modernog koncepta rada JSZ,
- formiranje foruma o zapošljavanju mladih (dijalog o razvoju politike i saradnje učesnika u području zapošljavanja mladih),
- razmjena iskustava sa švicarskim kantonalnim agencijama za zapošljavanje, i
- poboljšanje rada JSZ kroz osnivanje eksperimentalnih ureda i razvoj vlastitog sistema ocjenjivanja performansi.

(II) inicijative za zapošljavanje

Subvencije za zapošljavanje su najčešće vrste APTR u oba entiteta i Brčko Distriktu koje se koriste za smanjenje troškova zapošljavanja za preduzeća.

Učesnici su, između ostalog, dugotrajno nezaposleni, mladi ljudi bez radnog iskustva (do 30 ili 35 godina), povratnici, Romi, članovi domaćinstava u kojima niko nije zaposlen, osobe sa invaliditetom, demobilisani borci, djeca poginulih boraca, članovi porodica u kojima niko nije zaposlen, samohrani roditelji, roditelji djece s posebnim potrebama, žrtve nasilja, bivši ovisnici i bivši stanovnici domova za djecu bez roditeljskog staranja, nezaposleni koji su izgubili pravo na novčanu naknadu, stariji radnici.

(IV) Programi obuke

U Federaciji BiH postoje programi obuke za (I) uspješan život - most za obrazovanje, gdje učesnici stiču osnovna znanja i vještine (informatika, engleski, njemački jezik i sl.), i (II) obuka na poslu za sticanje određenih specifičnih stručnih znanja organizovanih u nekoliko firmi i podržanih od strane pojedinih općina, kantona, srednjih škola, regionalnih razvojnih agencija, nekih organizacija civilnog društva i međunarodnih organizacija za podršku (uglavnom od strane USAID-a).

Pored toga, programi obuke su uključeni u projekat podrške mrežama socijalne sigurnosti i zapošljavanja (SSNEP) u oba entiteta. Program predviđa miks usluga zapošljavanja (savjetovanje, obuke, subvencije za zapošljavanje, pomoć samozapošljavanju) i prilagođen je potrebama dugoročno nezaposlenih.

(V) Programi javnih radova (direktno stvaranje novih radnih mjesta)

Pored javnih radova u Kantonu Sarajevo, javni radovi su posebno popularni u Republici Srpskoj, gdje su organizovani na općinskom nivou i podržani od strane lokalnih zajednica, Vlade RS, javnih i privatnih kompanija, agencija javnog sektora, obrazovnih institucija, organizacija civilnog društva, zadruga i sl.

(VI) Krediti kompanijama za programe otvaranja novih radnih mjesta

U FBiH krediti kompanijama za programe otvaranja novih radnih mjesta odobravaju se kroz revolving kreditne linije dostupne putem Razvojne banke Federacije BiH od etabliranih preduzeća do preduzetnika početnika i samozaposlenih u poljoprivredi. Ovi krediti su dostupni kroz prezentaciju investicionih programa i plana zapošljavanja.

8.5 Strategije za poboljšanje APTR

Kako bi se poboljšala uloga i efikasnost JSZ neophodno je otkloniti veliki administrativni teret sa njihovih ramena i staviti ih u poziciju da se samjeravaju sa JSZ zemalja komparatora. Nakon otklanjanja administrativnog tereta, JSZ mogu biti u poziciji da dizajniraju, implementiraju, nadgledaju i evaluiraju APTR na prikladniji način. Strategija za poboljšanje APTR trebala bi imati sljedeće elemente:

- transferisanje administracije zdravstva u sektor zdravstva,
- jačanje srednjoročnih projekata,
- bolje targetiranje,
- smanjenje nezaposlenosti i posebno neaktivnosti žena,
- razvoj stručnih obuka, i
- poboljšanje monitoringa i evaluacije APTR.

Zakonski okvir u oba entiteta i Brčko Distriktu propisuje da nezaposlene osobe prijavljene na JSZ imaju pravo na zdravstveno osiguranje. Ovo je često jedini poticaj da se registruju na JSZ. U isto vrijeme, registrovana osoba može biti neaktivna ili čak neformalno zaposlena, naprimjer u poljoprivredi.

Administracija zdravstvenog osiguranja nezaposlenih osoba, kao i administracija materijalne i socijalne sigurnosti (dodatak za slučaj nezaposlenosti) i mnogih drugih prava iz statusa nezaposlenosti (od 27 do 31 pravo u zavisnosti od kantona) čine ogroman administrativni teret za JSZ i troše njihove vrlo ograničene resurse. Naime, da se zadrži zdravstveno osiguranje, sistem zahtijeva da isto verificira kod JSZ jednom u dva mjeseca, što predstavlja značajno opterećenje za osoblje. Zaposleni u JSZ dobijaju dodatni posao koji im onemogućava obavljanje svoje primarne funkcije - posredovanje u zapošljavanju i posebno realizacija APTR. Razdvajanje onih koji aktivno traže posao od onih registrovanih u JSZ samo zato što nemaju drugog osnova za zdravstveno osiguranje i ostvarivanje raznih drugih prava je identificirano kao prioritet u realizaciji JSZ misije.

U skladu s tim, cilj bi trebao biti prenos prava na zdravstvenu zaštitu u sektor zdravstva, kao u drugim zemljama nasljednicama bivše Jugoslavije. Ove zemlje su napustile ovo komunističko nasljeđe i

prilagodile zakonodavstvo i praksu prema potrebama tržišne ekonomije i tržišta rada, tako da obavezno zdravstveno osiguranje nezaposlena osoba dobija iz Zavoda za zdravstveno osiguranje (Hrvatska), ili apliciranjem na fond zdravstvenog osiguranja (Crna Gora).

JSZ će biti obavezne obratiti više pažnje promjenama na tržištu rada, budući da one postaju vrlo različite zbog same prirode posla i promjena u zapošljavanju. Cjeloživotni poslovi postepeno nestaju i mobilnost radne snage (usput, izuzetno niska u BiH) se povećava. Misija JSZ je mijenjati se u skladu s tim, uvođenjem aktivacijske politike i pomaganjem pojedincima u potrazi za radnim mjestima i razvoj njihovih kompetencija.

Stavljanjem većeg naglaska na aktivacijsku politiku uz poboljšani skup politika za povećanje zapošljivosti kroz usklađivanje obrazovanja sa tržištem rada, postaje neophodno osmisлити što više višegodišnjih politika. To je posebno važno obzirom na uvriježenu praksu realizacije APTR programa bez unaprijed definisanog vremenskog i budžetskog okvira.

Za razliku od FBiH kojoj nedostaju čak i strateški dokumenti (npr. strategije zapošljavanja koje pokrivaju dotičnu godinu), Republika Srpska ima sve relevantne dokumente, ali oduzima previše vremena i napora da isti budu usvojeni od strane nadležnih političkih tijela. Dakle, APTR se priprema i sprovodi u skladu sa ciljevima utvrđenim u ključnim dokumentima (ESRS, 2014. godine):

- Ekonomske politike Republike Srpske za tu godinu,
- Strategija zapošljavanja RS za period 2011-2015. godina, i
- Akcioni plan zapošljavanja za dotičnu godinu.

Godišnji akcioni plan definiše sve projekte koji će se realizovati u odgovarajućoj godini. Akcioni plan za 2013. je usvojila Vlada RS 26. marta 2013. godine. Za APTR u 2013. godini u ukupnom iznosu planirano je 25,6 miliona KM. Od toga, 9,3 miliona KM izdvojeno je za nastavak APTR iz 2012. godine, dok je iznos od 16,3 miliona KM izdvojen za finansiranje APTR u 2013.

Operativni plan za implementaciju akcionog plana za 2013. je usvojila Vlada RS 17. aprila 2013. godine. Nakon toga, Ministarstvo za rad i boračka pitanja i Zavod za zapošljavanje RS su pokrenuli javni poziv za sve APTR dana 7. maja 2013. godine, odnosno kada je jedna trećina odgovarajuće godine već prošla (ESRS, 2014. godine).

U BiH, budžet za APTR je nekoliko puta manji od budžeta u većini EU zemalja, i udio registrovanih nezaposlenih koji ostvaruju koristi od APTR je vrlo mali. Prema tome, očito je da APTR ne mogu iz temelja promijeniti generalne rezultate na tržištu rada (čak i ako se sredstva koriste na optimalan način i APTR imaju maksimalni uticaj) (Vidović i dr., 2011).

Prema CCI (2013), u protekle tri godine JSZ su poboljšale stvaranje i provođenje programa za različite ciljne grupe (žene, Romi, mladi, osobe sa invaliditetom, povratnici, nekvalificirane osobe, itd). Međutim, najugroženije stanovništvo, kao što su izbjeglice ili osobe s niskim nivoom obrazovanja, koje je najviše pogođeno neformalnim zapošljavanjem nije targetirano sa APTR (Miheš, Popova i Roch, 2011).

Ipak, treba napomenuti da većina APTR vezanih za mlade implementiranih od strane JSZ ciljaju mlade ljude sa prilično visokim obrazovanjem. Dakle, ako mladi ljudi sa najvišim nivoom obrazovanja ne mogu naći posao i traže podršku JSZ, očigledno je da nešto nije u redu s obrazovnim sistemom i/ili poslovni sektor ne traži ovu vrstu obrazovanja.

Sadašnji dizajn i ciljanje APTR bi trebao biti više fokusiran ka najugroženijim kategorijama među nezaposlenima, odnosno onima koji se suočavaju s višestrukim ograničenjima u pristupu tržištu rada, kao što su osobe s vrlo niskim nivoom obrazovanja, žene nosioci domaćinstva, romska populacija i slično.

Postoje primjeri APTR programa namijenjenih "start-up" podršci koji nisu dali održive rezultate i ispostavilo se da nisu bili uspješni. Samozapošljavanje demobilisanih boraca u BiH bilježi vrlo nisku stopu "preživljavanja" biznisa. Prema JSZ, glavni razlog za to je što pružanje finansijske podrške za nove biznise nije bilo vezano za odgovarajuću obuku i savjetovanje o tome kako da se pokrene i ostane u poslu. Ovaj primjer potvrđuje opći zaključak da neprimjereno targetiranje i dizajn dovode do lošeg ishoda (Vidović i dr., 2011).

Neaktivnost i nezaposlenost žena su vrlo visoke u BiH, čak i u poređenju s drugim zemljama Jugoistočne Evrope. JSZ mogu uraditi više na poboljšanju situacije, počevši sa unapređenjem trenutno vrlo lošeg rodnog izvještavanja u vezi sa APTR (vidi tabelu 8.6.)

U cilju promocije ravnopravnosti spolova na tržištu rada, od presudne je važnosti da se JSZ više fokusiraju na mjere usmjerene na aktiviranje žena (ili specifičnih grupa žena) i povećaju pristup žena APTR. Učešće žena i zapošljavanje može predstavljati veliki pokretač tržišta rada (Vidović i dr., 2011).

Tabela 8.6. APTR programi sa podacima o spolu; BiH, FBiH i RS; 2010-2013

Br.	Program	Ciljna grupa	Žene	Muškarci	Ukupno
2010					
1	Sufinansiranje zapošljavanja osoba sa invaliditetom i ranjivih grupa	Osobe sa invaliditetom i ranjive grupe	77	90	167
2	Zapošljavanje i samozapošljavanje romske populacije	Romska populacija	27	71	98
3	SSNESP	Nezaposleni bez podrške dohotka; ranjive grupe	469	764	1233
4	Zapošljavanje i samozapošljavanje žena	Žene nezaposlene preko 6 mjeseci i starosti preko 30 godina	579	0	579
5	Socijalno, poduzetničko i e-inkluzija 40+	Nezaposlene žene starosti preko 40 godina	200		200
	Ukupno FBiH		1352	925	2277
2011					
	FBiH				
1	"Posao za sve" Sufinansiranje zapošljavanje od strane kantonalne službe za zap.	Nezaposleni sa nižim obrazovanjem i zaposleni	502	372	874
2	Poduzetništvo mladih	Mlade nezaposlene osobe	34	66	100
3	Sufinansiranje zapošljavanja mladih osoba 400+	Mlade osobe bez iskustva starosti ispod 30 godina sa srednjim i visokim obrazovanjem	128		321
4	Sufinansiranje zapošljavanja osoba sa invaliditetom i ranjivih grupa	Osobe sa invaliditetom i ranjive grupe	77	90	167
	Ukupno FBiH		741	528	1462
	RS				
1	CISO	Mlade nezaposlene osobe do 30 godina	813	437	1250
2012					
	FBiH				
1	Sufinansiranje zapošljavanja mladih osoba bez iskustva 400+	Mlade osobe bez iskustva starosti ispod 30 godina sa srednjim i visokim obrazovanjem	129	194	323
	RS				

1	CISO	Mlade nezaposlene osobe do 30 godina	2982	2331	5313
2013					
	FBiH				
1	Sufinansiranje samozapošljavanja mladih osoba (preduzetništvo mladih)	Mlade osobe do 35 godina, koje su nakon odobravanja poslovne ideje registrirale i održavale vlastiti biznis najmanje 12 mjeseci.	55	88	143
2	Zaposlenost i samozaposlenost povratnika	Nezaposleni povratnici	50	64	114
3	Podrška mrežama socijalne sigurnosti i zapošljavanja (SSNESP)	Nezaposleni bez podrške dohotka; ranjive grupe	1024	1252	2276
6	Jačanje konkurentnosti na tržištu rada – prvo radno iskustvo u 2012	Mlade nezaposlene osobe do 30 godina, bez radnog iskustva	522	428	950
	Ukupno FBiH		1651	1832	3483
	RS				
1	CISO	Mlade nezaposlene osobe do 30 godina	4236	3972	8208
2	Klubovi za traženje posla	Mlade nezaposlene osobe do 30 godina	348	183	532
	Ukupno RS		4584	4155	8740
	Ukupno BiH		6235	5987	12223

Izvor: Izvještaji o radu Zavoda za zapošljavanje FBiH i RS, 2010-2013.

Bilo bi korisno dalje unaprijediti mehanizme horizontalne i vertikalne koordinacije aktivnosti javnog, privatnog i civilnog sektora u svrhu izgradnje i razvoja sistema javnog zapošljavanja.

Iz horizontalne perspektive, u FBiH bilo bi vrlo korisno koordinirati rad kantonalnih JSZ sa aktivnostima institucija i organizacija koje djeluju u kantonima (kantonalne vlade, obrazovne institucije, poslodavci, sindikati, privatne agencije za zapošljavanje, lokalne i regionalne razvojne agencije i komore, poslovne infrastrukturne institucije, kao što su zone, start-up centri, akceleratori, tehnopolisi, agencije za međunarodni razvoj, itd.). Projekti stručne obuke koji se trenutno realizuju u Tešnju, Goraždu, Travniku i Konjicu mogu se tretirati kao projekti naslonjeni na trening centre lanaca vrijednosti i mogli bi se dalje razvijati kao dio centra izvrsnosti.

Ciljanje se ne može poboljšati bez nadzora performansi APTR, i rigorozne analize njihovih uticaja.

Generalno govoreći, postoje određeni pozitivni rezultati pojedinih APTR, ali nije jasno da li neki programi imaju pozitivan uticaj, iako nisu jeftini, obzirom da evaluacija APTR još uvijek nije postala pravilo u BiH.

Trenutna praksa uključuje ograničene procjene, dok odjeli evaluacija ili jedinice resornih ministarstava JSZ, te kriteriji i metodologija evaluacije nisu u potpunosti razvijeni. Ako se vrši evaluacija programa, to se radi na "ad hoc" osnovi, najčešće u okviru projekata podržanih od strane međunarodnih donatora. Kada JSZ ili resorna ministarstva obavljaju neke interne formalne evaluacije APTR oni to rade na opisni način (broj korisnika u programu, raspoloživi resursi i sl.), ali ne u smislu efekata i uticaja. Analiza efikasnosti, u smislu da li mjera zapravo povećava zaposlenost ili vjerovatnoću pronalaženja posla za nezaposlene osobe, još uvijek nedostaje (Vidović i dr., 2011).

Postoje određene istraživačke grupe sa ekspertizama za evaluaciju u nekim istraživačkim institutima (Vidović i dr., 2011), ali privatne ili organizacije civilnog društva koje bi mogle biti uključene u nezavisne evaluacije bilo kakvog programa, a da ne govorimo o programima zapošljavanja, nisu

razvijeni u BiH. S druge strane, uključivanje vanjskih evaluatora bi bilo više nego dobrodošlo jer postoji izražena potreba za procjenom efikasnosti APTR.

8.6 Pregled poglavlja - identificirana ključna pitanja

- U poređenju sa zemljama Zapadnog Balkana, broj nezaposlenih uključenih u APTR u BiH je nizak, posmatrano kao odnos nezaposlenih uključenih u APTR prema ukupnom broju nezaposlenih ili u pogledu troškova APTR (kao % BDP-a). Poseban problem predstavlja vrlo mali broj nezaposlenih uključenih u trening (tabele 8.2. i 8.3.). U slučaju FBiH, većina kantona ne izvještava o APTR. Prema tome, izdvajanja za APTR i broj korisnika su sigurno veći.
- Subvencioniranje zaposlenosti je najčešći tip APTR, korišten da bi se smanjili troškovi novog zapošljavanja preduzeća, što je APTR programe pretvorilo u programe transfera novca. Većina politika zapošljavanja razvijena je bez nekog posebnog plana, umjesto kao višegodišnji paketi koji bi se trebali nositi s najvećim problemima tržišta rada.
- Neophodno je poboljšati registre, monitoring i evaluaciju APTR. Bez toga nije moguće poboljšati trenutno vrlo loše targetiranje, kao i sprovesti precizne analize uticaja APTR. Dovoljno je reći da ne postoje APTR programi sa konzistentnim rodnim izvještavanjem, posebno u RS (tabela 8.6.).
- JSZ ne rade dovoljno na poboljšanju targetiranja korisnika APTR i fokusiraju se na nezaposlene sa najvišim nivoom obrazovanja. U slučaju Federacije BiH, neke kantonalne JSZ su primarno fokusirane na tu ciljnu grupu (pogledati anekse), što je APTR programe pretvorilo u programe transfera novca.
- Mladi ljudi sa univerzitetskim diplomama su više targetirani kroz APTR nego većina ranjivih skupina kao što su: izbjeglice/povratnici, ljudi sa niskim nivoom obrazovanja, dugoročno nezaposleni (koji nisu uključeni u neformalnu zaposlenost), osobe sa invaliditetom, itd. Ovakvu politiku koja prouzrokuje visoke "deadweight losses" trebalo bi napustiti što prije, budući da ova grupa nezaposlenih može mnogo lakše naći posao u odnosu na druge grupe.
- Glavni princip aktivacijske politike "međusobne obaveze" ne može se primijeniti, budući da premali broj ljudi prima naknadu za nezaposlenost, što je, sudeći prema njenoj veličini, mjera socijalne zaštite, a ne APTR mjera.
- Situacija u pogledu APTR može se barem u određenoj mjeri poboljšati kroz programe koje realiziraju različita ministarstva kroz grantove koje distribuiraju na godišnjoj osnovi.⁴⁵
- U kontekstu boljeg targetiranja APTR, preporučuje se mapiranje polova razvoja/lanaca vrijednosti po regijama u BiH (bazirana na latentnim komparativnim prednostima sektora/lanaca/resursa određenog područja) kao motora održivog kreiranja poslova i kao fokalnih tačaka za uspostavljanje paktova zapošljavanja (grad Tešanj može poslužiti kao primjer-pogledati tabelu o aneksima).
- Pitanje neaktivnih žena u ruralnim područjima (približno 2/3 neaktivnih su žene i 3/4 njih su sa završenom osnovnom školom i manje) je najteže pitanje tržišta rada u BiH. S tim u vezi, preporučuje se formiranje ruralnih akceleratora.

⁴⁵ Ekonomski institut Sarajevo je poslao upit svim ministarstvima koja realiziraju programe koji se mogu podvesti pod aktivne programe tržišta rada. Nažalost, samo je Ministarstvo razvoja, preduzetništva i obrta u FBiH i Ministarstvo industrije, energetike i rudarstva RS odgovorilo. Njihovi programi su prikazani u tabelama u aneksima.

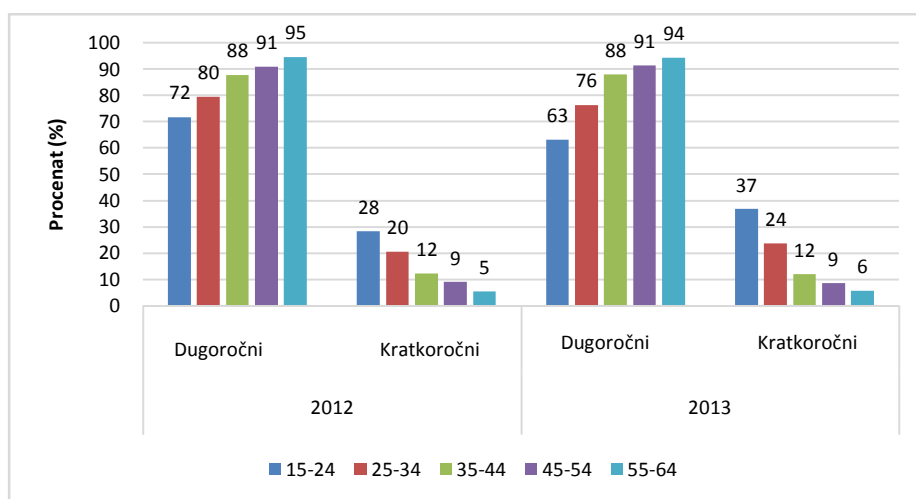
9. POSEBNE TEME U VEZI SA TRŽIŠTEM RADA U BIH

9.1 (Ne)sigurnost zaposlenja

Zaposleni u Bosni i Hercegovini često se suočavaju sa problemom nesigurnosti zaposlenja. I dok zaposleni u Evropi često imaju problem sa nesigurnošću oko nekih karakteristika radnog mjesta (kao što su plaća, radni uslovi, itd.), zaposlene u BiH više brine zadržavanje zaposlenja. Prijelaz iz socijalizma nosi izmjene politike zapošljavanja i povećanje udjela kratkoročnih ili ugovora na skraćeno radno vrijeme. Stalno zaposlenje u državnim firmama zamijenilo je kratkoročno upošljavanje u privatiziranim firmama. Rat je ošteti i u mnogim slučajevima potpuno uništio industrijsku proizvodnju. Zapošljavanje u industriji zamijenjeno je zapošljavanjem u uslugama i poljoprivredi. Upošljavanje u sektoru usluga je često kratkoročno i radnici u tom sektoru često nemaju zdravstveno i socijalno osiguranje, ali i druge institucionalne beneficije.

Sve u svemu, u 2013. godini u BiH 14,5% (prema ARS podacima) zaposlenih ima privremene ugovore. 81% privremeno zaposlenih je izjavilo da je nemogućnost pronalaska stalnog zaposlenja glavni razlog privremene zaposlenosti. Očekivano, što je zaposlenik stariji, vjerovatnije je da će dobiti stalni ugovor.

Slika 9.1. Vrsta ugovora po starosnim grupama

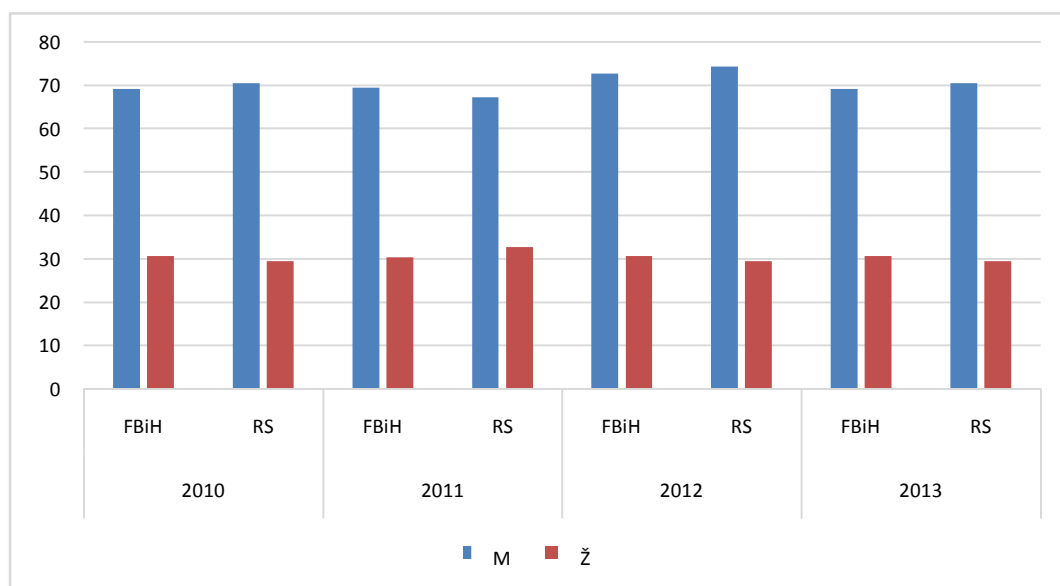

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ARS 2012. i 2013.

Najveći dio neformalne zaposlenosti u BiH koncentrisan je unutar starosne grupe 15-24 godine. Zabrinjavajući je indikator da je učešće mladih ljudi ispod 25 godina sa privremenim ugovorima značajno porastao u 2013., u odnosu na 2012. (slika 9.1.).

Distribucija tipova ugovora prema spolu pokazuje neočekivane rezultate. U periodu 2010-2013. godina, muškarci su bili značajno više zaposleni na privremenoj osnovi nego žene i u FBiH i u RS-u (slika 9.2.).

Slika 9.2. Zaposleni sa privremenim ugovorima prema spolu i entitetu, 2010-2013.

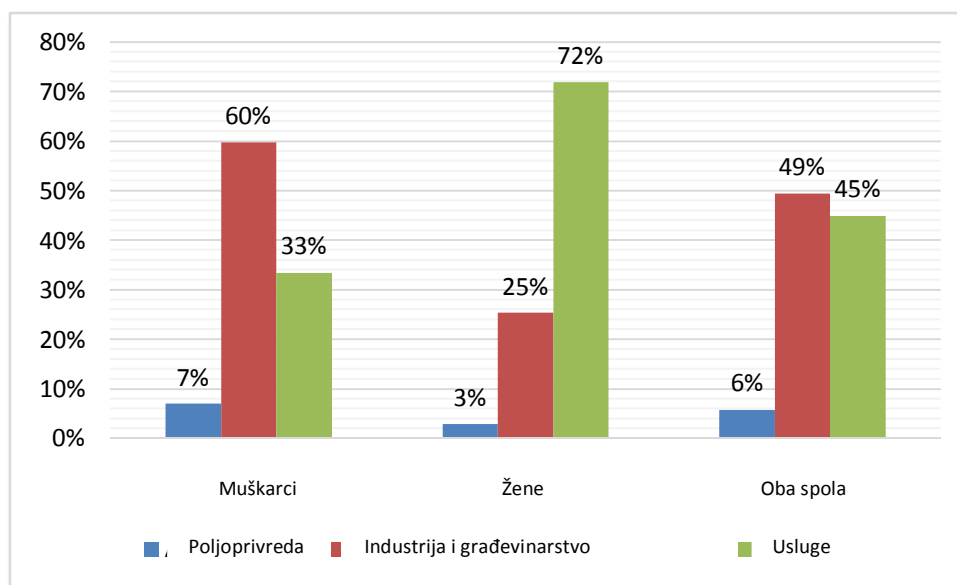

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ARS 2010-2013.

Međutim, ovo možda ne odražava pravu situaciju na tržištu rada budući da žene imaju visoku stopu učešća na neformalnom tržištu i nedostatak ugovora bilo kog tipa.

Sektorska distribucija privremene zaposlenosti pokazuje značajne razlike između spolova (slika 9.3.).

Slika 9.3. Zaposleni sa kratkoročnim ugovorima, po sektoru i spolu

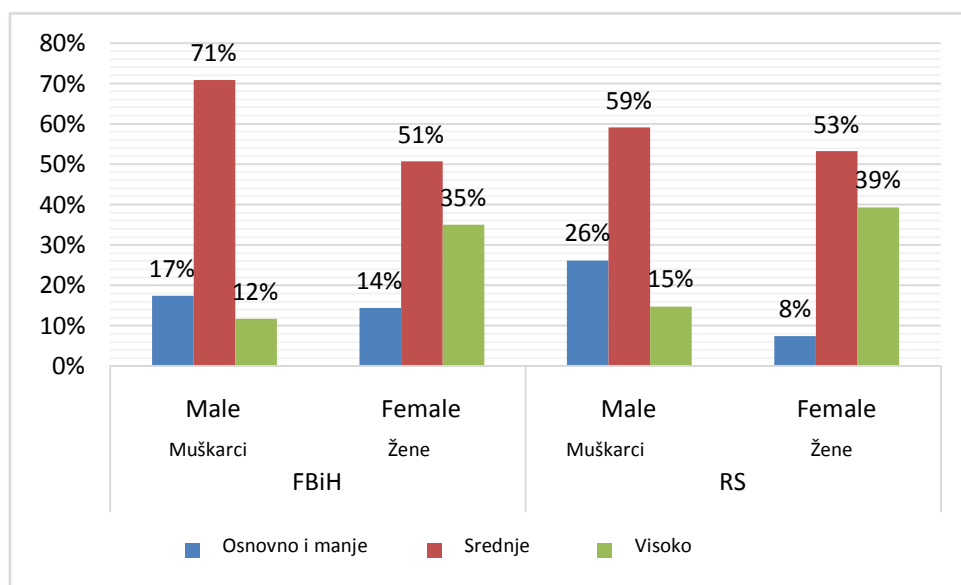
Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013.

Agregatni podaci sugerišu da je slično učešće radnika zaposlenih na privremenoj osnovi u prerađivačkoj industriji i građevinarstvu i uslužnom sektoru (slika 9.3.). Ipak, može se primijetiti da je veća vjerovatnoća zapošljavanje žena na privremenoj osnovi u uslužnom sektoru, dok je privremeno zapošljavanje muškaraca skoncentrisano u prerađivačkoj industriji i građevinarstvu. Ovo je očekivan

nalaz budući da su žene uglavnom sezonski radnici, zaposleni u uslužnom sektoru dok su muškarci uglavnom sezonski zaposleni u građevinarstvu.

Viši nivo obrazovanja povećava izgleda zaposlenih za stalno zaposlenje (slika 9.4.). Ovo posebno važi za muškarce. Iako manji broj žena nego muškaraca dobija kratkoročne ugovore, žene imaju mnogo manje koristi od visokog obrazovanja u smislu sigurnosti, pošto više od 35% žena s visokim obrazovanjem ima privremeno zaposlenje u 2013. (slika 9.4.).

Slika 9.4. Zaposleni sa kratkoročnim ugovorima po obrazovanju, spolu i regionu, 2013.

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013.

Pored toga, bolje obrazovani radnici će vjerovatno ostati duže privremeno zaposleni (tabela 9.1.).

Tabela 9.1. Trajanje privremenih ugovora (u mjesecima) prema obrazovanju, spolu i regiji, 2013.

Nivo obrazovanja	FBiH		RS	
	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene
Osnovna i manje	12	12	5	5
Srednja	16	13	12	15
Fakultet	16	11	15	10

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013.

Podaci pokazuju da muški radnici provode više vremena kao privremeno zaposleni, posebno visokoobrazovani. Ovo može biti rezultat vlastitog opredjeljenja, budući da žene vjerovatnije biraju sigurnije poslove iz ličnih razloga (kao što je porodijsko odsustvo i doprinosi).

Generalno, učešće osoba koji su zaposleni sa privremenim ugovorima nije beznačajno. Ovo može predstavljati problem, budući da radnici s permanentnim ugovorima imaju bolje penziono, zdravstveno i osiguranje od nezaposlenosti, kao i druge elemente pravne zaštite zaposlenosti. ARS podaci pokazuju da je ovo takođe slučaj u BiH (tabela 9.2.).

Tabela 9.2. Prava zaposlenih prema spolu i entitetu, 2013.

Tip ugovora	Stalno %						Privremeni %					
Entitet	BiH		FBiH		RS		BiH		FBiH		RS	
Prava	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž
Bez penzion. osigur.	5	4	6	4	2	3	45	29	39	30	56	26.5
Bez zdravstv. osigur.	4.5	3	6	4	2	2	43	27	35	27	56	26.5

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013.

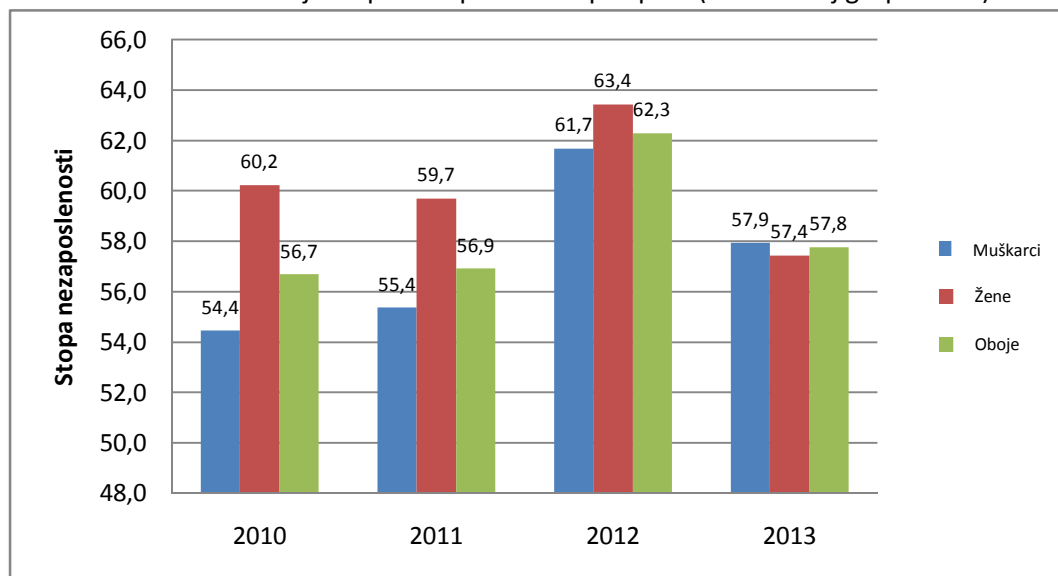
Od onih sa privremenim ugovorima, 45% muškaraca i 29% žena nisu penziono osigurani, dok 43% žena i 27% muškaraca nisu zdravstveno osigurani. Ovo je značajan procent, posebno u poređenju sa stalno zaposlenim gdje je nedostatak penzionog i zdravstvenog osiguranja prisutan samo u slučaju 2-6% stanovništva. Stoga privremeni ugovori ne stvaraju brigu samo u vezi zadržavanja posla nego i budućeg blagostanja. U vezi sa različitim izazovima koje donose privremeni ugovori, važno je vidjeti strukturu zaposlenih prema tipu ugovora.

Statistika pokazuje da njih gotovo pola nemaju pravo na penziono i zdravstveno osiguranje. Posebno je zabrinjavajuća činjenica da je procent mladih zaposlenika koji su zaposleni kratkoročno visok. Bez penzionog osiguranja, nemaju zvaničan dokaz radnog iskustva, što ih sprečava da se prijave za mnoga radna mjesta koja traže formalno radno iskustvo. To znatno umanjuje njihove buduće mogućnosti. Ovo je samo jedna od dimenzija diskriminacije na koju mladi nailaze na tržištu rada u Bosni i Hercegovini. U sljedećem poglavlju data je detaljnija analiza problema zapošljavanja mladih u Bosni i Hercegovini.

9.2 Nezaposlenost mladih – priča o izgubljenoj generaciji

U periodu 2010.-2012. godina, uočen je trend porasta nezaposlenosti mladih u Bosni i Hercegovini, pri čemu je vrhunac od 63% dostignut 2012. godine, što BiH stavlja među najgora zemlje u Evropi po ovom kriteriju (slika 9.5.). Iako je u brojčanom smislu za žene situacija gora, u toku ovog perioda nezaposlenost se značajnije povećala među muškarcima. Postoje naznake poboljšanja u 2013. godini, kada je stopa nezaposlenosti mladih pala za 4,7% u poređenju sa 2012. Pored toga, ohrabruje trend distribucije nezaposlenosti između žena i muškaraca budući da je od 2012. jaz nezaposlenosti između muškaraca i žena gotovo nestao (slika 9.5.).

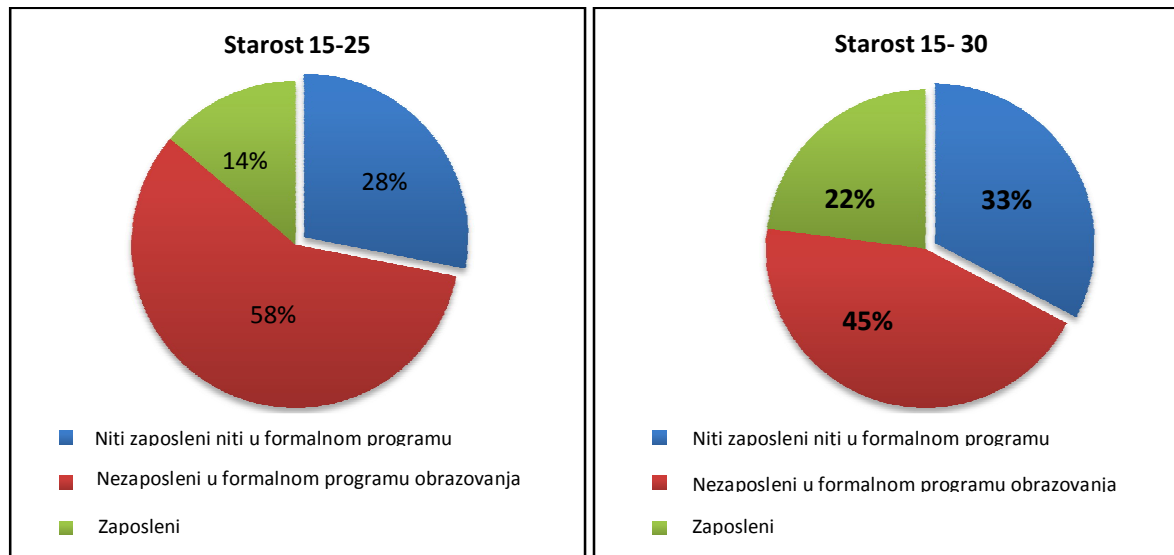
Slika 9.5. Evolucija stope nezaposlenosti po spolu (u starosnoj grupi 15-24)

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ARS 2010-2013.

Mnogi mladi ljudi pohađaju više nivoe obrazovanja da bi zadržali socijalne naknade kao što su penzije za djecu poginulih vojnika. Ove i druge specifične karakteristike tržišta rada u BiH stvaraju poticaj što se tiče pomijeranja starosne granice za mlade na 30 godina i traže uvođenje dimenzije obrazovanja i za ovu grupu (slika 9.6.).

Slika 9.6. Populacija u starosnoj dobi 15 – 25 i 15 – 35 po obrazovnom i statusu zaposlenosti 2013

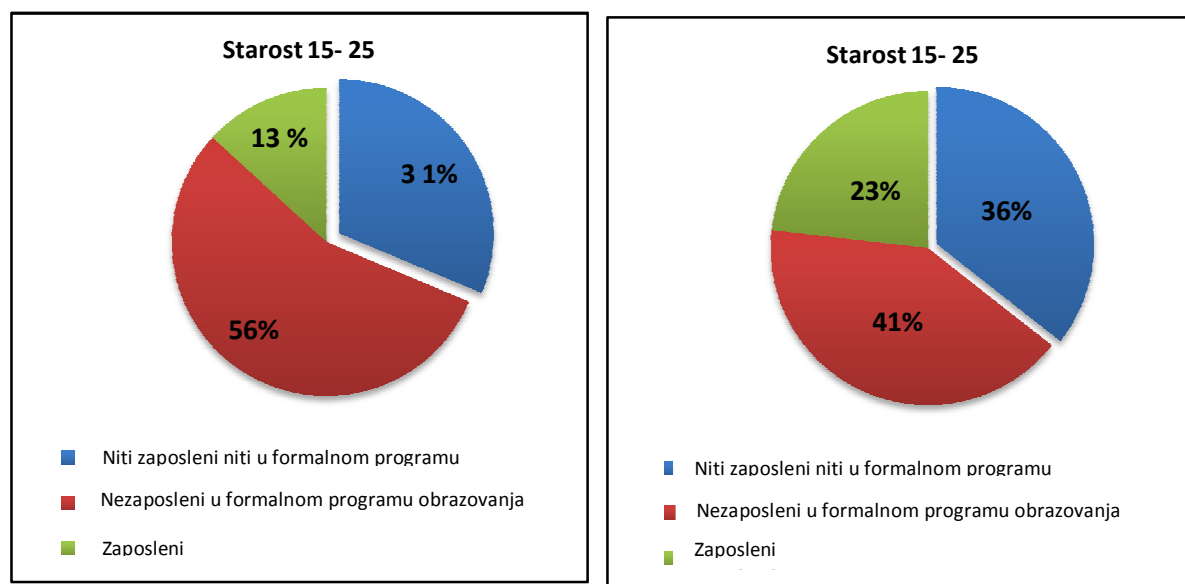

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013.

Za one koji nisu “ni zaposleni, ni u formalnom programu obrazovanja ili obuke” (neither in employment nor in education and training" - NEET) se često u politikama na tržištu rada smatra da je vjerovatno da će biti socijalno isključeni. Kada je u pitanju populacija od 15-25 godina, samo je 14% zaposleno u 2013.. Među preostalim 86% nezaposlenih, njih više od pola (58%) stiče formalno obrazovanje, dok 28% ne stiče formalno obrazovanje. Ako se starosna granica pomakne na 30 godina, trend se mijenja u očekivanom smjeru, pri čemu se procent zaposlenih povećava (na 22%), a opada procent nezaposlenih u formalnom programu obrazovanja (45%). Međutim, procent onih koji

nisu ni zaposleni niti u formalnom obrazovnom programu je još viši za grupu 15-30 godina i sada predstavlja 33% populacije. Prema ovom indikatoru BiH je najlošija u odnosu na sve druge zemlje u Evropi. Ista analiza za 2012. godinu predstavljena je u tabeli ispod. Nalazi u ovoj godini su bili čak i nešto lošiji u odnosu na 2013. godinu.

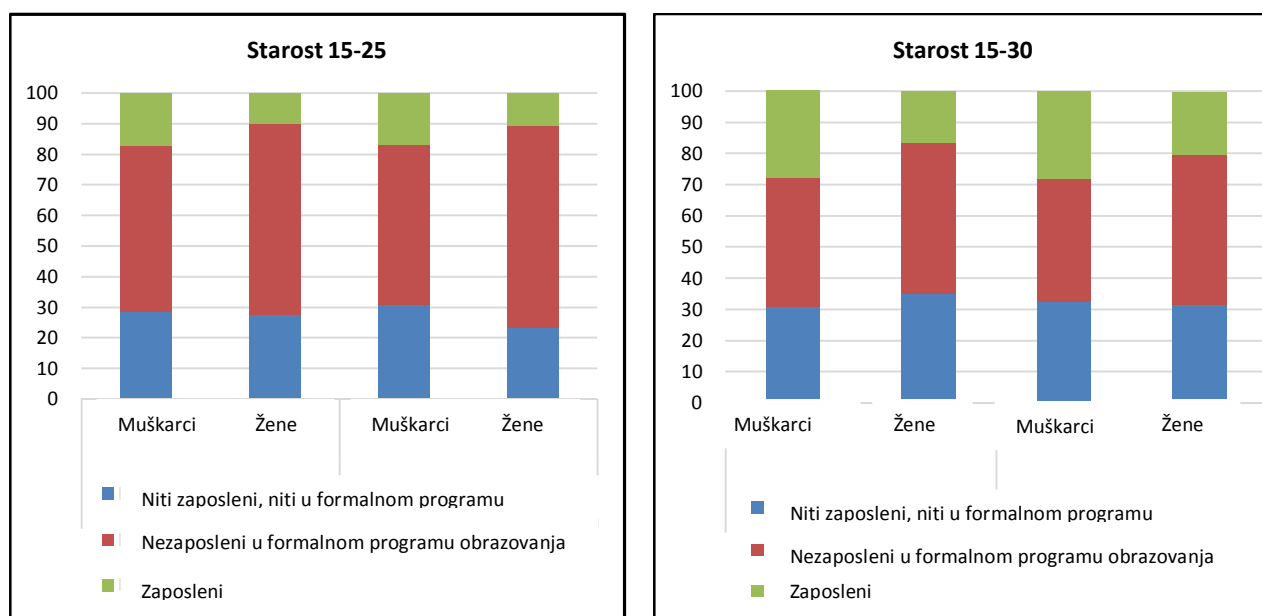
Slika 9.7. Populacija u starosnoj dobi 15 – 25 i 15 – 35 po obrazovnom i statusu zaposlenosti 2012

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ARS 2012.

Podjela po spolu i entitetima otkriva nešto drugačiju situaciju između ove dvije starosne grupe (slika 9.8.).

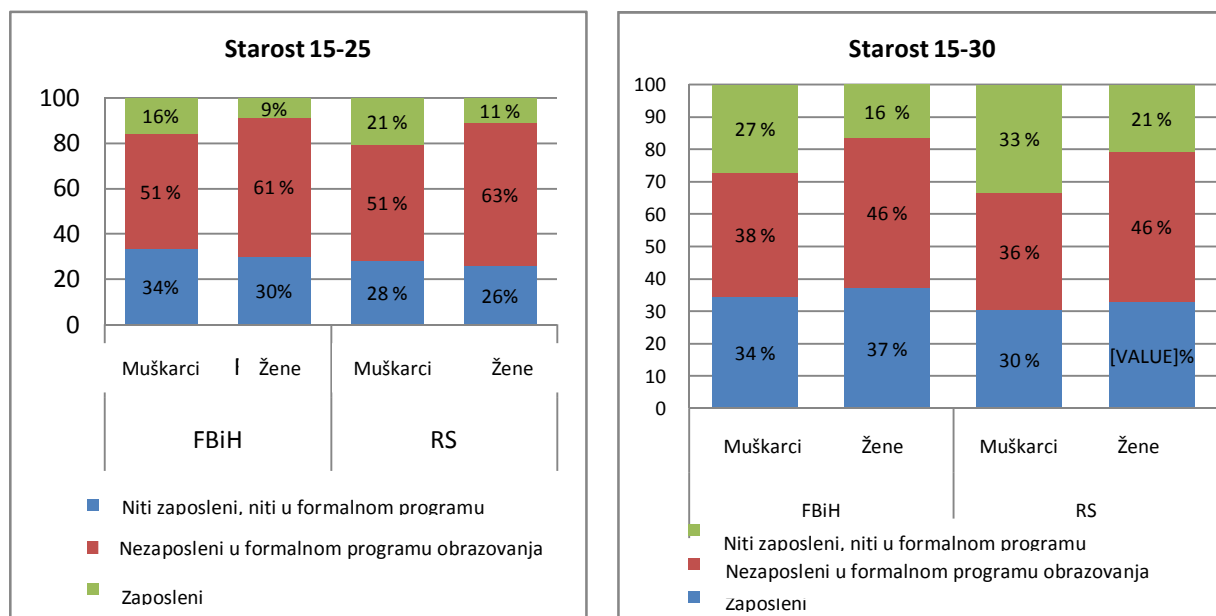
Slika 9.8. Populacija 15–25 i 15–35 po obraz. statusu i statusu zaposlen., po entitetima i spolu u 2013.

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ARS 2013.

U svim grupama više je zaposlenih muškaraca u odnosu na žene. Međutim, među onima koji nisu zaposleni u FBiH i RS, stopa NEET je veća za muškarce nego za žene u 15-25 starosnoj grupi, dok je u 15-30 starosnoj grupi više žena nego muškaraca koji su niti zaposleni niti u obrazovanju. Slični nalazi su zabilježeni i u 2012. (Slika 9.9.).

Slika 9.9. Populacija 15–25 i 15–35 po obrazov. statusu i statusu zaposlen. po entitetima i spolu, 2012.

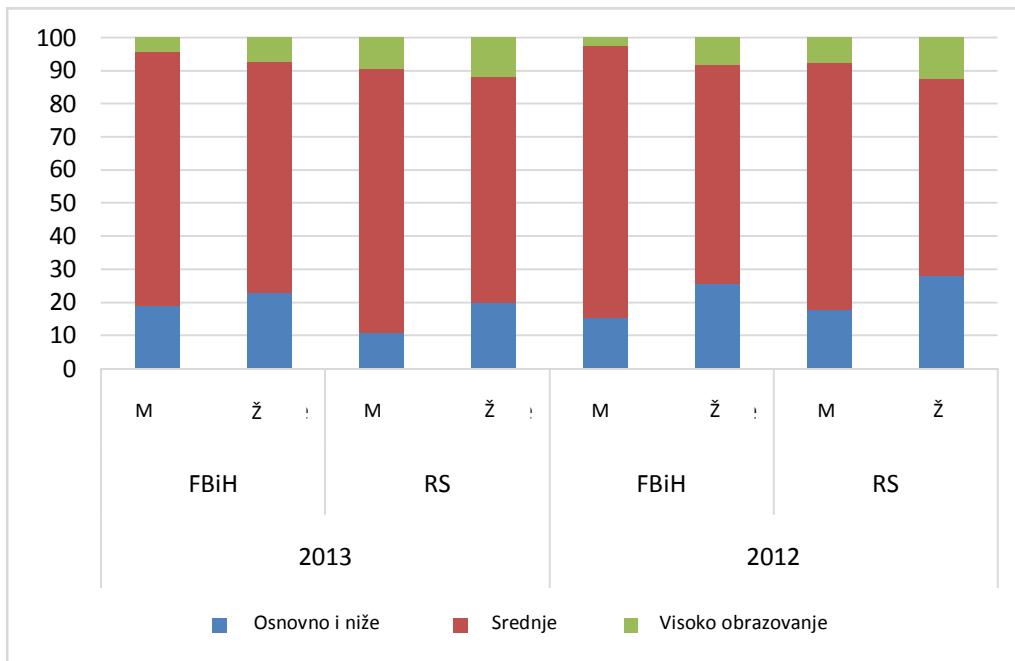
Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ARS 2012.

Ponovo, žene su u svim grupama u lošijoj poziciji u pogledu zapošljavanja i aktivnosti nego muškarci.

Generalno, žene su više podložne socijalnom isključenju nego muškarci. Iako je u RS zaposleno više mladih ljudi nego u Federaciji, kada se starosna granica pomakne na 30 godina, udio muškaraca koji pohađaju formalno obrazovanje opada u korist zaposlenja, pri čemu više žena završi u kategoriji NEET.

Kada se NEET prati po nivou obrazovnih dostignuća, primjetno je da mnogo mladih u kategoriji NEET ima srednje obrazovanje (slika 9.10.).

Slika 9.10. NEET Po dosegutom nivou obrazovanja (15-25)

Izvor: vlastite kalkulacije na bazi ARS 2012. i 2013.

Generalna tendencija u FBiH i RS je da je najveći dio mladih iz kategorije NEET sa završenom srednjom školom, nakon čega slijedi osnovna škola i visoko obrazovanje. Među onima koji napuštaju obrazovanje (osnovno ili prije), žene učestvuju u mnogo većem procentu nego muškarci. Ovo je odraz generalne tendencije da žene prije napuštaju školu nego muškarci, posebno u ruralnim područjima. Međutim, među onima s visokim nivoom obrazovanja, udio žena je dva puta veći nego muškaraca. Slično tome, učešće onih sa visokim obrazovanjem koji su "niti aktivni ili zaposleni" je više među ženskom populacijom i u FBiH i RS. Međutim, u RS, u poređenju sa FBiH, značajniji je dio visokoobrazovanih mladih ljudi koji ulaze u NEET kategoriju.

Problem nezaposlenosti mladih i socijalno isključenih mladih ljudi, ili popularno zvanih "izgubljena generacija", je težak teret za krhku BH privredu, kako sa socijalnog tako i sa ekonomskog aspekta.

9.3 Pregled poglavlja - identificirana ključna pitanja

- Postotak zaposlenih sa privremenim ugovorima nije zanemariv. Više od 80% uposlenih radi na određeno vrijeme obzirom da ne mogu naći stalno zaposlenje (slika 9.1.).
- Nesigurnost zapošljavanja je posebno otežana među mladima (slika 9.1.). Privremeni ugovori u principu podrazumjevaju lošiji položaj u pogledu naknada za nezaposlene, penzionog i zdravstvenog osiguranja zaposlenika, otkaznih rokova i drugih elemenata propisa o zaštiti zaposlenja, ali ima i druge negativne učinke, kao što je nemogućnost dobijanja kredita i sl.
- Proizvodnja i usluge čine najveći dio zaposlenosti na određeno vrijeme; žene su uglavnom zaposlene na određeno vrijeme u uslugama, a muškarci u proizvodnji (slika 9.3).
- Nezaposlenost mladih je veoma visoka (slika 9.5).
- Mlade u BiH karakteriše vrlo visoka stopa NEET-a "ni zaposleni, ni u formalnom programu obrazovanja ili obuke" (slike 9.6. - 9.10.), što je posebno problematično sa socijalnog aspekta, pošto je velika vjerovatnoća da će ove osobe biti socijalno isključene.

10. ZAKLJUČCI I PREPORUKE ZA POLITIKE

BiH pati od masovne neaktivnosti, velike nezaposlenosti i značajne podzaposlenosti. Broj onih koji su beznadno marginalizirani u društvu raste u vremenu globalne krize.

Postoje dva pojavna uzroka visoke nezaposlenosti u BiH:

- sistem obrazovanja, koji osigurava kadrove koji nisu traženi na tržištu rada, i
- poslovni sektor, koji ne osigurava dovoljno radnih mjesta, prijeko potrebnih za masovno nezaposlene.

Nezaposlenost u BiH je dugoročnog i strukturnog tipa. Od onih koji su nezaposleni tri četvrtine su nezaposleni više od godinu dana. Čak dvije petine nezaposlenih traže posao duže od pet godina. Ako BiH, na njenom putu u EU, želi dostići one zemlje članice EU s najnižim stopama zaposlenosti, treba povećati ukupnu stopu zaposlenosti gotovo dva puta. To nije moguće ni kada bi svi nezaposleni bili zaposleni. To pokazuje koliko je velika neaktivnost u BiH.

Ne postoje kalkulacije ekonomskih i socijalnih troškova vrlo krutog monetarnog sistema u BiH. Troškovi nezaposlenosti su visoki u smislu ekonomskih gubitaka (izgubljeni output, vrlo uske poreske osnovice formalnog sektora i posljedično visok fiskalni pritisak koji se posebno odražava na troškove rada), društvenih poremećaja i teških ličnih tragedija.

Ključni izazovi za ekonomiju BiH su na strani ponude, odnosno nizak nivo proizvodnje, posebno "tradable dobara". S obzirom na nizak nivo BDP-a u BiH, stope rasta od 5-6% u periodu prije krize su nedostatne, ne spominjući post-krizne 1-2% stope rasta.

Politika borbe protiv visoke dugoročne nezaposlenosti treba da postane prioritet u BiH. Aktivne mezoekonomske politike usmjerene na stranu ponude treba primjenjivati, umjesto neutralnih makroekonomskih politika baziranih na valutnom odboru ili stabilnosti valute. BiH je posebno pogodna za ovaj pristup obzirom da nije u stanju, zbog svog specifičnog institucionalnog uređenja, pokrenuti aktivne ekonomske politike na nivou ukupne ekonomije.

Vlade bi se trebale fokusirati na regionalno bazirane politike ponude, koje bi se naslanjale na međunarodno konkurentne lance vrijednosti (u perspektivi, klasteri) u sektorima: metala, drveta, poljoprivredno-prehrambenom sektoru, turizmu i IT sektoru. Klasterizetništvo i preduzetništvo trebali bi biti među ključnim sastavnicama takve politike.

Osim toga, vlade bi trebale početi sa provođenjem politika zasnovanih na razvoju karijere i zapošljavanja, umjesto politika zasnovanih na očuvanju poslova. Prvi potezi u tom pravcu bi mogli biti osnivanje centara za obuku povezanih sa ranije pomenutim lancima vrijednosti. Zajedno sa R&D centrima bi mogli predstavljati centar izvrsnosti. Nekoliko njih bi moglo biti uspostavljeno u glavnim univerzitetskim centrima u BiH.

Na državnom, entitetskom, kantonalnom i općinskom nivou vlasti bi trebalo uvesti sljedeće vrste politika:

- revidirane i modificirane regulacije rada,
- redizajnirane aktivne politike tržišta rada (sa aktivacijskom politikom za ruralna područja kao vrlo važnom komponentom),
- politike za podršku samozapošljavanju (posebno u sektoru usluga),
- regulisanje uloge privatnih službi za zapošljavanje,
- reforma sistema srednjeg obrazovanja, posebno stručnog.

Izgradnja i razvoj preduzetničkog sektora putem pristupa "odozdo prema gore", je od velikog značaja, jer BiH, zajedno s Bjelorusijom, ima najmanji privatni sektor u Europi. Dovoljno je spomenuti da su dva glavna poslodavca u BiH - država (državna uprava plus institucije regulisane od strane države u vidu obrazovanja, zdravstva i javnih poduzeća), i poljoprivreda (ako je njen neformalni dio uključen).

Društvena i radnička prava i propise treba preispitati i mijenjati kako bi se omogućilo otvaranje novih radnih mjesta. Poznato je da strogi tržišni propisi obeshrabruju stvaranje novih radnih mjesta. Potrebno je preispitati regulacije ugovora o radu, koje su trenutno vrlo rigidne. Postoji i potreba za poboljšanje aktivnosti inspekcija rada. Dovoljno je spomenuti da od 0,8 miliona zaposlenih, za njih 0,3 miliona socijalni doprinosi nisu uopšte plaćeni ili su plaćeni na minimalnu plaću - prava tempirana bomba, pogotovo ako se demografska i migracijska kretanja uzmu u obzir.

Aktivne politike tržišta rada trebaju biti usmjerene na podršku nezaposlenim za pronalazak posla, kao i na ranjive skupine (one s visokim rizikom dugoročne nezaposlenosti), umjesto na one s najvišim nivoom obrazovanja.

Jasno je da se velike neusklađenosti vještina dugoročno ne mogu rješavati programima osposobljavanja, budući da bi to bilo vrlo skupo i iziskivalo novi obrazovni sistem, paralelno s postojećim, koji nije funkcionalan. Osim toga, ako ne postoje nepopunjena radna mjesta učesnici obuke se ne mogu prijaviti za njih (npr. ako program obuke nije organizovan za unaprijed poznatog poslodavca) i rezultati će biti više nego skromni.

Masovne prekvalifikacijske šeme kao glavni instrument za borbu protiv visoke nezaposlenosti nisu prikladne. One mogu biti vrlo korisne u određenim situacijama, ali postoje ozbiljne sumnje u vezi toga da ih je moguće primijeniti na nivou koji je potreban. Politike su preskupe (i dostupni resursi su više nego limitirani) i traže previše resursa za administriranje. S druge strane, postoji nedovoljno radnih mjesta u ponudi.

Restrukturiranje sekundarnog obrazovanja je glavni strukturni izazov za sistem obrazovanja i osposobljavanja. Konkretno, stručno obrazovanje je nefleksibilno, nije povezano s lokalnim i regionalnim ekonomijama i shodno tome nije organizirano oko odgovarajućih klastera zanimanja. Prvenstveno treba rješavati njegovu nesposobnost prilagođavanja brzim promjenama na tržištu rada. Osim toga, trebalo bi uvesti osposobljavanje odraslih, uključujući trening za radnike koji su ostali bez posla, obuka za radnike koji su spremni nadograditi svoje vještine za uspostavljanje vlastitog posla ili unapređenje karijere.

Restrukturiranje obrazovnog sistema nije prioritet politike, što je velika greška. Kvalifikacije treba nadograditi kroz obrazovanje i obuku u skladu sa vještinama zahtijevanim od strane lokalnih, regionalnih i međunarodnih tržišta. Obrazovni sistem treba pripremiti mlade, posebno svršeničke srednjih škola, za cjeloživotnu profesionalnu mobilnost, jer radnici će se kretati između radnih mjesta i zanimanja kako se tržišni uslovi mijenjaju. Obrazovanje, posebno srednjoškolske ustanove, treba educirati ljude na način da im se osigura mogućnost usavršavanja i prilagođavanja, odnosno promjena zanimanja.

10.1 Neophodnost uvođenja aktivacijske politike

Kao što smo ranije spomenuli, 2/3 radno sposobnog stanovništva u BiH je pasivno, tj. nezaposleno je ili ne traži posao. Ovo naglašava značaj uvođenja aktivacijske politike. Aktivacijska politika kao sastavna komponenta aktivne politike tržišta rada, pomaže neaktivnim i onima koji traže posao,

posebno osjetljivim grupama, da postanu aktivniji u uključivanju na tržište rada, traženju posla i poboljšanju zapošljivosti.

Funkcija JSZ mijenja se s vremenom, dijelom i zbog toga što koncept stalne zaposlenosti postepeno nestaje, uz sve veću potrebu za mobilnost radne snage. Aktivacijska politika poboljšava lične, društvene i profesionalne sposobnosti pojedinaca i pomaže im da planiraju, razvijaju i implementiraju individualne profesionalne planove. Unutar ovog procesa praktikuje se sljedeće:

- Savjetovanje i pomoć u traženju posla;
- Obuka (npr. nekoliko mjeseci);
- Subvencioniranje (npr. subvencioniranje privatnih poslodavaca u iznosu od cca 50% od minimalne zarade za period 6-9 mjeseci);
- Direktno stvaranje novih radnih mjesta (npr. privremeno zapošljavanje u javnom sektoru, obično na 6-12 mjeseci).

Potrebno je poduzeti posebne politike u cilju rješavanja pitanja neaktivnosti i nezaposlenosti žena u ruralnim područjima, mladih, povratnika itd., koje uključuju ekonomske i sektorske politike, aktivne politike zapošljavanja, regulisanje radnih uslova i socijalnog blagostanja, socijalni dijalog i partnerstva za nezaposlene i podršku informacionim sistemima i analizama tržišta rada.

Ekonomske i sektorske politike trebale bi biti usmjerene na stvaranje novih radnih mjesta, dok aktivne politike rada i zapošljavanja trebaju biti usmjerene na poticaje za kreiranje poslova (promoviranje poduzetništva, MSP i zadruga, općinskih javnih radova i sl.), povezivanje obrazovnih institucija i tržišta rada i pružanje podrške obuci.

Regulacije uslova rada i socijalne zaštite ugroženih grupa nezaposlenih se odnose na poboljšanje njihovog položaja (obično primaju niže plate, rade duže i pod težim uslovima) i njihovo uključivanje u formalnu ekonomiju (često rade u sivoj ekonomiji).

Socijalni dijalog i partnerstvo traži povezivanje Vlade, poslodavaca i sindikata, kako bi se stvorili programi i projekti za zapošljavanje, naprimjer kroz regionalne paktove zapošljavanja sa razvojem polova/lanaca vrijednosti.

Podrška informacionim sistemima i analizama tržišta rada zahtijevaju prikupljanje podataka, obradu i diseminaciju, posebno u svrhu provođenja analize, što je preduslov za sprovođenje politike zapošljavanja, zasnovane na dokazima.

Imajući to na umu, ovo je veliki izazov za izradu i provedbu mjera za poboljšanje mogućnosti zapošljavanja, ne samo osjetljivih grupa, nego i najširih segmenata društva na tržištu rada u BiH. To je daleko veći izazov nego u mnogim zemljama, jer tipična "quid pro quo" aktivacijska politika ne može biti primijenjena. Osim tradicionalnih usluga (informisanje, savjetovanje i preporuke), JSZ mogu prvenstveno ponuditi obuku i javne radove.

Ključni elementi moderne aktivacijske politike podrazumijevaju:

- Profiliranje klijenata prema njihovoj pojedinačnoj "udaljenosti" od tržišta rada i prioriteta pažnje od strane osoblja JSZ, na one najudaljenije od tržišta rada (posebno za žene u ruralnim područjima). Trenutno, JSZ ne rade to, fokusirajući se na nezaposlene s najvišim stepenom obrazovanja. U slučaju FBiH, neke kantonalne JSZ su prvenstveno usmjerene na tu ciljnu grupu, pretvarajući APTR u programe novčanih transfera.
- Individualizirani pristup za pripadnike osjetljivih grupa, s individualnim reintegracijskim akcionim planovima. Individualni akcioni planovi trebaju opisati individualni put prema zapošljavanju, uključujući obuku.
- Novo upravljanje i administrativni pristupi u JSZ. To podrazumijeva veću specijalizaciju osoblja, uključujući i bavljenje teško zapošljivim klijentima i ulaganja u obuku i prekvalifikaciju, kao i rotaciju osoblja. Ono takođe presudno uključuje pružanje kulturalno

osjetljivih usluga, kao što su namjenski savjetnici za tražioce posla iz manjinskih grupa u područjima sa značajnim manjinskim zajednicama.

- Integriranje usluge uključujući spajanje tradicionalne JSZ sa uredima za socijalnu zaštitu i uvođenje integriranih računarskih sistema. Integracija usluga, temelji se na spoznaji, da tražioci posla obično imaju višestruke potrebe kojima se najbolje udovoljava kroz integrirani, "one stop shop" pristup.
- Fokus na prevenciju i rane intervencije i mlade, uvođenjem sistema za rano otkrivanje rizičnih grupa koje će biti prioritetno tretirane kroz individualiziranu pažnju, posebno za mlade kroz savjetovanje i profesionalnu orijentaciju u školi.
- Poboljšana ugovaranja usluga u privatnom sektoru i nevladinim organizacijama na temelju ugovora temeljenih na performansama i saradnji s privatnim službama za zapošljavanje. Posebno je važno uvođenje legislative koja promovira socijalnu ekonomiju, zadruge i finansijsku uključenost, što je trenutno potpuno zanemareno u BiH, posebno u FBiH.
- Od ključne važnosti je uvođenje mjerenja efektivnosti JSZ, posebno kroz prizmu pronalaska zaposlenja dugoročno nezaposlenih, uključujući redovne ankete klijenata, kako bi se osigurao visok kvalitet i fokusirano pružanje usluga.
- Osnježavanje klijenata da traže visok kvalitet usluga, uvođenjem izvještajnih kartica zadovoljstva klijenata, gdje klijenti mogu pružiti povratnu informaciju o kvalitetu usluga koje su primili.

10.1.1 Obuke

Obuka je vrlo skupa mjera aktivacijske politike i njena implementacija treba biti adekvatno dizajnirana. Po pravilu, ona treba biti poduzeta kao:

- Posebna obuka, fokusirana na neformalno obrazovanje lako zapošljivih kategorija, praktikovana u najvećoj mogućoj mjeri preko centara za obrazovanje odraslih; i ona može biti:
 - a1) fokusirana na kompanije; organizovana u saradnji sa centrima izvrsnosti lanaca vrijednosti, klasterima, sektorima ili polovima razvoja; takva obuka uglavnom će biti sprovedena na potencijalnom radnom mjestu, i
 - a2) usmjerena na pojedince; pojedinci mogu biti zainteresovani za pronalaženje posla u lancu vrijednosti preduzeća (klasteri, sektori ili polovi) ili za uspostavljanje vlastite kompanije unutar lanca vrijednosti; takvi pojedinci bi dobili posebnu obuku za obavljanje određenih poslova ili bi dobili podršku u izradi poslovnih planova i na taj način bili uključeni u "start-up" šeme usmjerene na samozapošljavanje.
- Više generalne obuke usmjerene na teže zapošljive kategorije, praktikovane kroz formalne obrazovne institucije (institucije sekundarnog, post-sekundarnog i tercijarnog obrazovanja); i
- Obuka kategorija koje su vrlo teško zapošljive, koja bi bila praktikovana kroz CISO.

Po pravilu, kantonalni/regionalni centri za obrazovanje odraslih bi mogli organizovati različite vrste neformalne obuke, za različite kategorije nezaposlenih i neaktivnih osoba. Ove vrste treninga bi bile podržane od strane JSZ i organizovane putem javnih sredstava na raspolaganju JSZ. Naprimjer, to bi se moglo postići uvođenjem programa obuke za IT, elektro i sličnih svršenika visokog obrazovanja u periodu od 6-9 mjeseci, kao dio njihove pripreme za rad (tip a1 obuke) ili kao dio njihove pripreme za upravljanje poslovanjem (tip a2 obuke).

Programi obrazovanja koji se provode kroz centre za obrazovanje odraslih, treba uskladiti s prioritetima Strategije razvoja BiH i Strategije rasta izvoza BiH, za period 2012-2015, koja precizno specificira razvoj i posebno izvozne sektore ekonomije BiH i podržava razvoj lanaca vrijednosti BiH

privrede u pojedinim segmentima privrede, koji bi posljedično korespondirali razvojnim i izvoznim strategijama odnosnih entiteta i kantona.

U svojim programima, JSZ treba da podrži obuku, fokusirajući se na prioritete razvoja BiH (metal, drvo, građevinarstvo, poljoprivreda i prehrambeni sektor, turizam i informaciono-komunikacijski sektor) i podržati obuku u centrima izvrsnosti (koje predstavljaju skup ekspertskih znanja kompanija, fakulteta, NVO i sl.), koje se odnose na vodeće sektore razvoja i izvoza.

Kada su u pitanju treninzi kroz obrazovne institucije, treba imati na umu da mnoge obrazovne institucije nude prvenstveno tradicionalne obuke u učionicama. JSZ trebaju podržati samo programe obuke koji su u skladu sa savremenim pristupima obuci, odnosno za pripremu nezaposlenih i/ili zaposlenih osoba za rad u modernim, učećim organizacijama, obzirom da bi trošenje ograničenih sredstava JSZ na druge načine bilo neproduktivno.

Na ovaj način, JSZ će pružiti značajnu pomoć kompanijama u BiH, koje su u prosjeku previše male da organizuju interne obuke. Osim toga, one se u velikoj mjeri oslanjaju na pronalaženje osoblja na tržištu, jer smatraju da mogu lahko pronaći potrebne talente na tržištu, u okolnostima masovne nezaposlenosti.

Naime, obrazovne institucije pružaju paket općeg znanja, što nije dovoljno poslodavcima koji zahtijevaju specifična znanja za određene poslove i određeni vremenski period. Doba ubrzanih tehnoloških promjena, zahtijeva preuređenje radnih mjesta svake tri do pet godina - otprilike deset puta tokom radnog vijeka zaposlenika. Obrazovne ustanove u BiH ne akceptiraju ove promjene na odgovarajući način - što čini da nastavnici, studenti i poslodavci budu nezadovoljni. Na kraju, društvo ulaže kapital i dobiva nezaposlenost.

JSZ bi trebale podržati obuku najteže zapošljivih grupa kroz programe obuke fokusirane na ove kategorije i koji će biti sprovedeni u posebnim obrazovnim institucijama i kroz CISO centre (postojeći i oni koji će biti uspostavljeni).

10.1.2 Važnost uspostavljanja i razvoja centara za obrazovanje odraslih

Ono što BiH posebno treba je organizovanje centara za obrazovanje odraslih, koji bi djelovali kao veza između obrazovnih institucija i kompanija. Oni bi bili usmjereni na pružanje dodatnih kvalifikacija, prekvalifikacija i pripremu za posao.

Međutim, obrazovanje odraslih u BiH se obično shvata kao sticanje specifičnih stručnih usavršavanja (posebno u građevinarstvu, šumarstvu, tekstilnoj industriji, metalnoj industriji, ugostiteljstvu i sl.), ali u kontekstu ovog pristupa, obrazovanje odraslih se vidi kao instrument profesionalnog razvoja i samozapošljavanja.

Ipak, svaka odrasla osoba treba imati priliku da stekne dodatno, neformalno obrazovanje kroz nove, posebno kreirane obrazovne programe, čiji dizajn bi bio baziran na nedostajućim, deficitarnim zanimanjima. Obrazovni programi bi bili usmjereni na kvalifikacije, dokvalifikacije i prekvalifikacije radne snage.

U tom smislu, važno je da se pokrenu aktivnosti u vezi zakonodavnog okvira u BiH, koji bi na adekvatan način tretirao ovaj cilj.

Bitno je da se stvori odgovarajući zakonodavni okvir u BiH, koji bi osigurao priznavanje neformalnog obrazovanja. Kada osoba stekne određene kvalifikacije, naprimjer, kroz centre za obuku, iste bi trebale biti valorizirane i trebale bi omogućiti razvoj karijere za tu osobu.

Potrebno je usvojiti strategiju obrazovanja odraslih na nivou BiH, entitetskom i kantonalnim nivoima, kako bi se uspostavili operativni ciljevi koje bi slijedile JSZ.

10.1.3 Centri za obrazovanje odraslih pri regionalnim paktovima zapošljavanja

Aktivacijske politike trebaju biti pripremljene u bliskoj saradnji sa zainteresovanim stranama (nezaposlenim, poslodavcima, obrazovnim ustanovama i sl.) i bazirane na platformama razvijenim od strane kantonalnih/regionalnih ureda za zapošljavanje, u saradnji sa kantonalnim/regionalnim vlastima.

Regionalne paktove za zapošljavanje (RPZ) treba temeljiti na prethodno pripremljenim studijama latentnih komparativnih prednosti kantona/regija i, u najvećoj mogućoj mjeri, na korespondirajućim lancima vrijednosti.

RPZ bi trebalo preliminarno razmotriti od strane odgovarajuće kantonalne/regionalne vlasti, npr. Savjeti za konkurentnost i razvoj (naprimjer, već uspostavljenim u Hercegovačko-neretvanskom kantonu) da se objedine pozicije (savjetodavne prirode) privatnog, javnog i civilnog sektora. Upravljačka tijela paktova zapošljavanja i njihove radne grupe, mogu se formirati na ovom nivou.

U saradnji sa Vijećem za razvoj i konkurentnost, entitetske JSZ trebaju koordinirati aktivnosti na uspostavljanju kantonalnih/regionalnih paktova zapošljavanja kroz razvoj:

- metodologije za izbor adekvatnih lanaca vrijednosti/klastera, i
- operativne metodologije paktova zapošljavanja.

Sedam ključnih igrača u RPZ bi trebali biti:

1. Proizvodne kompanije (kompanije duž lanca vrijednosti, kompanije sa zajedničkim interesom npr. korištenje slične vrste radne snage i/ili tehnologije, itd.; kompanije koje pružaju zajedničke usluge: poslovno i pravno savjetovanje i sl.);
2. Finansijske organizacije (fondovi riziko kapitala, poslovni "anđeli", razvojne banke, itd.);
3. Javne ustanove (lokalne/regionalne vlasti i njihove agencije);
4. Univerziteti i srednje škole;
5. Organizacije civilnog društva (lokalne i regionalne razvojne agencije, udruženja nezaposlenih, poslodavaca i zaposlenih, strane razvojne agencije, privredne komore, i sl.);
6. Institucije poslovne infrastrukture (poslovne zone i ruralni akceleratori, itd.)
7. Mediji (izvještavanje o klaster inicijativama i brendovima).

10.1.4 Uvođenje javnih radova

Programi javnih radova (PJR), mogu poslužiti kao važan instrument u borbi protiv masovne nezaposlenosti i neaktivnosti, posebno u pred i post-katastrofalnim situacijama. Iskustva zemalja kao što su Indija, Bangladeš ili Maroko, su od posebnog značaja za BiH i mogu poslužiti kao ilustrativni primjeri.⁴⁶

PJR se redovno koriste nakon katastrofe, bez obzira na nivo dohotka zemalja '(niski, srednji ili visoki) i oni se obično povećavaju nakon prirodnih katastrofa. Indijski PJR su dosta cijenjeni obzirom na šeme koje garantuju zaposlenje u periodu od 100 dana, uvedene u 2006 godini - Mahatma Gandhi Nacionalna ruralna, garantna šema zapošljavanja. Ovo bi moglo biti posebno korisno u BiH, gdje je povratak kući nakon poplava dosta opasan (neočišćene ratne nagazne mine pomjerene nevremenom) i težak (zbog nedostatka radnih mjesta).

⁴⁶ Bazirano na Domljan (2014).

10.2 Politike suzbijanja migracije i "odliva mozgova"

BiH treba poboljšati statistike tržišta rada i migracija, uključujući podatke o tokovima i stanjima. Nakon što se statistički podaci poboljšaju, treba osigurati podršku za istraživanje tema tržišta rada i migracija.

U cilju smanjenja "odliva mozgova", posebno mladih, BiH, treba razviti strategiju zadržavanja, fokusirajući se na potencijalne emigrante. Kako mladi ljudi imaju najveću sklonost za migraciju, i kako su oni najčešće dobro obrazovani, a takva migracija ima najviše negativnih uticaja, politike zadržavanja trebaju ciljati ovu grupu. Specifične politike koje se bave mladima mogu uključivati aktivne mjere tržišta rada za mlade, subvencije za kupovinu stanova za mlade parove, kao i druge mjere. JSZ kroz programe podrške prvom zaposlenju diplomanata su od pomoći u zadržavanju potencijalnih mladih emigranata. Osim toga, zemlja treba razviti mrežu informacionih centara za migracije i programa orijentacije za one koji žele da migriraju kako bi ih obavijestili o mogućnostima u BiH i postojećim rizicima povezanim sa migracijama, što bi pomoglo svim pojedincima da donesu najbolje odluke za njih i pomoglo da se smanji neregularna i poveća regularna migracija.

U BiH bi trebalo usvojiti politiku čiji je cilj promovisanje kružne migracije i privlačenje povratka tih emigranata. Trenutne politike na snazi, kao što su komplikovane procedure nostrifikacije formalnih kvalifikacija stečenih u inostranstvu i nedostatak bilo kakve podrške po povratku su prepreke za povratak BiH emigranata. Novoosnovana agencija na državnom nivou za visoko obrazovanje, treba da ima svoju ulogu u uklanjanju prepreka za povratak visokostručne radne snage. Pored informativnih centara za potencijalne emigrante, mogli bi biti uspostavljeni slični centri za povratnike. Njihova svrha bi bila da pružaju pravnu i administrativnu podršku za povratnike, pomoći im u pronalaženju posla i pokretanju firmi, itd. Vlade u BiH bi mogle osigurati kreditne šeme sa niskim kamatnim stopama za pokretanje biznisa povratnika. Ovo bi moglo biti podržano od strane vlada zemalja odredišta. Obzirom da ne postoji nikakvo organizovano i upravljano uključivanje zajednice dijasporu u vezi BiH ekonomskih i socijalnih zbivanja, mogućnosti njihovog većeg uključivanja trebaju biti istražene i razvijene odgovarajuće politike. To može uključivati aktivnosti koje će poboljšati saradnju lokalnih institucija visokog obrazovanja i dijasporu, kroz promociju zajedničke istraživačke aktivnosti građana BiH u zemlji i inostranstvu.

Konačno, vlade bi se trebale fokusirati na razvoj regija, posebno teško pogođenih visokom stopom emigracije i migracije na druga područja unutar BiH. Takođe, ruralni razvoj i poljoprivrednu politiku treba promovirati kako bi se zadržali ljudi u tim područjima. Mogli bi se davati poticaji za visoko kvalificirane ljude u ruralnim područjima (posebno osoblju za rad u lokalnim bolnicama, školama, firmama koje stvaraju veliku zaposlenost u tim područjima i javnoj upravi), koje treba osigurati kroz aktivne politike tržišta rada.

Literatura

1. Agencija za statistiku BiH. Statistička baza podataka.
2. Centar civilnih inicijativa (CCI). 2013. Analiza politika zapošljavanja u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: CCI.
3. Centralna Banka Bosne i Hercegovine. Statistička baza podataka.
4. Christie, E. and Holzner, M. 2004. Household Tax Compliance and the Shadow Economy in Central and Southeastern Europe. Vienna: The Vienna Institute for International Economic Studies.
5. Chzen, Y. (2008) Child Poverty in Bosnia and Herzegovina: Analysis of the 2007 Household Budget Survey , York: Social Policy Research Centre
6. Crnkovic-Pozaic, S. and Feiler, L. (2011), Activating the unemployed: optimising activation policies in the Western Balkans and Turkey, ETF working paper, Turin, 2011.
7. de Zwager, Nicolaas and Wolfgang Gressmann (2009): Maximising the Development Impact of Migration-related Financial Flows and Investment from Austria to Bosnia and Herzegovina, IASCI and IOM Report, prepared for OeEB UNDP (2010)
8. Dell’Anno, R. and Piirisild, M.,2004. Estimate of Non-Observed Economy in Bosnia and Herzegovina. Sarajevo: USAID and FSVS.
9. Desjardins, R. i Rubenson, K. 2011. "[An Analysis of Skill Mismatch Using Direct Measures of Skills](#)," [OECD Education Working Papers](#) 63, OECD Publishing.
10. Domljan, V., 2013. Increasing Unemployment and Inactivity Stocks in Bosnia and Herzegovina. In: W. Bartlett and M. Uvalić. 2013. *The Social Consequences of the Global Economic Crisis in South East Europe*. London: LSE – LSEE.
11. Domljan, V., 2014. Put u zaposlenost. Sarajevo: Ekonomski institut Sarajevo
12. Dumont, J.C., G. Spielvogel and S. Widmaier (2010), "International Migrants in Developed, Emerging and Developing Countries: An Extended Profile", OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 113.
13. Employment Office of Federation of BiH. Statistical database. Sarajevo. BiH.
14. Employment Office of Republika Srpska. Statistical database. Banja Luka. BiH.
15. ETF, 2007, *Labour Markets in the Western Balkans. Challenges for the Future*, available via internet at: [www.etf.europa.eu/pubmgmt.nsf/\(getAttachment\)/](http://www.etf.europa.eu/pubmgmt.nsf/(getAttachment)/)
16. European Communities, International Monetary Fund,, Organisation for Economic Co-operation and Development, United Nations and World Bank, 2009. System of National Accounts 2008. New York: European Communities, International Monetary Fund, Organisation for Economic Co-operation and Development, United Nations and World Bank
17. European Training Foundation. 2007. Labour markets in the Western Balkans challenges for the future. Torino.
18. Fond za penzijsko i invalidsko osiguranje RS. Statistička baza podataka. Bijeljina. BiH.
19. Halilbašić, M. 2010. Klasteri i konkurentnost Bosne i Hercegovine : doktorska disertacija. Sarajevo. BiH

20. IBHI (2013) Siromastvo u BiH: Trendovi i dostignuca, IBHI Report". Sarajevo. BiH
21. International Labour Office. 1972. *Employment, income and equality: A strategy for increasing productive employment in Kenya*. Geneva: ILO.
22. International Labour Office. 2011. Employment diagnostic analysis: Bosnia and Herzegovina. Geneva: ILO
23. International Labour Office. 2014. Employment policy implementation mechanisms in Bosnia and Herzegovina. Geneva: ILO
24. International Labour Organization (ILO). 2013. Measuring informality: A statistical manual on the informal sector and informal employment. Geneva: ILO.
25. International Labour Organization 2011. A comparative Overview of Informal Employment in Albania, Bosnia and Herzegovina, Moldova and Montenegro.
26. Khare, S., Ronnås, P. and Shamchiyeva, L. (2011) *Employment diagnostic analysis: Bosnia and Herzegovina*. Geneva: ILO.
27. Kondylis, F. (2008) Conflict Displacement and Labor Market Outcomes in Post-War Bosnia & Herzegovina, HiCN Working Paper 45, Households in Conflict Network
28. Krstić, G. and Sanfey, P. 2006. Mobility, poverty and well-being among the informally employed in Bosnia and Herzegovina. Working paper No. 101. London: EBRD.
29. Kucera, D. and L. Roncolato (2008), Informal Employment: Two Contested Policy Issues, *International Labor Review* 147/3, 321-348.
30. Lehmann, H. and Zaiceva, A., 2013. Re-defining Informal Employment and Measuring its Determinants: Evidence from Russia. IZA DP No. 7844. December
31. Mihes, C., Popova, N. and Roch, S. (2011), A comparative overview of informal employment in Albania, Bosnia and Herzegovina, Moldova and Montenegro, ILO, Budapest.
32. Ministarstvo industrije, energije i rudarstva RS. Statistička baza podataka. Banja Luka. BiH.
33. Ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta FBiH. Statistička baza podataka. Mostar. BiH.
34. Nastav, B and Bojnec, Š., 2007. The Shadow Economy in Bosnia and Herzegovina, Croatia, and Slovenia: The Labor Approach. *Eastern European Economics*, Vol. 45, No. 1 (Jan. - Feb., 2007), pp. 29-58.
35. OECD (2002), *Measuring the Non-Observed Economy: A Handbook*, International Labour Office/International Monetary Fund/International Statistical Committee of the Commonwealth of Independent States/OECD
36. OECD (2009), *Is Informal Normal? Towards More and Better Jobs*, OECD, Paris.
37. OECD., 2009a. *Is Informal Normal? Towards More and Better Jobs*, OECD, Paris.
38. OECD., 2009b. Policy Round Tables, Competition Policy and the Informal Economy, OECD, Paris.
39. O'Higgins, Niall, 2014. "[Employment policy implementation mechanisms in Bosnia and Herzegovina](#)," [ILO Working Papers](#) 485647, International Labour Organization.
40. Petrova, I., 2005, "Non-Observed Activity", *Bosnia and Herzegovina: Selected Issues*, Chapter 5, pp. 50–62, IMF Country Report No. 05/198 (Washington: International Monetary Fund).
41. Poreska uprava FBiH. Statistička baza podataka. Sarajevo. BiH.
42. Prilika Plus. Izvještaji i publikacije. Sarajevo. BiH.

43. Schneider, F. 2009. The Size of the Shadow Economy for 25 Transition Countries over 1999/00 to 2006/07: What do we know? Department of Economics, Johannes Kepler University of Linz,
44. Schneider, F., Buehn, A. and Montenegro E. C., 2010. 'New Estimates for the Shadow Economies all over the World', *International Economic Journal*, 24: 4, 443 — 461
45. Tomaš, R. (edit.), 1997. Gray Economy in the Republic of the Srpska. Sarajevo: UNDP.
46. UN (2014) UN Population statistics, available at <http://esa.un.org/unpd/wpp/index.htm>
47. UNDP (2013) Nacionalni Izvještaj o humanom razvoju za 2013
48. UNDP, 2013. Rural Development in Bosnia and Herzegovina: Myth And Reality - National Human Development Report 2013. Sarajevo: UNDP.
49. UNICEF (2008): Legal Aspects of Social Protection for Children in Bosnia and Herzegovina; Unicef Bosnia and Herzegovina
50. Vidović, H. et al (2011). Developing Efficient Activation Approaches and Identifying Elements for Regional Cooperation in the Western Balkans - Research Reports No. 374. Vienna: Vienna Institute for International Economic Studies (WIIW).
51. Williams C. C. and Lanski A. M., 2013. Informal employment in developed and developing economies: Perspectives and policy responses. *International Labour Review*, Vol. 152 (2013), No. 3–4.
52. Williams, C. C, 2009. The Commonality of Envelope Wages in Eastern European Economies. *Eastern European Economics*, vol. 47, no. 2, March–April 2009, pp. 37–52.
53. World Bank. Statistička baza podataka
54. www. <http://www.indexmundi.com/facts/bosnia-and-herzegovina/school-enrollment>
55. www.<http://www.etf.europa.eu/web.nsf/pages/home>
56. www.<http://www.factfish.com/catalog/education%20and%20science>
57. www.obuke.ba
58. Zavod za statistiku FBiH. Statistička baza podataka.
59. Zavod za statistiku RS. Statistička baza podataka.
60. Zavod za zapošljavanje BD. Statistička baza podataka.
61. Zavod za zapošljavanje FBiH. Statistička baza podataka.
62. Zavod za zapošljavanje RS. Statistička baza podataka.

ANEKSI

Tabela I.1. Stopa neaktivnosti, grupe zemalja i zemlje sa stopama neaktivnosti 60+, 2013.

Rang	Zemlja	Stopa neaktivnosti (neaktivni + nezaposleni)/radno sposobno stanovništvo
	Nizak prihod	28,1
	Najmanje razvijene zemlje: UN klasifikacija	30,2
	Teško zadužene siromašne zemlje (HIPC)	30,5
	Istočna Azija & Pacifik (samo u razvijanju)	32,1
	Istočna Azija & Pacifik (svi nivoi prihoda)	33,1
	Sub-Saharan Afrika (svi nivoi prihoda)	35,3
	Sub-Saharan Afrika (samo u razvijanju)	35,3
	Gornji srednji prihod	37,1
	Latinska Amerika & Karibi (samo u razvijanju)	37,6
	Latinska Amerika & Karibi (svi nivoi prihoda)	37,9
	Niži i srednji prihod	39,4
	Svijet	40,3
	Viši prihod: ne OECD	40,5
	Lomljive i situacije od konfliktom	40,7
	Srednji prihod	41,0
	Karibske male države	43,7
	Male države	44,0
	Druge male države	44,0
	Visoki prihod	44,0
	Visoki prihod: OECD	44,7
	OECD članovi	45,1
	Niži srednji prihod	45,3
	Evropa & Centralna Azija (svi nivoi prihoda)	47,0
	Evropa & Centralna Azija (samo u razvijanju)	48,6
	Evropska Unija	48,7
	Centralna Evropa i Baltik	49,3
	EU	50,0
	Arabija	55,4
	Bliski istok & Sjeverna Afrika (svi nivoi prihoda)	56,4
	Bliski istok & Sjeverna Afrika (samo u razvijanju)	59,4
	Niži prihod	28,1
	Najmanje razvijene zemlje: UN klasifikacija	30,2
161	Jemen, Rep,	59,7
162	Crna Gora	59,9
163	Alžir	60,4
164	Iran, Islamic Rep,	60,8
165	Makedonija, FYR	60,8
166	Južna Afrika	60,8
167	Sirija	61,1
168	Grčka	61,3
169	Moldavija	61,4
170	Mauritanija	62,8
171	Puerto Rico	63,4
172	Jordan	63,7
173	Timor-Leste	63,8
174	Irak	64,5
175	Bosna i Hercegovina	67,5
176	Palestinska područja	68,4

Izvor: pokazatelji svjetskog razvoja

Tabela III.1. Glavni indikatori tržišta rada za period 2008-2013. oba spola

	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
Status	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS
Ukupno stanovništvo	2043	1.109	1974	1.096	1999	1.064	1943	1052	1955	1021	1958	1033
Radno sposobno stanovništvo	1661	938	1619	927	1643	901	1611	898	1633	882	1656	891
Radna snaga	703	441	674	439	705	431	678	430	693	418	692	422
Zaposleni	528	350	501	345	500	329	480	324	490	311	501	308
Nezaposleni	176	90	173	94	205	102	198	105	203	107	191	114
Neaktivni	957	498	945	488	937	469	933	469	940	464	964	469
Osobe mlađe od 15 godina	382	170	355	169	356	164	332	154	323	139	302	142
Osobe 15-64 godina	1366	717	1339	711	1361	698	1332	689	1336	673	1358	681
Stope (%)												
Stopa aktivnosti	42	47	42	47,4	43	47,9	42,1	47,8	42,4	47,4	41,8	47,4
Stopa zaposlenosti	31,8	37,3	30,9	37,2	30,4	36,6	29,8	36,1	30,0	35,3	30,3	34,6
Stopa nezaposlenosti	25,0	20,5	25,7	21,4	29,1	23,6	29,2	24,5	29,4	25,6	27,6	27,0
Učešće stanovništva ispod 15 godina	18,7	15,4	18,0	15,4	17,8	15,4	17,1	14,6	16,5	13,6	15,4	13,7
Učešće stanovništva 15-64 godina	66,8	64,6	67,9	64,9	68,1	65,5	68,6	65,5	68,3	65,9	69,4	65,9

Tabela III.2. Glavni indikatori tržišta rada za period 2008-2013., muškarci

	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
Status	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS
Ukupno stanovništvo	992	545	955	538	983	518	955	513	956	498	963	503
Radno sposobno stanovništvo	796	457	777	451	797	436	783	436	788	424	809	433
Radna snaga	449	269	433	259	448	252	431	251	440	245	440	249
Zaposleni	345	220	327	205	326	196	312	193	318	187	321	186
Nezaposleni	104	49	106	53	122	55	119	58	122	58	119	63
Neaktivni	347	189	344	193	349	185	352	185	348	179	369	184

Osobe mlađe od 15 godina	195	88	178	87	185	82	172	77	168	74	153	70
Osobe 15-64 godina	668	362	655	357	672	350	663	349	661	337	681	345
Stope (%)												
Stopa aktivnosti	56,4	58,7	55,7	57,3	56,2	57,7	55,0	57,6	55,9	57,8	54,4	57,5
Stopa zaposlenosti	43,3	48	42,1	45,5	40,9	45	39,2	44,4	40,4	44,1	39,7	42,9
Stopa nezaposlenosti	23,1	18,2	24,4	20,6	27,3	22	27,6	23,0	27,7	23,8	27,1	25,3
Učešće stanovništva ispod 15 godina	19,7	16,1	18,7	16,2	18,9	15,8	18,0	15,0	17,5	14,8	15,9	13,9
Učešće stanovništva 15-64 godina	67,3	66,4	68,5	66,4	68,4	67,6	69,4	68,0	69,2	67,6	70,7	68,6

Tabela III.3. Glavni indikatori tržišta rada za period 2008-2013., žene

	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
Status	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS
Ukupno stanovništvo	1051	564	1019	558	1016	546	988	539	1000	523	995	530
Radno sposobno stanovništvo	865	481	842	476	846	465	828	462	845	458	847	458
Radna snaga	254	172	241	180	257	179	247	179	253	173	252	173
Zaposleni	183	130	174	140	174	133	168	131	172	124	180	122
Nezaposleni	72	41	67	41	83	47	79	47	81	49	72	51
Neaktivni	610	309	601	295	588	284	581	284	592	285	595	285
Osobe mlađe od 15 godina	187	82	177	82	171	82	160	77	155	65	149	72
Osobe 15-64 godina	698	355	684	354	689	348	669	340	675	336	677	336
Stope (%)												
Stopa aktivnosti	29,4	35,8	28,7	37,9	30,4	38,6	29,8	38,6	29,9	37,9	29,8	37,8
Stopa zaposlenosti	21,1	27,2	20,7	29,4	20,6	28,6	20,3	28,3	20,3	27,2	21,3	26,7
Stopa nezaposlenosti	28,3	24,1	27,9	22,4	32,3	25,9	32,1	26,5	32,2	28,2	28,4	29,5
Učešće stanovništva ispod 15 godina	17,8	14,7	17,3	14,7	16,8	15	16,2	14,2	15,5	12,4	14,9	13,5
Učešće stanovništva 15-64 godina	66,4	63	67,2	63,4	67,8	63,6	67,8	63,1	67,5	64,3	68,1	63,3

Tabela III.4. Struktura radno sposobnog stanovništva prema nivou obrazovanja, oba spola

	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
Nivo obrazovanja	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS
Osnovno i manje	46	48,7	44	47,6	42	43,9	42	44,6	42	44	41	42
Srednje	48	44,6	49	45,4	50	48,1	49	46,8	50	47	49	48
Visoko	6,7	6,7	7,1	7	8,4	8	9	8,5	9	8,5	9,6	10

Tabela III.5. Struktura radno sposobnog stanovništva prema nivou obrazovanja, muškarci

	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
Nivo obrazovanja	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS
Osnovno i manje	32,7	38,8	31,1	39	29,6	35,2	30,2	35,3	29,8	35,4	30,2	33,1
Srednje	59,8	52,8	60,7	52,6	61,2	55,9	59,6	54,7	60,2	55,5	59,8	55,3
Visoko	7,4	8,4	8,3	8,4	9,2	8,9	10,2	10	10,0	9,1	10,1	11,6

Tabela III.6. Struktura radno sposobnog stanovništva prema nivou obrazovanja, žene

	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
Nivo obrazovanja	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS
Osnovno i manje	57,5	58,2	55,5	55,8	53,1	52,1	53,4	53,5	52,3	52,4	51,7	50,5
Srednje	36,4	36,8	38,4	38,5	39,3	40,7	38,7	39,5	39,5	39,6	39,1	41,0
Visoko	6,1	5	6,1	5,7	7,6	7,2	7,9	7,1	8,1	8,0	9,2	8,5

Tabela III.7. Struktura radne snage prema nivou obrazovanja, oba spola

	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
Nivo obrazovanja	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS
Osnovno i manje	21,2	28,3	19,5	27,9	17,7	24,8	17,9	24,7	18,0	23,7	18,0	22,3
Srednje	67,0	61,4	67,5	61,4	68,2	63,1	65,6	62,6	66,4	63,6	65,2	62,1
Visoko	11,7	10,3	13,0	10,7	14,1	12	16,4	12,8	15,6	12,7	16,8	15,9

Tabela III.8 Struktura radne snage prema nivou obrazovanja, muškarci

	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
Nivo obrazovanja	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS
Osnovno i manje	19,2	27,8	18,3	25,7	16,7	23,2	17,2	22,3	16,6	22,0	17,2	21,7
Srednje	71,7	62,7	71,1	64,4	72	66,6	69,2	66,1	70,8	67,8	69,5	64,7
Visoko	9,1	9,5	10,6	9,9	11,3	10,2	13,6	11,6	12,6	10,2	13,4	13,7

Tabela III.9. Struktura radne snage prema nivou obrazovanja, žene

	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
Nivo obrazovanja	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS
Osnovno i manje	24,8	29,2	21,6	31	19,6	27,2	19,2	27,5	20,4	26,0	19,4	23,1
Srednje	58,8	59,4	61,1	57	61,5	58,3	59,4	57,9	58,7	57,8	57,9	57,8
Visoko	16,4	11,4	17,3	12	18,9	14,5	21,4	14,6	20,9	16,8	22,7	19,1

Tabela III.10. Struktura zaposlenosti prema nivou obrazovanja, oba pola

	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
Nivo obrazovanja	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS
Osnovno i manje	20,2	29,1	18,1	28,3	16,4	26,2	16,2	26,1	17,7	24,9	17,0	23,5
Srednje	65,7	59,4	66	59,7	66,5	61,1	63,8	60,3	63,6	61,7	63,3	59,1
Visoko	14,1	11,5	16	12	17,1	12,8	20,1	13,6	18,6	13,4	19,7	17,3

Tabela III.11. Struktura zaposlenosti prema nivou obrazovanja, muškarci

	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
Nivo obrazovanja	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS
Osnovno i manje	17,7	27,8	16,5	25	15,1	23,6	15,4	23,4	15,8	22,3	15,4	22,9
Srednje	71	61,8	70,6	64	70,9	65,7	68,2	64,2	68,7	67,3	68,4	62,2
Visoko	11,2	10,4	12,9	11	14	10,7	16,5	12,4	15,5	10,3	16,2	14,8

Tabela III.12. Struktura zaposlenosti prema nivou obrazovanja, oba pola

	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
Nivo obrazovanja	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS
Osnovno i manje	25	31,5	21	33,2	18,9	29,9	17,6	30,1	21,3	28,8	19,7	24,5
Srednje	55,5	55,3	57,3	53,3	58,3	54,1	55,6	54,4	54,2	53,3	54,3	54,5
Visoko	19,5	13,2	21,7	13,5	22,8	15,9	26,8	15,4	24,5	17,9	26	21,1

Tabela III.13. Stopa nezaposlenosti prema nivou obrazovanja, oba pola

	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
Nivo obrazovanja	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS
Osnovno i manje	24,2	25,2	23,7	26,3	20,9	20,6	22,3	19,7	18,7	20,1	20,6	18,6
Srednje	71,2	69,1	71,9	67,7	72,3	69,9	70,1	70,3	72,9	68,9	70,3	69,6
Visoko	4,6	5,7	4,4	6,1	6,8	9,5	7,6	10	8,3	10,9	9	11,8

Tabela III.14. Stopa nezaposlenosti prema nivou obrazovanja, muškarci

	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
Nivo obrazovanja	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS
Osnovno i manje	24,1	27,9	24	28,4	20,8	21,6	22,0	18,8	18,8	21,7	21,8	17,4
Srednje	74	66,6	72,6	66	75	69,6	71,9	72,8	76,1	69,3	72,4	72,7
Visoko	1,9	5,5	3,4	5,6	4,2	8,8	6,0	8,3	5,1	9	5,8	9,9

Tabela III.15. Stopa nezaposlenosti prema nivou obrazovanja, žene

	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
Nivo obrazovanja	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS	FBiH	RS
Osnovno i manje	24,3	22,1	23,1	23,5	21,1	19,4	22,6	20,7	18,6	18,3	18,6	20
Srednje	67,1	72	70,9	69,9	68,3	70,3	67,5	67,3	68,3	68,5	66,9	65,9
Visoko	8,6	5,9	6	6,7	10,7	10,3	10,0	11,9	13,2	13,2	14,5	14,1

Tabela III.16. Status zaposlenosti, prema entitetima

	Poslodavac	Poslodavac na farmi	Neplaćeni porodični radnik	Samozaposlen	Farmer	Zaposlen u međunarodnoj organizaciji	Zaposlen	Ukupno
Status u zaposlenosti ('000s)								
FBiH	23,5	1,1	12,5	25,6	39,8	1,4	385,6	489,5
RS	13,9	1,1	25,3	18,3	57,7	0,5	194,7	311,4
BD	1,3		0,2	0,9	1,8		8,7	12,8
Ukupno	38,7	2,2	38,0	44,8	99,2	1,9	588,9	813,7
Udio statusne kategorije u ukupnoj zaposlenosti (%)								
FBiH	4,8	0,2	2,6	5,2	8,1	0,3	78,8	100,0
RS	4,5	0,3	8,1	5,9	18,5	0,2	62,5	100,0
BD	9,8	0,0	1,6	7,2	13,7	0,0	67,6	100,0
Ukupno	4,8	0,3	4,7	5,5	12,2	0,2	72,4	100,0

Tabela IV.1. Pregled prilagodbe BDV-a: Proizvodni pristup; BiH; 2006 (000 KM)

Sektori/NACE grupe	Pregled prilagodbe BDV-a prema tipovima							Ukupne NOE prilagodbe			Prilagođeni BDV uključujući NOE
	N1	N2	N3	N4	N5	N6	N7	Apsolutni podatak	% BDV	% BDP	
A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Nefinansijske korporacije	250	0	0	87,273	0	378,240	153,259	619,022	3.89	3.24	8,746,705
Finansijske korporacije	0	0	0	0	0	1,303	964	2,267	0.01	0.01	643,301
Opća vlada	0	0	0	0	0	0	2,254	2,254	0.01	0.01	2,957,016
Domaćinstva	28,160	0	237,911	0	41,895	329,298	12,200	649,464	4.08	3.40	3,498,016
NPISH	0	0	0	0	0	0	649	649	0.00	0.00	59,017
NACE A	9,244	0	70,611	876	26,944	36,106	6,778	150,559	0.95	0.79	1,614,080
NACE B	0	0	37	0	0	305	24	366	0.00	0.00	4,129
NACE C	0	0	0	0	0	2,916	2,739	5,655	0.04	0.03	357,641
NACE D	359	0	5,745	17,735	0	71,898	26,781	122,518	0.77	0.64	1,846,783
NACE E	0	0	0	25	0	2,427	2,271	4,723	0.03	0.02	847,182
NACE F	246	0	123,373	15,250	131	42,154	9,170	190,324	1.20	1.00	766,327
NACE G	6,973	0	26,832	37,233	11,373	215,805	27,172	325,388	2.05	1.70	2,515,206
NACE H	2,605	0	1,766	964	1,766	166,302	33,486	206,889	1.30	1.08	587,288
NACE I	6,639	0	1,622	5,627	1,297	33,928	13,132	62,245	0.39	0.33	1,399,272
NACE J	0	0	0	0	0	1,303	964	2,267	0.01	0.01	652,592
NACE K	862	0	382	6,558	382	90,299	21,456	119,939	0.75	0.63	1,715,674
NACE L	0	0	0	0	0	0	2,254	2,254	0.01	0.01	1,600,570
NACE M	96	0	5,751	115	0	1,987	2,225	10,174	0.06	0.05	820,112
NACE N	1,019	0	1,143	80	0	11,908	1,133	15,283	0.10	0.08	722,995
NACE O	365	0	649	2,810	0	31,503	19,741	55,068	0.35	0.29	454,212
NACE P	0	0	0	0	0	0	0	0	0.00	0.00	0
UKUPNO	28,408	0	237,911	87,273	41,893	708,841	169,326	1,273,652	8.01	6.66	15,904,060
% od ukupne prilagodbe	2.23	0.00	18.68	6.85	3.29	55.65	13.29	100.00			

Izvor: ASBH, 2010.

BDV službeni podatak	15,904,060	Uključuje NOE
BDP službeni podatak	19,121,130	Uključuje NOE

Tabela V.1. Registrovana nezaposlenost srednjeg obrazovanja (kraj 2013), zaposleni u 2013, RS

Grupa zanimanja		Registrovani nezaposleni na kraju 2013. godine	Zaposleni u 2013. godini	Odnos	Razlika
44	Avijatičari i srodni	49	21	42,9	28
21	Staklari	63	16	25,4	47
27	Gumari i plastičari	70	6	8,6	64
74	Umjetnici	112	24	21,4	88
31	Komunalna i srodna zan.	116	19	16,4	97
65	Oficiri i srodni	124	28	22,6	96
12	Metalurzi i mineralozi	143	21	14,7	122
71	Društvene nauke *	203	29	14,3	174
23	Proizvođači papira	208	27	13,0	181
19	Slikari i srodni	238	20	8,4	218
24	Grafičari	267	41	15,4	226
42	Željezničari i srodni	282	68	24,1	214
20	Keramičari i srodni	314	35	11,1	279
45	Posredovanje komunikacijama	362	87	24,0	275
11	Geolozi - rudari	386	48	12,4	338
91	Razne aktivnosti	631	79	12,5	552
62	Pravnici	814	164	20,1	650
3	Šumari	987	253	25,6	734
26	Kožari i srodni	1072	240	22,4	832
13	Hemičari	1473	209	14,2	1264
15	Monteri i instaleri	1486	283	19,0	1203
28	Prerađivači hrane	1978	353	17,8	1625
29	Lične usluge	2391	624	26,1	1767
63	Administratori	2431	322	13,2	2109
81	Zdravstveni radnici i farmaceuti	2532	577	22,8	1955
1	Farmeri i veterinari	3148	544	17,3	2604
22	Prerađivači hrane	3236	520	16,1	2716
18	Građevinarstvo	3501	696	19,9	2805
41	Vozači i slično	4582	1347	29,4	3235
25	Tekstilna industrija	4587	733	16,0	3854
61	Finansijski profesionalci i ekonomisti	7642	1418	18,6	6224
17	Električari i energetske eksperti	8374	1937	23,1	6437
14	Metaloradnici	9760	1733	17,8	8027
52	Turizam, ugostiteljstvo i sl.	10109	2307	22,8	7802
51	Trgovina i sl.	11160	1902	17,0	9258
16	Mehaničari i mašinisti	12106	2460	20,3	9646
Ukupno		96937	19191	19,8	77746

Tabela VIII.1. Pro gram i Ministarstva razvoja, poduzetništva i obrta FBiH

	PROGRAM	Opis programa	Uložena financijska sredstva u podršku MSP, obrtima i sl.	Broj korisnika	Struktura korisnika (spol, starost, tip subjekta...)					Efekti programa	
					doo	obr	udr	ob i	ost	Otvoreno novih radnih mjest a	Sačuvano postojećih radnih mjest a
2014. godina	Tekući transfer/grant sredstva	-	5.691.088 KM	U toku su aktivnosti odabira korisnika financijskih sredstava za 2014. godinu							
	Kreditni poticaj razvoja poduzetništva i obrta/kreditna sredstva	-	6.000.000 KM								
2013. godina	Tekući transfer/grant sredstva	-	3.972.440 KM	430	118	193	18	5	96	U tijeku je implement acija upošljavanj a/do sada izvršeno 104. u/zaposlenj a	-
2012. godina	Tekući transfer/grant sredstva		2.577.333 KM	311	83	106	23	3	96	180	-
	Kreditni poticaj razvoja poduzetništva i obrta/kreditna sredstva		2.786.560 KM	8	8	0	0	0	0	-	-
2011. godina	Tekući transfer/grant sredstva		2.993.330 KM	329	57	131	30	13	98	93	-
	Sufinanciranje projekata u suradnji sa RB FBiH /grant sredstva		2.766.673 KM	29	29	0	0	0	0	-	-
	Kreditni poticaj razvoja poduzetništva i obrta/kreditna sredstva		3.100.000 KM	8	8	0	0	0	0	-	-
2010. godina	Tekući transfer/grant sredstva		4.972.100 KM	587	137	301	39	5	105	147	-
	Sufinanciranje projekata u suradnji sa RB FBiH /grant sredstva-		3.000.000 KM	47	44	3	0	0	0	-	-
	Kreditni poticaj razvoja poduzetništva i obrta/kreditna sredstva		2.398.465 KM	20	18	2	0	0	0	-	-
2009. godina	Tekući transfer/grant sredstva		4.100.000 KM	343	65	180	29	0	69	66	-
	Kreditni poticaj razvoja poduzetništva i obrta/kreditna sredstva		4.150.000 KM	32	30	2	0	0	0	-	-

Tabela VIII.2. Podaci o programu zapošljavanja Ministarstva industrije, energetike i rudarstva RS

	PROGRAM	Opis programa	Uložena financijska sredstva u podršku MSP, obrtima i sl.	Broj korisnika	Struktura korisnika (spol, starost, tip subjekta...)	Efekti programa	
						Otvoreno novih radnih mjesta	Sačuvano postojećih radnih mjesta
2011. godina	Zapošljavanje nezaposlenih lica u Republici Srpskoj	Program je bio namijenjen za podsticaj zapošljavanja nezaposlenih lica u RS s ciljem da se dodjelom bespovratnih sredstava smanji nezaposlenost u RS	2.003.500,00 KM	35	Mala i srednja preduzeća	871	4595